

Mûrad Ciwan

türkçe açıklamalı
KÛRTÇE
DİLBİLGİSİ

██████████ Kurmanc Lehçesi ██████████

Jîna Nû

Jîna Nû Yayınları: 29
dilbilgisi dizisi: 1
birinci baskı: Ağustos 1992

Boken är framställd med bidrag från Skolverket. Den kan beställas från:
SIH
RPH-HÖR
Box: 8133
700 08 ÖREBRO
Best. nr: 4495

kapak düzeni: M. Serdar Karataş

Denna bok är framställd med stöd av Skolverket

Adres:
Jîna Nû Förlaget
Post Box: 30
740 22 Bälinge / Sweden
Fax: 46-8-801825, Telefon: 46-8-803135

Postgiro: 50 37 99-9

ISBN: 9188054-16 0

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
KÜRT DİLİ	15
KÜRT ALFABESİ	31
Büyük Harfler (Tîpên Girs)	31
Küçük Harfler (Tîpên Hûr)	31
Sesli Harfler (Ünlüler) (Tîpên Dengdar)	31
Sessiz Harfler (Ünsüzler) (Tîpên Bêdeng)	31
Uzun Sesliler (Dengdarên Dirêj)	31
Kısa Sesliler (Dengdarên Kurt)	31
Dudak Sessizleri (Bêdengên Lêvan)	32
Ön Damak ve Dış Sessizleri (Bêdengên Pîdî û Diranan)	32
Damak Sessizleri (Bêdengên Ezmanê Devî)	32
Arka Damak ve Gırtlak Sessizleri (Bêdengên Xîdikê û Qirikê/ gewriyê)	32
Harflerin Okunuşu	32
Büyük ve Küçük Harflerin Okunuşu	35
SÖZCÜK(PEYV)	37
A- Soslendirilişleri Bakımından Sözcükler	37
a) Tek Heceli Sözcükler (Peyvên Yekkîte)	37
b) Çok heceli Sözcükler (Peyvên Pîrrkîte)	37
B- Yapıları Bakımından Sözcükler	37
a) Basit Sözcükler (Peyvên Basît)	37
b) Türemiş Sözcükler (Peyvên Pêkhatî)	37
1) Önek (pêspirtik) lerle Sözcük Türetimi	38
2) Sonek (paşpirtik)lerle Sözcük Türetimi	39
c) Bileşik Sözcükler (Peyvên Hevedudanî)	41

1) İsimlerden Oluşan Bileşik Sözcükler	41
2) İsim ve Sıfatlardan Oluşan Bileşik Sözcükler	41
3) İsim ve Fiil Kökü ya da Sıfat ve Fiil Kökünden Oluşan Bileşik Sözcükler	41
4) Bileşik Fiillerin Mastar Halinden Oluşan İsimler	42
C- Anlamları Bakımından Sözcükler	43
İSİM(NAV)	45
VARLIKLARA VERİLİŞLERİNE GÖRE İSİMLER	45
a) Özel İsimler (Serenav/Navên Taybeti)	45
b) Cins İsimler (Hevenav/Navên Cins)	45
NİCELİKLERİNE GÖRE İSİMLER	45
a) Tekil İsimler (Navên yekhejmar)	45
b) Çoğul İsimler (Navên pirhejmar)	45
CİNSLERİNE GÖRE İSİMLER	46
a) Eril İsimler (Navên Nêr)	46
b) Dişil İsimler (Navên Mê)	47
c) Nötr İsimler (Navên Nêremo/Navên Notr)	49
1) Bükümlü Halde Eril ve Dişil İsim Takıları	50
2) İsim ve Sıfat Tamlamalarında Eril ya da Dişil İsimlerin Takıları	51
HALLERİNE GÖRE İSİMLER	52
Yalın İsimler (Navên Xweser)	52
Bükümlü İsimler (Navên Tewandî)	52
Belirtili ve Belirtisiz İsim (Navên Diyar û Yên Nediya)	56
SIFAT(HEVALNAV)	59
YAPILARI BAKIMINDAN SIFATLAR	59
1- Basit Sıfatlar (Hevalnavên Basît)	59
2- Türemiş Sıfatlar (Hevalnavên Pêkhatî)	59
a) Edatlarla Türetilen Sıfatlar	59
b) Soneklerle Türetilen Sıfatlar	60
3- Bileşik Sıfatlar (Hevalnavên Hevedudanî)	61
ANLAMLARI BAKIMINDAN SIFATLAR	63
1- Niteleme Sıfatları (Hevalnavên Pesinandinê)	63
2- Belirtme Sıfatları (Hevalnavên Diyarkirinê)	63
A- İşaret Sıfatları (Hevalnavên Nişankirinê)	63
B- Sayı Sıfatları (Hevalnavên Hejmartinê)	64
a) Asıl Sayı Sıfatları (Hevalnavên Hejmartinê Yên Bingehîn)	64
b) Sıra Sayı Sıfatları (Hevalnavên Hejmartinê Yên Rêzîn)	64
c) Kesir Sayı Sıfatları (Hevalnavên Dabeşiyê)	65
C- Soru Sıfatları (Hevalnavên Pirsînê)	65
Ç- Belgisiz Sıfatlar (Hevalnavên Nediya)	66

SIFATLARDA DERECELENDİRME	66
ZAMİR(CÎNAV)	69
1- Şahıs Zamirleri (Cînavên Kesan)	69
2- İşaret Zamirleri (Cînavên Nîşankirinê)	72
3- Soru Zamirleri (Cînavên Pirsînê)	73
4- İlgî Zamirleri (Cînavên Peywendiyê)	74
5- Belgisiz Zamirler(Cînavên Nedyariyê)	75
Bitişik (ya da Gizli) Zamir (Cînavên Pêrbest)	77
FİİL(KAR)	81
YAPILARINA GÖRE FİİLLER	81
1- Basit Fiiller (Karên Basît)	81
2- Türemiş Fiiller (Karên Pêkhatî)	81
a- İsimden Türetilen Fiiller	82
b- Yansımalarından Türetilen Fiiller	84
c- Önek ve Fiille Türetilen Fiiller	85
3- Deyim Fiiller (Karên Hevokîn)	86
4- Bileşik Fiiller (Karên Hevedudanî)	88
a- İsim ve Fiille Elde Edilen Bileşik Fiiller	89
b- Sıfa ve Fiille Elde Edilen Bileşik Fiiller	89
c- Fiil ve Fiille Elde Edilen Bileşik Fiiller	89
ÇEKİMEKLERİYLE FİİL YAPILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	90
a) Çekim Ekleri	90
b) Olumsuzlama Edatları	91
c) Emir Kipleri	92
KÜRTÇEDE FİİL KÖKLERİ	93
FİİL ÇATILARI	94
1- Geçişsiz (intransitif) Fiiller(Karên Netêperbar)	94
2- Geçişli (transitif) Fiiller (Karên Têperbar)	94
3- Etken (aktif) Fiiller (Karên Kartêkir)	95
4- Edilgen (pasif) Fiiller(Karên Kartêbû)	95
5- Ettirgen Fiiller (Karên Daçêkir)	96
YARDIMCI FİİLLER(KARÊN ALÎKAR)	96
"Bûyin"(<i>olmak</i>) Yardımcı Fiili	96
"Kirin"(<i>yapmak, etmek</i>) Yardımcı Fiili	102
"Hatîn"(<i>gelmek</i>) Yardımcı Fiili	103
"Dayîn"(<i>vermek</i>) Yardımcı Fiili	104
"Karîn"(<i>edebilmek, yapabilmek</i>) Yardımcı Fiili	104
"Vîyan"(<i>gerekmek, arzu etmek</i>) Yardımcı Fiili	105
"Hebûn" ve "Nebûn" Fiilleri	106

FİİLLERDE ZAMAN VE FİİL ÇEKİMLERİ	111
A- BİLDİRME KİPLERİ	111
1- Dema Niha(<i>Şimdiki zaman</i>)	111
2- Dema Fireh(<i>Geniş zaman</i>)	112
3- Dema Mayî(<i>Gelecek zaman</i>)	113
4- Dema Mayiya Nêzîk(<i>Yakın Gelecek Zaman</i>)	114
5- Dema BoriyaDiyar(-Di'li Geçmiş Zaman)	115
6- Dema Boriya Nediya(-Miş'li Geçmiş Zaman)	116
7- Dema Boriya Berdewam a Diyar(<i>Şimdiki Zamanın Hikayesi</i>)	118
8- Dema Boriya Berdewam a Nediya(<i>Şimdiki Zamanın Rivayeti</i>)	119
9- Dema Boriya Nediya a Çîrokî(<i>-Mişli Geçmişin Hikayesi</i>)	120
10- Dema Boriya Nediya a Rîwayetî(-Mişli Geçmişin Rivayeti)	122
11- Dema Borî ya Niyetî(<i>Sanal Geçmiş Zaman</i>)	123
12- Dema Borî ya Niyetî ya Nêzîk(<i>Yakın sanal Geçmiş Zaman</i>)	125
13- Dema Boriya Nediya a Mayî(<i>Gelecek Zamanın Rivayeti</i>)	126
14- Dema Boriya Nediya a Niyetî(<i>Sanal Miş'li Geçmiş Zaman</i>)	127
B- DİLEK KİPLERİ	129
1- Gereklilik Kipi	129
2- İstek Kipi	132
3- Şart Kipi	133
4- Emir Kipi	136
Dolaylı Emir Kipi	137
EDAT(DAÇEK)	139
Ön ve Artedatlar (Daçekên Pêşîn û yên Paşîn)	139
Edatların Yardımıyla Deyim Fiilerin Yapılması	150
Diğer Edatlar	152
ZARF(HEVALKAR)	157
1- Zaman Zarfları (Hevalkarên Demê)	157
2- Yer ve Yön Zarfları (Hevalkarên Cih û Bergehê)	158
3- Durum Zarfları (Hevalkarên Rewşê)	158
4- Nicelik Zarfları (Hevalkarên Çendahî)	159
6- Soru Zarfları (Hevalkarên Pirsînê)	159
BAĞLAÇ(GİHANEK)	161
ÜNLEM(BANGNİŞAN)	167
1- Asal Ünlemler (Bangnîşanên Bingehîn)	167
2- Ünlem Olarak Kullanılan Kimi Sıfatlar ile Kimi İsim Cümleleri ve Tüm Emir Kipleri	168
3- Doğadaki Canlı ve Cansız Varlıkların Ses ve Hareketini Taklid Eden Yansımalar	168
SAYI ADLARI (HEJMARNAV)	169
1- Asıl Sayılar (Hejmarnavên Bingehîn)	169

2- Kesir Sayılar (Hejmarnavên Dabeşkirinê)	170
3- Sıra Sayılar (Hejmarnavên Rêzdariyê)	171
4- Zarfal Sayılar (Hejmarnavên Hevalkarîn)	173
TAMLAMALAR(TARİFKARİ)	175
A) İsim Tamlaması (Tarîfkariya Navî)	177
1- Belirtili İsim Tamlaması (Tarîfkariya Navî ya Diyar)	177
2- Belirtisiz İsim Tamlaması (Tarîfkariya Navî ya Nediya)	179
B) Sıfat Tamlaması (Tarîfkariya Hevalnavî)	186
C) Zamirle yapılan tamlama (Tarîfkariya Bi Cînavî)	191
ZİNCİRLEME TAMLAMALAR (ZİNCİRETARİFKARİ)	193
CÜMLE	195
Birtek Bağımsız Yargılı Cümle	195
Birden Fazla Bağımsız Yargısı Olan Cümle	195
Birçok Yan Yargının Yanısıra Temel Bir Yargıdan Oluşan Cümle	195
a) Tek Bir Kelimededen Oluşmuş Cümle	196
b) Çok Sayıda Kelimededen Oluşmuş Cümle	196
Cümlede Vurgu	196
CÜMLENİN ÖĞELERİ	198
ÖZNE (KİRDE)	198
Gizli Özne (Kirdeya Veşartî)	200
YÜKLEM (LÊKER)	201
Yüklemsiz Cümleler	203
YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER	204
1) Fiil Cümleleri	204
2) İsim Cümleleri	204
CÜMLENİN YARDIMCI ÖĞELERİ	205
NESNE (BİRESER)	205
TÜMLEÇ (TÊRKER)	206
1- Zarf Tümleçleri	207
a) Cümleyi Zaman İlgisiyle Tamamlayan Tümleçler	207
b) Cümleyi Yer ve Yön İlgisiyle Tamamlayan Tümleçler	207
c) Cümleyi Durum ya da Tarz İlgisiyle Tamamlayan Tümleçler	207
ç) Cümleyi Miktar İlgisiyle Tamamlayan Tümleçler	207
d) Cümleyi Soru İlgisiyle Tamamlayan Tümleçler	208
2- Edat Tümleçleri	208
CÜMLEDE ÖĞELERİN DİZİLİŞİ	210
a) İsim Cümlesi	210

b) Geçişsiz Fiil Cümlesi	210
c) Geçişli Fiil Cümlesi	211
ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELER	213
Olumlu Cümleler	213
Olumsuz Cümle	213
Soru Cümlesi	214
Vurgu Yoluyla Soru Cümleleri Yapma	216
Ünlem Cümleleri	217
YAPILARINA GÖRE CÜMLELER	218
Basit Cümleler	218
Bileşik Cümleler	218
Sıra Cümleler	219
Bağlı Cümleler	220
DİPNOTLAR	221
YARARLANILAN KAYNAKLAR	223

ÖNSÖZ

Ankara, İstanbul, İzmir gibi metropol şehirlerinde, Batı Anadolu'nun diğer yerleşim birimlerinde yaşayanları da hesaba katarsak Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırları içinde Kürtlerin nüfusu 15 milyonu aşıyor. 20. yüzyılın son çeyreğini de doldurmakta olduğumuz, insanlığın bilim-teknik ve kültür alanında dev adımlar attığı, uzayın fethinin bir realite haline geldiği günümüzde, böylesine kalabalık bir nüfusu oluşturan bir ulus, kendi diliyle okuyup yazma gibi en basit bir haktan bile yoksun bırakılmıştır. Çok eski bir yazılı ve oldukça zengin bir sözlü edebiyata sahip olmasına rağmen halkımız yasaklama, baskı ve asimilasyonun gazabına uğradığı için, dilimiz yeterli çağdaş gelişmeyi sağlayamamış, yazılı edebiyatta tüm Kürtlerin gereksinimini karşılayacak, tümü tarafından rahatlıkla anlaşılıp kullanılacak ortak bir yazı dili oluşmamıştır.

Dilde farklı lehçe ve ağızların varolması, bunlar arasında ciddi farkların bulunması kuşkusuz yalnız Kürtçe'ye özgü değil. Ulusal devlet kurma öncesinde örneğin Almanlarda, Fransızlarda, İngilizlerde ve Türklerde, değişik yöre, aşiret ya da feodal birim içinde kalan topluluklar farklı lehçe ve ağızlar kullanmışlardır. Bu dönemde, farklı lehçe ve ağızları kullananlar günlük yaşamda birbirlerini anlamakta da zorluk çekmişlerdir. Ancak ulusal müeseseleşme sürecinde kapalı feodal ekonomi yerine, geniş kapitalist pazar ekonomisine geçmeye başlanması ve bir feodal bey ya da kralın diğer feodal birim, aşiret ve yöreleri kendi egemenliği altına almasıyla, ulusun birliğini sağlayarak tek bir siyasal otoritenin içinde birleştirmesiyle tümü için geçerli, anlaşılır ve rahatlıkla kullanılabilir standard bir dilin oluşumunun koşulları doğmuştur. Kimi yerlerde, egemen olan kralın kimi yerlerde de belli bir şehir ya da yörenin konuştuğu lehçe ve ağız, tüm ulusun resmi dili olarak benimsenmiş, ülke çocuklarının eğitiminde, devletin bürokratik işleyişinde, edebiyatta v.s. bu lehçe kullanılmış ve giderek bu, tüm ulusun resmi yazı dili olarak gelişip güçlenmiştir. Tüm ulusa hitabetmek üzere yayınlanan gazete-

ler bunu kullanmış, sonradan radyo ve televizyonlar bununla yayın yapmışlardır.

Tüm olanak ve gelişmelere rağmen, sözkonusu ülkelerde farklı yörelerde günlük yaşamda insanlar halen farklı lehçeler kullanmaktadırlar. Ancak sürec içinde bu lehçe ve ağızlar, egemen yazı dili haline gelen lehçenin ya da diğer lehçeler "asimilasyonu"na uğradıklarından, birbirlerine daha da yakınlaşmış, aralarındaki farklılıklar önemli oranda kapanmıştır.

Oysa dilimiz Kürtçe, ne böylesi olanakları elde edebilmiş ne de böylesi bir süreci yaşayabilmiştir. Bu nedenle ulusun tüm bireyleri için geçerli olan bir yazı dili oluşmadığı gibi, lehçe ve ağızlar arasındaki ciddi farklılıklar da kendisini koruyagelmiştir. Hatta lehçelerimizin her biri asimilasyon politikası sonucu Arapça, Farsça ve Türkçe'nin zorunlu etkisi altında kaldıkları için birbirlerinden daha da uzaklaşmışlardır. Ulusun ve ekonomik pazarın tümü tek bir siyasal otoritenin egemenliği altında bütünleşmediğinden ve her parçadaki siyasal otorite, dilimizi yasaklayan yabancı otorite olduğundan, her yöre, aşiret ya da köy kendi dar çerçevesinde kalmış, birbirlerinin lehçe ve ağızlarına aşına olamamış, birbirlerini duyamamışlardır. Bunun sonucunda, dil, edebiyat v.s. çalışmalarıyla ilgilenen aydınları saymazsak, sıradan insanlarımız birbirlerinin lehçe ve ağızlarını anlayabilme olanağına kavuşamamışlardır. Sıradan bir Kurmanc, Merkez Kürtçesini(Soranca) ve Zaza(Kird, Kirmanc, Dimili) Kürtçesini anlamadığı gibi, aynı Kurmanc lehçesini konuşan başka yöredeki bir insanı dahi anlayamayabilmektedir. Bazen iki komşu köyümüz arasındaki ağız farklılıkları dahi büyüktür.

Gerçi tarihte çeşitli dönemlerde, Kürtçe de diğer dillerdeki gelişmelere benzer bir gelişme fırsatı kazanmış ama bu süreç hep yarıda kalmış, tüm ulusa yaygınlaşmadan sona ermiştir. Örneğin 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde, içişlerinde özerk Kürt beylikleri oluştuğunda, Botan beylerinin yarattığı yaygın otorite, Botan Kurmancasının yazılı edebiyat dili olarak gelişmesini getirmiş, Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Melayê Bateyî ve Ahmedê Xanî gibi büyük şairler bu dönemde doğmuştur. Hatta onlardan sonra 20. yüzyılın ilk yarısına kadar gelen şair ve ediplerin birçoğu Botan Kurmancasını kullanmışlardır. Ardelan Beyliği döneminde Goran lehçesi benzer bir gelişme göstermiş, ancak Baban Beyliği'nin güçlenmesi Merkez Kürtçe lehçesinin (bir şivesi olan Süleymaniye şivesinin) gelişmesini getirmiştir. Bu gelişmeler farklı dönemlerde ortaya çıktıkları gibi sözkonusu bu beylikler tüm ulusu birleştiremeden zorla yıkılmış, böylece lehçelerden hiçbirisi ulusal çapta ortak yazı dili haline gelememiştir.

Bu nedenle günümüzde, Kürtçenin lehçe ve ağızları arasında önemli farklılıklar bulunduğu gibi, ortak bir yazı dili de oluşmamıştır. Yazılı edebiyat, dilbilgisi kuralları v.s. farklı lehçeler temelinde farklı gelişiyor. Ortak yazı dilini ortaya çıkaracak koşullar oluşmadığından, yazılı edebiyat alanında farklı lehçeleri temel alan uzaklaşmalarla yüzyüze geliyoruz.

Kanımızca, günümüzde, yazılı edebiyat dilinde tek bir lehçeyi esas alıp sadece onunla yazmak, diğer lehçelerin yazılmasına karşı çıkmak mümkün değil. Bu dilbirliğini sağlamayacağı gibi, çok ciddi sakıncalar doğurabilir. Kaldı ki bugün üç lehçede yazılıyor ve olanak buldukça daha da yaygın olarak yazılacaktır.

Ortak bir yazı dilinin oluşmasında izlenecek esas politika tüm lehçelerin yetenek ve zenginliklerini ortaya çıkarmak, her bir lehçenin diğer lehçeler arasında okunup anlaşılmasını sağlamak, dilbilgisi kurallarında, sözcük seçiminde ve terminolojide ortak yanları ön plana çıkarıp bunların tüm lehçelerce kullanılmasını sağlamak, bir kural hangi lehçede daha güçlü, oturmuş, ya da dilin gelişmesini kolaylaştırıyorsa diğerleri için de onu esas almak v.s. gibi bir politikayla tüm lehçelerin ortak ürünü olabilecek ortak bir yazı dili oluşumuna aşamalı olarak gidilebilir. Kuşkusuz bu müdahaleleri zorla ve aceleci bir tutumla yapmamak gerekir. Dilin doğasına uygun adımlarla yürümek zorundayız. Elebetteki ortak yazı dilinin oluşumu uzun bir dönemi alacaktır. Ne olursa olsun, onun ötesinde bir yol da yoktur.

* * *

Bu çalışma, Kürtçe'nin Kuzey Kürtçe(Kurmanca) lahçesini esas alıyor. Kurmanca, Kürtler arasında kullanılan en yaygın lehçedir. Türkiye Kürdistanı'nın çoğunluğunda, İran ve Irak Kürdistanı'nın bir bölümünde, Suriye Kürdistanı'nda ve eski Sovyetler Birliği içindeki kimi Kafkas ve Ortaasya cumhuriyetlerinde yaşayan Kürtler bu lehçeyi konuşmakta ve olanakları ölçüsünde yazı dili olarak kullanmaktadırlar.

Çalışma, birinci derecede günlük yaşamda Kürtçe konuşanlar gözönüne alınarak hazırlanmıştır. Büyüklere yönelik bir yöntem izlenmiştir. Türkçe bilen Kürtlere yönelik olduğu için Türkçe açıklamalıdır. Türkçe bilen ya da konuşan başkaları da bundan yararlanabileceklerdir.

* * *

Bu çalışmanın daha az eksikli olmasında değerli katkıları olan dilbilimci, araştırmacı ve yazarlarımızı burada anmayı bir görev sayıyorum: Malmîsanij, Reşo Zilan, S. Rêving ve Mahmud Lewendî basım öncesinde bu çalışmayı baştan sona büyük bir titizlikle gözden geçirip oldukça yararlandığımız görüş ve önerilerde bulundular. Çalışmanın yararlı olması dileğiyle.

Mûrad CIWAN
20 Haziran 1992

KÜRT DİLİ

Boyunduruk altında tutulan, ulusal kurumlaşmaktan, dil, kültür, toplumsal ve tarihsel değerlerini araştırıp geliştirme olanaklarından yoksun bırakılan bir ulusun dili olduğundan, Kürt dili yeterince araştırılıp zenginlikleri ortaya çıkarılamamış , onu geliştirecek bilimsel kurum ve kuruluşlar, özellikle ülkede yaratılamamış, araştırma alanında yeterli yetkin Kürt dilbilimcileri yetişemezken kendi olanak ve çabalarıyla ortaya çıkan tek tük aydınlar da her zaman boyundurukçu devletin tehdidi altında bulunmuşlardır.

Söz konusu nedenlerle, Kürt dili üzerindeki araştırmalar, Kürtler bakımından Irak Kürdistanı'ndaki istisna durumu saymazsak, bu tek tük aydınların daha çok da yurt dışında yaratmaya çalıştıkları sınırlı olanaklarla yetinmek zorunda kalmıştır. Irak Kürdistanı'ndaki kesinleşmiş ulusal mücadelenin yarattığı kültürel görece serbestlik ve ardından 1960'lardan sonra gelen sınırlı otonomi olanakları, bu parçada dilimiz üzerinde çalışan aydın sayısının ve araştırma kurumunun bir dereceye kadar daha fazla olmasını beraberinde getirdiğinden, bu parçada göze çarpan değerli çalışmalardan bahsedilebilir. Bunun ötesinde, Kürt dili üzerine yazılanlar, yabancı kimi doğubilimci, dilbilimci, gezgin ve misyonerlerin eserleridir.

Ayrıca Kurdistan'ı boyunduruk altında tutan devletlerin ve Kürdistan üzerine bazı hesapları olan çevrelerin Kürt dili ve bölgeleri üzerine siyasi maksatlarla çıkardıkları araştırma denilen çalışmaların da belirtmek gerekir. Bunların amacı Kürt dili üzerine gerçekçi bilimsel araştırmaları değil, siyasi amaçlarına hizmet edecek yalan yanlış idiaları yaygınlaştırmak olmuştur. Türk devleti, günümüze kadar Kürt ulusunun varlığını inkar ettiğinden, söz konusu çalışmalar aracılığıyla Kürtleri, Orta Asya kökenli Türk soylarının bir parçası olarak göstermeye kalkışmış, Kürtçe'nin de Türk ırkından gelen bir topluluğun(Dağlı Türklerin) asimilasyon sonucu konuştuğu

Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı birkaç bin kelimelik yapmacık bir dil olduğunu öne sürmüştür. Bir yandan bunu yaparken diğer yandan da Kürt ulusunu bölmek için örneğin Zazaca'nın Kürtçe'nin bir lehçesi olmadığı, ama hem Zazaca hem de Kurmanca konuşanların, Türklerin birer kolu oldukları saçmalıklarına bile başvurmuştur. Türk iktidarları özellikle son zamanlarda, Kürt ulusunun ve Kürtçe'nin artık inkar edilemediği günümüzde, Zazaca'nın Kürtçe olmadığını iddia eden çevrelere alttan alta destek vermekte, bu tür iddiaların yaygınlaşmasına yardımcı olmaktadır.

Zazaca'nın Kürtçenin bir lehçesi olmadığını günümüzde siyasi maksatlarla öne süren çevrelerden bazıları da kimi Ermeni milliyetçi ideologlarıdır. Büyük Ermenistan iddialarına sarılan bu çevreler Kürdistan'ın kuzey ve batı kesimlerini de bu Ermenistan'ın sınırları içinde saymaktadırlar. Buralarda Ermeni nüfusunun olmadığı bilincinden hareketle Zazaları, özellikle de Dersim'in Alevi Zazalarını köken itibarıyla Ermeni göstermeye kalkışmakta ve bu maksatla da Zazacayı diğer Kürt lehçelerinden uzak tutmaya, Ermenice'ye yaklaştırmaya çalışan gülünç tezler üretmektedirler. Bu çevrelerin de Zazaların Kürt olmadığını öne süren kimi çevreleri destekledikleri görülmektedir. İlginç olanı, Ermenilerle Türklerin destek verdikleri çevrelerin aynı olmasıdır.

Fars iktidarları ve onların paralı ideologları da çabalarını, Kürtçe'nin bağımsız bir dil olmadığı, Farsça'nın lehçelerinden biri olduğu, Kürtlerin de Fars ulusunun bir parçası olduğu iddialarını yaygınlaştırmaya sarfetmişlerdir.

Siyasal iktidarlar ve onların özel maksatlı kurum ve kişileri dışında kimi yabancı dilbilimci, gezgin ya da misyoner de bazan ülkelerinin çıkarlarını gözeterek siyasi maksatlarla, bazen de aşırı yüzeysel gözlem ya da araştırmalar neticesinde yanlışlıkla Kürtçe'nin bağımsız bir dil olmadığını, eski ya da yeni Farsça'nın bir lehçesi olduğunu öne sürmüşlerdir. Kürt dili konusunda bu tür bilinçli çarpıtma ya da yanlışları öne sürenlerin sayısı bir-iki kişiyi geçmezken Kürt lehçeleri üzerinde hayli farklı görüşler ileri sürenlerin sayısı da az sayılmaz.

Diğer yandan bir gerçeği kabul etmek gerekir ki iyi niyetli bilimsel amaçlı araştırmalar da oldukça az olmalarının yanı sıra Kürt dili ve lehçeleri konusunda birbiriyle çelişen görüşler öne sürmüşlerdir. Bu alanda da belirsizliklere rastlanmaktadır.

Bütün zorluk, belirsizlik ve eksikliklere rağmen Kürt dilinin ses, sözcük ve cümle yapısı üzerinde yapılan araştırmalar, Kürt dilinin uzun tarihsel bir dönemden beri süregelen özgün bir gelişme sürecine sahip bağımsız bir dil olduğunu kanıtlamış ve dilbilimi alanında bu gerçek kendini kabul ettirmiştir.

Buna göre, Kürtçe; Hint-Avrupa dil ailesinin Hindu-İrani kolunda İrani bir dildir ve onun kuzey-batı İrani grubundandır.

Bilindiği gibi, dilbilimciler, dünya dilleri üzerinde çeşitli yönlerden yaptıkları araştırmalar sonucunda bu dilleri başta köken olmak üzere değişik bakımlardan birbirlerine olan yakınlık ya da uzaklıklarına göre ayırmış, başka dillere göre kimi dilleri birbirlerine yakın bularak onları aynı dil ailesi içinde saymışlardır. Dünya dilleri şu dil ailelerine ayrılırlar:

1) Hint-Avrupa Dilleri Ailesi

2) Sami Dilleri Ailesi: Arapça, İbranice, Akatça gibi dilleri içine alır.

3) Bantu Dilleri Ailesi: Güney ve orta Afrika bölgelerindeki kimi dilleri içerir.

4) Çin Dilleri Ailesi: Çin ve Tibet dillerini içine alır.

5) Ural-Altay Dilleri Ailesi: Bu dil ailesine Fince, Macarca, Estonca, Uygurca, Samuyetçe, Türkçe, Moğolca ve Mançuca girer.

Kürtçe'nin içinde yer aldığı Hint-Avrupa dilleri ailesi, Asya ve Avrupa kolu olarak ikiye ayrılır. Bu dil ailesinin Avrupa kolu da Cermen dilleri, Roman dilleri ve Slav dilleri olmak üzere üçe ayrılır.

Cermen dilleri koluna, İsveççe, Norveççe, Danimarkaca ve İslandaca gibi İskandinav dilleri ile Felemenkçe, Almanca ve İngilizce girer.

Roman dilleri, Portekizce, İspanyolca, Fransızca, İtalyanca ve Romenceden oluşur.

Slav dilleri koluna ise Rusça, Ukraynaca, Bulgarca, Sırpça ve Lehçe (Polish) girer.

Ayrıca Yunanca, Arnavutça, Litvanca, Keltçe ve Baskça da Hint-Avrupa dil ailesinin Avrupa koluna girerler.

Hint-Avrupa dilleri ailesinin Asya kolunda ise Hint-İran dilleri bulunur. Hint-İran dilleri Hint ve İran kollarına ayrılır.

Hint kolu, Sanskritçe, Sindce, Urduca, bugünkü Hintçe, Biharca, Bengalce, Marasça, Kuçuraca, Pencapça ve Senegalce'yi içerir.

İran koluna Eski Farsça(ondan da Orta Farsça veya Pehlevice, Orta Farsça'dan da Yeni Farsça), Avestaca, Sogdca, Belucca, Peştuca, Osetçe ve Kürtçe gibi diller girer.

İrani diller, gramer yapıları bakımından kuzey, batı, güney ve doğu grubu diye dörde ayrılır. Kürtçe, kuzey-batı İrani grupta iken Farsça güney-batı grubunda yer alır.

Dünya dilleri ayrıca yapıları bakımından üçe ayrılırlar:

1) Tek heceli diller: Çin ve Tibet dilleri bu gruptandır.

2) Eklemliler: Türkçe, Fince ve Macarca gibi diller bu gruba girerler.

3) Bükümlü diller: Hint-Avrupa ve Sami dilleri bu gruba girerler. Bu sınıflandırmaya göre Kürtçe bükümlü diller grubuna girer.

Kürtçenin coğrafi dağılımı

Kürtlerin üzerinde yaşadıkları coğrafi alanla ilgili olarak Bitlis Beyi, tanınmış Kürt tarihçisi Şeref Han, Şerefname adlı yapıtında şu bilgiyi verir:

"Kürtlerin memleketinin sınırları, Okyanus'tan ayrılan Hürmüz Denizi (Basra Körfezi M. E. B.) kıyısından başlar; bir doğru çizgi üzerinde oradan Malatya ve Maraş illerinin nihayetine kadar uzanır. Böylece bu çizginin kuzey tarafını Fars, Acem Irakı, Azerbaycan, Küçük Ermenistan ve Büyük Ermenistan teşkil eder. Güneyine ise Arap Irakı, Musul ve Diyarbekir düşer. Bununla birlikte, bu insanlartın soyundan birçok halk ve kabile, doğudan battıya kadar birçok ülkede yayılmışlardır.."(1)

Günümüzde Kürtçe, Önasya'da, Anadolu, Kafkasya, Fars ve Arap toprakları arasında kalan alanda konuşulur. Bu dile batıda Türkçe, kuzeyde Erme-

nice, kuzey-doğuda Azerice, doğuda Farsça ve güneyde Arapça komşuluk eder. Kürdistan toprakları, günümüzde parçalanarak İran, Irak, Suriye ve Türkiye devletlerinin sınırları içine alınmıştır. Bu durumda İran'ın batı ve güneybatısı, Irak'ın baştan başa kuzeyi ve kuzeydoğusu, Suriye'nin kuzeyi ve Türkiye'nin doğu ile güney-doğusu Kürtçenin anavatanıdır. Kürtçe konuşan topluluklar ayrıca Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Pakistan(Pakistan Belucistan'ı), Afganistan, Hindistan, Lübnan gibi ülkelerde bulunurlar. Horasan, Tahran, Bağdat, Şam, Ankara, İstanbul, Konya, İzmir gibi başkent ya da büyük kentlerde de Kürtçe konuşan yoğun bir nüfusa rastlanır. Sözkonusu ülke, başkent ya da metropollere bazı Kürtlerin yerleşmesinin tarihi yüzyıllar öncesine dayanırken bir bölümü de içinde bulunduğumuz yüzyılın özellikle de son onyılların zorunlu göç ve sürgünlerinin sonucudur. Bu anlamda Avrupa ülkeleri, Amerika ve Avusturalya'da da toplam yarım milyona varan bir Kürt nüfustan söz edilebilir.

Kürtçenin konuşulduğu anavatan topraklarının sınırlarını belirlemek istersek şöyle bir tablo çizilebilir:

Kuzeyde Ermenistan'da Leninakan'dan başlayarak batıya doğru Kars, Erzurum, Erzincan illeri ile Sivas ilinin doğu yakası ve Kayseri'nin Sarız kazasını, Kahraman Maraş'ı, Hatay ilinin Kırıkhan ilçesini içine alacak biçimde uzanır, Türkiye-Suriye devlet sınırını aşarak Haleb'in kuzeyindeki Afrin(Çiyayê Kurmênc-Kürt Dağı) bölgesine varır. Afrini içine alarak doğuya doğru Kobani(Ayn Arab), Serê Kanîyê(Rasulayn), Dirbêsiyê, Amûd ve Kamışliya uzanır. Suriye sınırları içindeki Cizre yöresini içine aldıktan sonra Dicle nehri boyunca güneye iner, Musul bölgesini; Sincar dağlarını, Hemrîn sıradağlarının güney eteklerini içine alarak güneyde Irak sınırları içinde Tikrit bölgesine kadar varır. Oradan Mendeli'yi, Pişkêw dağını içine alarak İran'da güneydeki Pişkêw, Pêşkêw, Balagrêwe, Baxtiyarî, Kahgêlû ve Mamesanî yörelerinden oluşan Loristan'ın güneyine dek uzanır. Kuzeyden, doğu yakası boyunca güneye inerken sınırlar, Aras nehrinin doğu yakasını, İran'da Maku ve Xoy'u, Urmiye Gölü'nün batı ve güney kıyılarını, Merexe'nin kuzeyine düşen Sehend Dağı'nı içine alır. Oradan zikzaklı bir biçimde Ahmedawa, Mesîrabad, Bicar(kuzey-doğudaki son Kürt şehri) ve Hemedan'ın batısındaki Esedawa'nın köy ve kasabalarından geçer, Karêz, Ali Çadder ve İsfahan'ın batısındaki Şar Kurd'a kadar gider, oradan güneye yönelir, Kûzeyrûn ve Hesar şehirlerine varır.(2)

Kürtçenin lehçeleri

Oldukça yaygın bir alanda konuşulan Kürtçe, içinde pek çok lehçeyi barındırır. Kürtçenin lehçeleri üzerinde yazılan ve söylenenler birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Bu alanda farklı saptamalara ve içinden çıkılmaz karmaşık verilere rastlanmaktadır. Çoğu kez lehçe, yöre, aşiret, din ve mezhep adları birbirine karıştırıldığı için lehçeler için her bir kaynakta başka bir isme rastlanabilmektedir. Bu yalnız araştırmacıların yapıtları açısından değil, bizzat Kürtler açısından da böyledir. Bir lehçeye o lehçeyi konuşanlar ve onların komşuları çoğu kez sözkonusu yöre, aşiret, din, beylik ya da mezhebin adını vermişler ve bunun sonucunda tek bir lehçe için farklı isimler ortaya çıkmıştır. Örneğin kuzey Kürtçe lehçesinin adı, İran

Kürdistan'nda Şikakî, Irak Kürdistan'nda Bahdîni, Türkiye Kürdistan'nda bu lehçeyi konuşanlar arasında Kurmancî, Zazalar(Dımîliler) arasında Kırdasî ya da Here-weredir. Merkez Kürtçesinin adı İran Kürdistan'nda Mukrî, Kürdistanın Türkiye ve Suriye'nin egemenliği altındaki parçalarında ve Bahdînan bölgesinde Soranîdir. Zazaca olarak bilinen lehçe, bunu konuşanlar arasında kimi yörelerde Zazakî, kimi yörelerde Dimilkî, Kırdkî, Kirmanckî ya da Se-bêdir. Hewramaniye, Goranî, Kakeî, Hewramî, Maço ya da Kurdi adlarının verildiğine kaynaklarda rastlanır.

Kürtçenin lehçeleri arasında en büyük karmaşıklık Goranî, Lurrî ve Zazakî alanındadır. Kimileri bu üçünü bir lehçe sayarak onları Kürtçenin bir lehçesi olarak görürken, kimileri de ayrı bağımsız bir dil olduklarını iddia etmişlerdir. Her üçünü Kürtçenin ayrı bir lehçesi olarak görenlerin yanısıra ikincisini(Lurrîyi) Kürtçenin dışında kabul edenler de vardır. Büyük ve Küçük Lurr diye ayrılan Lurrî'nin Büyük Lurr kesimini Kürtçe olarak görmeyip(bunlardan Büyük Lurrî'yi Farsçanın bir Lehçesi olarak görenlerin yanısıra onu bağımsız bir dil olarak da görenler var) Küçük Lurr kesimini Kürt dilinin bir lehçesi sayanlar da vardır.

Lehçeler üzerinde yeterli araştırmaların yapıp doğru sonuçların tüm boyutlarıyla çıkarıldığı söylenemez. Biz burada elimiz altında varolan kaynak ve belgeler çerçevesinde kimi görüşlere yer vererek gerçeğe en yakın bulduğumuz bir şemayı sunmaya çalışacağız.

Kürtçenin lehçeleri konusunda en eski kaynak Şeref Han'ın Şerefnamesi'dir. Şeref Han bu eserinde şöyle der:

"Kürt topluluk ve aşiretleri, dil, gelenek ve sosyal durumlar yönünden dört büyük kısma ayrılırlar:

Birinci kısım, Kurmanç;

İkinci kısım, Lor;

Üçüncü kısım, Kelhur;

Dördüncü kısım, Goran."(3)

Şeref Han'ın bu belirlemesini saymazsak, Kürtçenin lehçeleri üzerine araştırmalar, içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yarısına kadar esas olarak yabancılar tarafından yapılmıştır. Bu konuda tek istisna Mela Mehmûdê Bayezîdî'nin Çarlık Rusyası'nın Erzurum konsolosu Aleksander Jaba için 1858'de hazırladığı ve Hekarî şivesi ile Rewendî şivesinin karşılaştırmalı bir sözlüğünü içeren broşürdür. Mela Mehmûdê Bayezîdî bu broşürün girişinde dilbilgisi kuralları bakımından bazı noktalara değinmeden önce Kürt dilinin de bölgesel ve aşiretsel farklılıklardan dolayı farklı lehçelere sahip olduğunu belirterek, " mesela, Van, Muş, Bayezid, Kars ahalisinin ve İran ve Rusya'ya bağlı Kurmancların konuştukları dil ile Botan, Hekariyan, Hemedan, Simtî (?), Diyarbekir, Musul, ta Bağdat sınırına varıncaya dek (ki Süleymaniye, Şehrizur yöreleri ile Zerza, Mukrî, Bebe ve Bilbas taifelerinden oluşur) olan ahalinin konuştukları dil arasında farklılıklar vardır."(4) Mela Mehmûdê Bayezîdî bu çalışmada, Kürtçeyi Kurmancî olarak adlandırmakta, lehçe olarak da Botan, Hekarî ve Rewendî adlarına değinmekte, karşılaştırmalı sözlüğünü de Hekarî ve Rewendî şiveleri açısından vermektedir.

1836-1837 yıllarında Kürt dili ve etnografyası hakkında bir kaç makale yayınlayan G. Givrinli, Kürt dilini Yukarı ve Aşağı Kürtçe diye ikiye

ayırmıştır. Yukarı Kürtçeyi, Mukrî, Hekarî, Şukakî ve Bayezîdî diye ayıran Givrinli Aşağı Kürtçeyi de Lurr, Gelhurr, Lekî ve Goranî diye ayırmıştır.(5) Peter Lerch ise *Forschungen über die Kurden und die iranischen Nordchälädaer, Petersburg, 1857-1958* adlı çalışmasında Kürt dilini, Zaza, Kurmancî, Kelhurî, Gûranî ve Lurî diye beş lehçeye ayırır.(6)

Kürt dili üzerine araştırma yapanlardan Oskar Mann Kürtçeyi, Batı, Doğu ve Güney Kürtçesi olmak üzere üçe ayırır. Zazacayı Goranca'nın bir lehçesi sayan Oskar Mann, Gorancayı da Kürt dilinin dışında sayar.(7) Oskar Mann'dan sonra gelen yabancı kimi dilciler, Kürt dilinin lehçeleri üzerinde ayrıntılı yeni araştırmalar yapmaktan çok bizzat Oskar Mann'ın çalışmalarına dayanarak onun görüşlerini tekrarlamışlardır. Örneğin, Oskar Mann'ın 1907 yılında yayınlanan *Kurdish Persich Forschungen Mundarten Gûran besonders, Kandulai, Auramani und Badschalani* adlı Goranca üzerindeki çalışmasını gözden geçirdikten, bazı açıklamalar ekleyip dipnotlarla da kimi konuları aydınlattıktan sonra yeniden yayınlayan Karl Handank bunlardan biridir.(8)

Gorancayı bağımsız bir dil olarak kabul eden Dr. Mac Kenzie, 1961 yılında Dil Derneği'nin yayınlanan yıllık raporunda yeralan "Kürt Dilinin Kökeni" adlı makalesinde, Kürtçeyi bile Orta Farsçanın lehçelerinden biri, *The Dialect of Auraman(Hawramani-Luhon)* adlı çalışmasında ise Hawramancayı, Kürtçe değil, Eski Farsçanın bir lehçesi saymıştır.(9) Kürt dilini de iki lehçeye ayıran Dr. Mac Kenzie, bunları Yukarı Kurmancca ve Aşağı Kurmancca diye adlandırmış, aşağı Kurmanccaya Süleymaniye, Hevlêr(Erbil), Rewandiz ve Xoşnaw yörelerinde konuşulan Kürtçeyi dahil ederek Süleymaniye ağzını bunların temeli saymıştır. Akre ve Surçî ağızlarını da, Akre, Surçî, Amediye, Yukarı Berwar, Gullî, Zaxo va Şêxan yörelerinde konuşulan Kürtçenin esası olarak kabul etmiştir.(10)

E. B. Soane, *Grammar of Kurmanji or Kurdish Language, (London, Luzak and Company, 1913)* adlı eserinde Kürt dilini üç lehçeye ayırarak ilk ikisine Kürtçenin temel lehçeleri demiştir. Soane'nin ayırımı şöyledir:

- a) Yukarı Kurmancca
- b) Aşağı Kurmancca
- c) Lurce, Zazaca, ve birbirlerine yakın olmalarına rağmen Hewramî ile Goranca.(11)

Türk sosyologu Diyarbakır'lı Ziya Gökalp, aşiretleri iskan etme projesinde yararlanmak üzere Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin istemi üzerine 1922'de hazırladığı, 1975'te Komal Yayınevi, 1992'de de Sosyal Yayınları tarafından Türkiye'de yayınlanan *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı eserinde, Kürtleri Kurmanc, Zaza, Soran, Gûran(Goran) ve Lur olmak üzere beş kavme ayırmakta, henüz tahkik etmediğini söylemekle beraber, Gûran ve Zaza lisanlarının birbirlerine yakın olduğunu yazmaktadır. Aynı raporunun ilk değerlendirmesinde, Bahtiyari lisanının Sorancaya, Kalhur lisanının Gûrancaya ilhakını mümkün gören Ziya Gökalp sonradan bunu tashih ederek "*Bahtiyari lisanının Lurcaya, Kalhur lisanının Sorancaya mensup olduğu Şerefname'nin şahadetiyle anlaşılıyor*" diye yazmaktadır.(12) İlk çalışmasında "*Gûran, Bahtiyari, Kalhur lisanlarını ayırırsak elimizde istiklalleri malûm olmak üzere dört lisan kalır: Kurmanc, Zaza, Soran, Lur*"

diyen Ziya Gökalp(13) sonraki tashih yazısında "Gûranca, Zazaca, Dûnbûli lisanları aynı lisanın isimleri olduğu gibi, Kalhur, Baban, Soran isimleri de aynı lisanın muhtelif adlarından ibarettir. Bahtiyarî ve Lûr isimleri de yine aynı lisanı gösterir. Isimlerdeki bu taadüdün sebebi Kürt kavimlerinin muayyen isimlerinin olmamasındandır... O halde Kürtlerin bir kavim olmayıp dört kavim oldukları ve binaenaleyh Kürtçenin de birbirlerinin mensupları tarafından katıyen anlaşılmayan dört muhtelif lisanı alem olduğu anlaşılıyor. Bu dört lisan şunlardır: Kurmanc lisanı, Zaza lisanı(Gûranca, Dûnbûli), Soran lisanı(Baban, Kalhur), Lûr lisanı(Bahtiyarî, Fîli[Fêlî], Lek)"(14) sonucuna varmaktadır.

Ziya Gökalp, sözkonusu çalışmasında, "Bu dört lisanın sahipleri birbirlerinin dillerini anlamazlar. Sarf, nahiv, lûgat itibariyle aralarında büyük farklar vardır. Binaenaleyh aradaki farklar lehçe farkları değil, lisan farklarıdır. Bu dört dilin her biri, lisaniyat itibariyle müstakil bir lisandır. Her biri müteadit lehçelerden de mürekeptir.

Bununla beraber bu dört lisan birbirine tamamiyle yabancı da değildir. Hepsi 'Kürdî-i Kadim' namı verilebilen eski bir Kürtçenin müstaklarıdır. Neo-Latin lisanlarıyla Latince arasında ne gibi rabitalar varsa, Kürdî-i Kadim ile bu yeni Kürtçeler arasında da o rabitalar vardır"(15) diye yazmaktadır.

Araştırmaları esas olarak Kurmanc aşiretiyle ilgili olan Ziya Gökalp Kurmanccanın "lehçeleri"ne de değinmektedir:"Kurmanc lisanının kaç lehçeye ayrıldığı henüz ilmi bir tetkikle meydana çıkarılmamıştır. Yalnız Ahmed-i Hani Mem û Zin adlı kitabında kullandığı lehçelerden bahsederken aşağıdaki beyitte üç lehçenin isimlerini sayıyor.

Bohtî û Mehmedî û Silvî
Hin la'l û hinik ji zêr û zîvî

Manası: [Kullandığım kelimeler] Bohtî, Mehmedî, Silvî lehçelerine mensuptur. Bazısı la'l, bazısı altın, bazısı da gümüştür."(16)

Buradan hareketle Ziya Gökalp de Kurmanccayı Bohtî, Mehmedî ve Silvî diye üçe ayırarak bu lehçelerin konuşulduğu yöreleri ve konuşan aşiretleri saymaktadır.

Kürt bilgini Tewfiq Wehbî, Kürt dilinin lehçeleri konusunda Soane ile aynı görüşleri paylaşmaktadır.(17)

Tanınmış yazar Alaeddin Seccadî, Destûr û Ferhengî Zimanî Kurdî, Erebi û Farisî adlı eserinde "Kürt dilinde iki büyük lehçe bulunur" diye belirttiikten sonra şöyle der:" Bugün 'Bahdînan' lehçesi denen 'Botan' lehçesi. Türkiye ve Suriye Kürtleri ile Musul ilçelerinin Kürtleri bu lehçeyle konuşurlar. İkinci olarak da bugün 'Soran' lehçesi denen 'Mukri' lehçesi ki diğer Kürtler yani Irak'ın kuzeydoğusu ve doğusu ile Ardelan ve Mükriyan Kürtleri bu lehçeyi konuşurlar."(18)

Kürt dili ve edebiyatı üzerine değerli çalışmaları olan Dr. Kemal Fuad, Kürt dilini aşağıdaki ana lehçe ve şivelere ayırır:

1) Batı Kürtçesi(ki kimi buna Yukarı(kuzey) Kirmancca der)

- a- Afrîni
- b- Cizîrî ve Botanî
- c- Sincarî
- ç- Badîni
- d- Hekarî
- e- Şikakî

2) **Doğu Kürtçesi**(ki bazıları buna **Aşağı(güney) Kurmanccası**, bazıları da **Orta(merkez) Kürtçesi** derler)

- a- Soranî
- b- Silêmanî
- c- Mukrî
- ç- Sineyî

3) **Güney Kürtçesi**

- a- Xaneqîni
- b- Feylî
- c- Kirmanşanî
- ç- Lekî
- d- Kulgayeyî
- e- Kelhorî
- f- Perewendî

4) **Goran-Zaza Kürtçesi**

- a- Hewramanî
- b- Kenûleyî
- c- Gehwareyî
- ç- Bacelanî
- d- Zengeneyî

Kendisinin Güney Lehçesi dediği lehçeye kimilerinin Lurrî dediğini belirterek bunu eleştiren Dr. Kemal Fuad, sadece Büyük Loristan'da konuşulan lehçeleri Lurr olarak kabul etmekte ve bunları Kürtçenin lehçeleri arasında saymamaktadır. Başka kimi kaynaklarda Küçük Lurr olarak geçen ağızlara Lurr denmesini eleştiren Dr. Kemal Fuad bunları Güney Kürt lehçelerinin içinde saymaktadır.(19)

Fuad Heme Xurşîd, **Zimanî Kurdî, Dabeşbûnî Cografyayîy Dîyalêktekanîy**(Kürt Dili ve Lehçelerinin Coğrafi Dağılımı) adlı çalışmasında Kürtçe lahçelerini şöyle sınıflandırır.

1) **Kuzey Kurmanccası**

- a- Bayezîdî
- b- Hekarî
- c- Botanî
- ç- Şemdînanî
- d- Behdînanî
- e- Batı diyalekti

2) Orta Kurmanccası

- a- Mukrî
- b- Soranî
- c- Erdelanî
- ç- Silêmanî
- d- Germiyanî

3) Güney Kurmanccası

- a- Asıl Lurr
- b- Bextiyarî
- c- Mamesanî
- ç- Gohgilo
- d- Lek
- e- Kelhurr

4) Goran

- a- Asıl Goranî
- b- Hewramanî
- c- Bacelanî
- ç- Zazaca(20)

Fuad Heme Xurşîd, hem Büyük hem de Küçük Lurrîyi Kürtçe olarak kabul ederek onları Güney Kurmanccası arasında saymıştır.

Kürt dili lehçeleri ve özellikle de Hewramanca üzerine değerli araştırmaları olan Mehemed Emîn Hewramanî, **Zarî Zimanî Kurdî Le Te-razûyî Berawird** da adlı çalışmasında Kürt lehçelerini şöyle sınıflandırır;

1- Yukarı Kirmancca(yanlışlıkla da olsa yaygınlaştığı için ya da Bahdînî),

2- Orta Kirmancca(yanlışlıkla da olsa yaygınlaştığı için ya da Soranca),

3) Aşağı Kirmancca(yanlışlıkla da olsa yaygınlaştığı için ya da Goranca).

Sonra, Gorancayı da aşağıdaki şivelere ayırır:

- a- Hewramanca
- b- Lurrce
- c- Bacelanca
- ç- Zazaca

M. E. Hewramanî, Bacelanca'nın da Zengene ve Şebek'i içine aldığını kaydeder.(21)

Kürt dili üzerine özellikle de Zazaca konusunda değerli çalışmaları olan Kürt yazar ve dilbilimcisi Malmîsanij, Kürtçeyi beş ana lehçeye ayırarak şöyle sıralar:

1- Kuzey Kürtçesi veya Kurmanci lehçesi

2- Merkezi Kürdistan'da konuşulan Kırmanci Lehçesi: Bu lehçeye zaman zaman Güney Kürtçesi(Kirmancî Xwarû) veya yanlış olarak "Soranî" de denir.

3- Kirdkî, Kirmanckî(Kirmancî), Zazakî veya Dimilî(Dimilkî) ad-

larıyla bilinen lehçe. (Malmisanij burada Zazacanın en belirgin iki şivesi olarak Dersim şivesi ile Çewlîg-Dîyarbekir-Sêwreg şivesini sayar.)

4- Gorani lehçesi: Hewramî lehçesi olarak da adlandırılan bu lehçe Kirdkî(Zazakî, Dimilkî) lehçesine yakın bir lehçe olup İran ve Irak Kürdistanı'nda az sayıda Kürt tarafından konuşulur.

5- Güney Kürdistan'da konuşulan diğer Kürt lehçeleri grubu: Bu grubun Kermaşahî, Lekkî, Lurrî, Sencabî ve Kelhurî gibi değişik adlarla anılan kolları vardır ki bunlar İran ve Irak sınırları içinde bulunan Kürtlerin bir bölümünce konuşulur.(22)

Mehemed Emîn Hewramanî, **Zarî Zimanî Kurdî le Terazûyî Berawird** da adlı çalışmasında Oskar Mann'ın daha önce değindiğimiz ve sonraları Karl Hadank tarafından yeniden yayımlanan eserinde, Goranca lehçelerinin aşağıdaki biçimde tespit edildiğini belirtir:

*"Hewramanca(Auramani)
Kendulece(Kändulei)
Bacelanca(Bajälani)
Bêwenijce(Biwäniji)
Gehweraca(Gähwarai)
Rejawca(Rijabi)
Seyyidce(Säyyidi)
Zerdece(Zärdai)"*

Minorski'nin aynı Goran lehçelerini tekrarladığını, fakat Bewenijce, Gehweraca ve Rejawca'nın yerine Gelhur, Lek, Feyli ve Kakeyiceyi getirdiğini belirten M. E. Hewramanî, " *bu aslında aşiret, din ve dilleri bir tür birbirine karıştırmadır*"(23) diye yazar.

Emin Zeki Bey'in de, **Xulasetu Tarixu'l Kurd we Kurdistan** adlı eserinde Hewramanî lehçesini Tacikçe bir dil olarak gördüğünü belirten ve kendisi de Hewramanlı olan M. E. Hewramanî, onun bu görüşüne herhangi bir kanıt getirmedeğini, anlaşıldığı kadarıyla Minorski'nin görüşlerini aktardığını yazar.(24)

Süleymaniye Üniversitesi öğretim üyesi Dr. İzzedin Mustafa Resul, **Zimanî Yekgirtûyî Edebîy Kurdî**(Kürtçenin Ortak Edebiyat Dili) adlı eserinde Hewramancayı Kürt lehçelerinden biri sayar.

Mehemed Merduxî, Kürt lehçeleri konusunda Şeref Han'ın görüşlerini paylaşarak bunları Kirmanc, Goran, Lurr, ve Gelhurr diye dörde ayırır.

Tewfîq Wehbî ile Edmonds, **A Kurdish Dictionary**, (Tawfîq Wahby & Edmonds, Oxford at the Clarendon press, 1966) adlı sözlük çalışmalarında Hewramanî Kürtçesi sözcüklerini de Kürtçe sözcükler arasına katmışlardır. Ayrıca Tewfîq Wehbî, Dr. Mac Kenzie'nin 1961'de yayınlanan makalesine cevap niteliğinde yazdığı bir makalede, Hewramanca Kürtçesinin Kürt dilinin eski lehçelerinden olduğunu vurgulamıştır.

Profesör Qanatê Kurdo, **Haletekanî Cins û Bînayî Berkar Le Zaza da** (ZaZacada Erillik-Dişillik ve Nesne) adlı makalede, karşılaştırmak suretiyle Zazaca ve Yukarı Kirmanc lehçelerinin aynı dil olduğunu aydınlatmıştır.

Major Soane, **Kurdish Grammar** (Kürtçe Gramer) adlı yapıtında Zazacayı

Kürtçenin lehçelerinden biri saymıştır.(25)

Kürt dili konusundaki görüşlerde kendini en çok Oskar Mann'a yakın bulan Dr. Kemal Fuad, başta Oskar Mann olmak üzere Goranca-Zazacayı Kürtçe saymayanların görüşlerini eleştirerek bunların Kürtçenin birer lehçeleri olduğunu belirtmektedir: "Oskar Mann'ın da aralarında olduğu kimi dilciler, Goran-Zaza grubu lehçelerini Kürtçe saymazlar. Bu alanda ben farklı düşünüyorum: Bu grubun lehçeleri, Kürtçenin diğer grup lehçeleriyle leksikoloji bakımından farklılıklar göstermekle beraber, bunlar da Kürtçe gibi kuzey-batı İranî grubuna dahildirler. Coğrafik bakımdan da Kürdistan toprakları içine girerler. Ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkileri de diğer uluslara nazaran Kürtlerle daha güçlüdür. Üstelik Gorancanın şivelerinden biri olan Hewramî uzun bir süre(16. yüzyıldan 20. yüzyıla dek) Kürdistan'ın geniş bir yöresinde(Doğu ve Güney Kürdistan'da) edebi dil olmuştur. Ulusal bakımdan da bunlar kendilerini Kürt olarak görmekteler."(26)

Mehemed Emîn Hewramanî'ye göre de, varolan eski kaynaklar, Hewramanî Kürtçesinin eski bir dil olduğunu, sadece(132 Hicri yılında kurulan) Baba Ardelan Beyliği boyunca değil daha eski zamanlara giden ve Avesta dilinden dönüßen, din ve edebiyat dili olduğunu gösterirler. M. E. Hewramanî, şöyle yazar:

Şêx Se'dî[ÿê Şîrazî] bir beytinde şöyle der:

Geh be Tazî astinî ber men zened gûyed "te'al"
Geh be Kordî gûyedem "borê nişîne w nan were"

(Bazen el edip bana Arapça "te'al" der
Bazen de Kürtçe "borê nişîne w nan were" der. M. C.)

Bu beyitte geçen "borê nişîne w nan were" Hewraman lehçesiyledir ve "gel otur ekmek ye" anlamındadır. O dönemde(13. yüzyıl M.C.) Se'dî[ÿê Şîrazî] Hewramanca lehçesine Kürtçe demiştir.

Sultan Şehak'ın Ehli Hak taraftarları için manzum olarak söylenen Kürtçe Yaresan İlahileri Hewramancadır.

Meşhur Kürt şairi Xanayî Qubadî'nin kendisi Şirin ile Husrev destanını Kürtçe manzumlaştırmak istediğini söyler. Ona göre Kürtçe Farsça'dan eksik değil, ondan daha şirindir. Onun için şöyle der:

Ce lay aqilanê sahib eql û dîn
Dana buzurganê Kurdistan zemîn
Rast en mewaçan.Farisî şeker en
Kurdî ce Farisî bel şîrînter en

.....

Ce 'ersey dinyay dîn bedfercam
Be destûrê nezmê Nîzamî meqam
Be lefzê şîrinê Kurdistan tamam
Pêş buwan meh'zûz baqî weselam.

(Akıl ve din sahibi akıllılarca
Kürdistan'ın büyük bilginlerince

Doğrudur, "Farsça şekerdir" denir
Fakat Kürtçe Farsçadan daha şirindir.

Bu aşağılık fani dünyada
Nizamî makamın manzum usulünce
Tümü Kürdistan'ın tatlı sözleriyle
..... (M. C.)

Xanayî Qubadî Şirin ile Husrev destanını yazdığında, Hewramanca Kürt edebiyat dili olmasaydı ne bu lehçeyle yazar ne de ona Kürtçe derdi."(27)

Ehli Hak'ın kutsal defterlerindeki ilahilerin söyleniş için iki lehçe kullanılmıştır. Defterler, Hewraman lehçesine, "Kurdî"(Kürtçe, bazen de "Kurdîyî Awramanî"(Hewramanî Kürtçesi), Caf şivesine de "Cafî Awramanî(Hewraman Cafçası) demişlerdir. Bu bilgiyi veren derlemeci Abîdînî Caf(Abîdîn Başçawûş) sözkonusu ilahilerin sözlerinin ve dini kütüphanelerinde varolan yazıların 880 yıl öncesine dek gittiğini belirtir.(28)

Vermeye çalıştığımız bilgiler ışığında, Büyük Lurr şiveleri dışında, Küçük Lurr de dahil Gorancanın bütün lehçeleri ile Zazaca lehçesinin Kürt dilinin lehçeleri arasında olduğu gerçeğini kabul etmek, Büyük Lurrlarla ilgili olarak da bu lehçenin tartışmalı olduğu gerçeğini gözönünde bulundurmak gerekir

Sonuç olarak Kürt dilinin lehçeleri, şiveleri ve coğrafik dağılımları ile ilgili olarak aşağıdaki veriler sunulabilir:

1- Kuzey Kürtçesi(ya da Kurmancî/Kirmancî)

Kuzey Kürt lehçesi, en geniş yayılma alanına sahip olan bir lehçedir. Kürdistan'daki yayılma alanı, doğudan bir hat çizilmeye başlanırsa, Urmiye Gölü'nün batı kıyısından başlayarak güneydoğuya doğru iner, Şino şehrinin kuzeyinden, Kêleşin vadisinden İran-İrak sınırını geçer, Helgurd'e varıncaya dek uzar. Oradan Rewandiz nehrinin kuzey kıyıları boyunca ta Zêyî Badînan(Büyük Zap)'a varıncaya dek gider. Buradan da Dicle nehrine dökülünceye dek Zap'ı takip eder.(29) Urmiye Gölü'nden kuzeye doğru Kotur ve Xoyu içine alarak Aras nehrine kadar uzar, Kars, Erzurum, Muş, Bitlis'i içine alır Güneydoğu Toroslar'ın kimi zaman doğu yamaçlarını, kimi zaman da eteklerini boyluboyunca takip eder, Siirt il sınırlarını, Kozluk, Silvan, Kulp, Lice, Bismil kazalarını, Diyarbakır vilayet sınırlarını, Ergani'yi, Deştâ Gewran ve Karacadağ yöresini içine alacak biçimde Siverek'in doğu, güney ve güneydoğu bölgesini, Hilvan kazasını, Gerger hariç Adıyamanı, Malatya'yı Maraş'ın kuzey, doğu ve güney yörelerini içererek Gavur Dağı'nın doruklarına kadar uzanır, Hatay'ın Kırıkhan ve Haleb'in Afrin ilçelerini içine alır. Oradan Dicle nehrinin Zap suyunu aldığı noktaya dek Kürtlerin yaşadıkları topraklarda Kuzey Kürtçesi(Kurmancî) konuşulur. Tunceli'nin Pertek ve Mazgirt kazalarında, Elazığ'ın Maden, Sivrice ve Palo dışındaki kazalarında, Bingöl'ün Karlıova kazasında ve Sivas'ın Kürtçe konuşulan yörelerinin çoğunluğunda da bu lehçe konuşulur. Bu lehçe ayrıca Lübnan, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan Kazakistan ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerindeki Kürt nüfus tarafından, Horasan ve Konya Kürtleri ile Ankara Kürtlerinin bir bölümünce konuşulur.

Kuzey Kürtçesinin şiveleri şöyle sıralanabilir:

a- Batı Kurmanccası: Afrin bölgesinden başlayarak Antep, Kırıkhan, Maraş, Adıyaman ve Malatya Kürtleri ile Urfa'nın Suruç, Birecik ve Halfeti Kürtlerinin konuştuğu şive. Genel olarak Fırat nehrinin batı yakası Kurmanclarının konuştuğu şive denebilir.

b- Rewendî: Van Gölü'nün kuzeyinde kalan topraklardaki şive. Doğudan Şikak bölgesinden başlar, Aras nehrine kadar olan yerler, Kars, Ağrı, Erzurum, Van, Muş ve Erzincan Kurmanclarının konuştuğu şivedir.

c- Şikakî: Urmiye gölü, Şemdinan ve Başkale arasındaki yörelerce konuşulur

ç- Hekarî: Şırnak'ın hemen güneyinden başlayarak Hakkari ili sınırları içindeki Kürtlerce konuşulur.

d- Botî: Suriye ve Türkiye sınırları içindeki Cizre Kürtlerinin, doğuda Zaxo'nun kuzeyinden başlayarak Şırnak'ın hemen güney ve batısından Eruh'u içine alacak biçimde Van Gölü'nün güneyine kadar uzanan, Bitlis'in doğu ve güney bölgelerini, Siirt'i, Batman Çayı'na kadar olan yöreleriyle Batman'ı ve Mardin'in doğu yörelerini içine alan topraklardaki Kürtlerin konuştuğu şive.

e- Bahdîni: Zaxo, Amadiye , Akre, Zêbar yöreleri ile Duhok Kürtlerinin konuştuğu şive.

f- Sincarî: Sincar Dağı ve Şêxan yöresi Kürtlerinin konuştuğu şive.

g- Orta Kurmancca (ya da Silîvî-Kîkî-Milî) Diyarbakır ilinde, Mardin ilinin doğu yöresinin dışında kalan yörelerde, Urfa'nın Fırat'ın doğu yakasına kadar uzanan topraklarında kalan Kürtler ve Elazığ'ın doğu ve güney yörelerindeki Kurmanclarca konuşulan şive.

2- Merkez Kürtçesi (ya da Soranî)

Bu lehçenin sınırları Kurmanci lehçesi için belirttiğimiz güney sınırlarından başlar, güneye doğru Sîrwan Çayı'na ve Xaneqîn'e varıncaya dek devam eder. Güneyde Hemrîn Dağları'nın güneyinden doğuya doğru döner ta Sehend dağına, Mesirabad, Bicar ve Esedawa'ya kadar uzanır. Güney sınırının eni de Melayir-Kirmanşah-Qesri Şirin-Xaneqîn ana yoluna kadar varır.(30)

a- Soranî: Zêbar yöresi hariç bugünkü Hewlêr vilayeti ve kazaları.

b- Silêmanî(ya da Babanî): Süleymaniye, Kerkük, Kîfrî, Qeretepe, Tuz-Şiwan yöreleri ile Xaneqîn'in bazı köylerini içerir.

c- Mukrî: Şino, Nexede, Meraxe, Mîyandiwaw, Şahîndij, Saqiz, Bokan, Bane ve Serdeşt Kürtlerinin konuştuğu lehçe.

ç- Sineyî: Sine(Senendec), Bicar, Kengewer ve Rewanser ile Ciwanro'nun kuzey yörelerinde konuşulur.

3- Güney Kürtçesi

Kuzeyde Melayir-Kirmanşah-Qesri Şirin anayolundan başlayarak Kürdistan'ın güney sınırlarına kadar varan alanda konuşulur.

Şiveleri aşağıdakilerdir:

a- Xaneqînî

- b- Asıl Lurr(ya da Feyli)
- c- Kirmanşani
- ç- Lekî
- d- Kelhorî
- e- Perewendî
- f- Kulgayeyî

4- Goran Kürtçesi

Goran şivelerini konuşanlar, Bağdat-Kirmanşah yolunun kuzeyindeki dağlık bölgede, Hewraman dağlarının doğu ve batı yakalarında, ayrıca Paweh ve Kendule yöresinde, Musul'un doğu ve kuzeyinde; Xazır çayının Zap Suyu'na döküldüğü yörelerde yaşarlar.

"Goranların yaşadıkları coğrafi bölgeler, eski tarihlerde lehçelerinin oluşmaya başladığı dönemlerde, yukarıda belirttiğimiz bölgelerden çok daha geniş ve büyüktü. 18. yüzyılda üzerinde yaşadıkları toprakların bugün üzerinde yaşadıkları topraklardan geniş olduğu kuşkusuzdur. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında Süleymaniye Beyliği'nin çağdaş ve yeni bir biçimde ortaya çıkması, bir dereceye kadar Goranların üzerinde yaşadıkları toprakların daralıp küçülmesi hesabınaydı. Böylece Kürtçenin Güney Kurmanca lehçesi(Merkez Kürtçesi, Süleymaniye şivesi M. C.) Süleymaniye Beyliği'nin resmi dili olarak oluştu. 18. yüzyılın ardından gelen yıllarda adım adım Goran lehçesinin yerini daratarak onun aleyhine geliştirdi.

Goran lehçesi, Baba Ardelan'ın 4. yüzyılda kurduğu Ardelan Beyliği döneminde yaygındı. Baba Ardelan, Moğolların harabettiği Şarezor'u yeneden bayındır hale getirerek beyliğinin başkenti yaptı. Goranların Zagros'un doğusundan Şarezor'a doğru yayılmalarının bu olayla başlamış olduğu uzak bir ihtimal değil.

Kakeiler(Éhl-i Hak, Ali İlahiler) Şarezor'u kutsal yerleri haline getirdiler. Gorancıyı da dinlerinin dili yaptılar. O dönemde Şarezor'da şiir dili Goranca'ydı. Kakeilerin dinsel edebiyatları da şiirle başlamıştı. Bugüne kadar da bu, böyle kaldı.

....

Şunu da belirtmek gerekir ki Kerkük, Kifri, Xaneqîn ve Sîrwan Çayı yukarıdaki aşiret ve oymaklar, örneğin; Zengene, Cebârî, Şiwan, Bîbanî, Talebanî ve diğerleri Goran aşiretlerindendi. Bunların yazılı klasik edebiyatları ve folklorları vardı ve Goran lehçesiyleydi. Fakat Süleymaniye Beyliği'nin gelişip güçlenmesiyle, Aşağı Kurmanc lehçesi yavaş yavaş bu yöreleri işgal etti."(31)

a- Hewramanî: Sîrwan Çayı'nın üst tarafına düşen Hewraman yöresi Kürtleri bu şiveyi konuşur. Hewraman dağlarının batı tarafı, Halebçe ve Pêncwîn arası yöredir, doğu yakası ise Sine ve Kirmanşah'tır. Hewraman yöresi; Hewramanî Luhon, Hewramanî Dizlî, Hewramanî Text, Hewramanî Rezaw, Hewramanî Ciwanro ve Hewramanî Kenduleyî diye bölgelere ayrılır.(32)

b- Bacelanî: Zengene ve Şebek'i içerir. Musul'un doğusundan Başvaye yörelerinden yayılarak Hamdaniye'nin kuzey ve güneyine ta Talabani ve Zengene yöresine, ayrıca Qeretû, Horên ve Şêxan'a dek dağılmışlardır. Bace-

laniler Loristan'ın kuzeyindeki Zehaw yöresinde de yaşarlar.(33)

c- Gehwareyi:

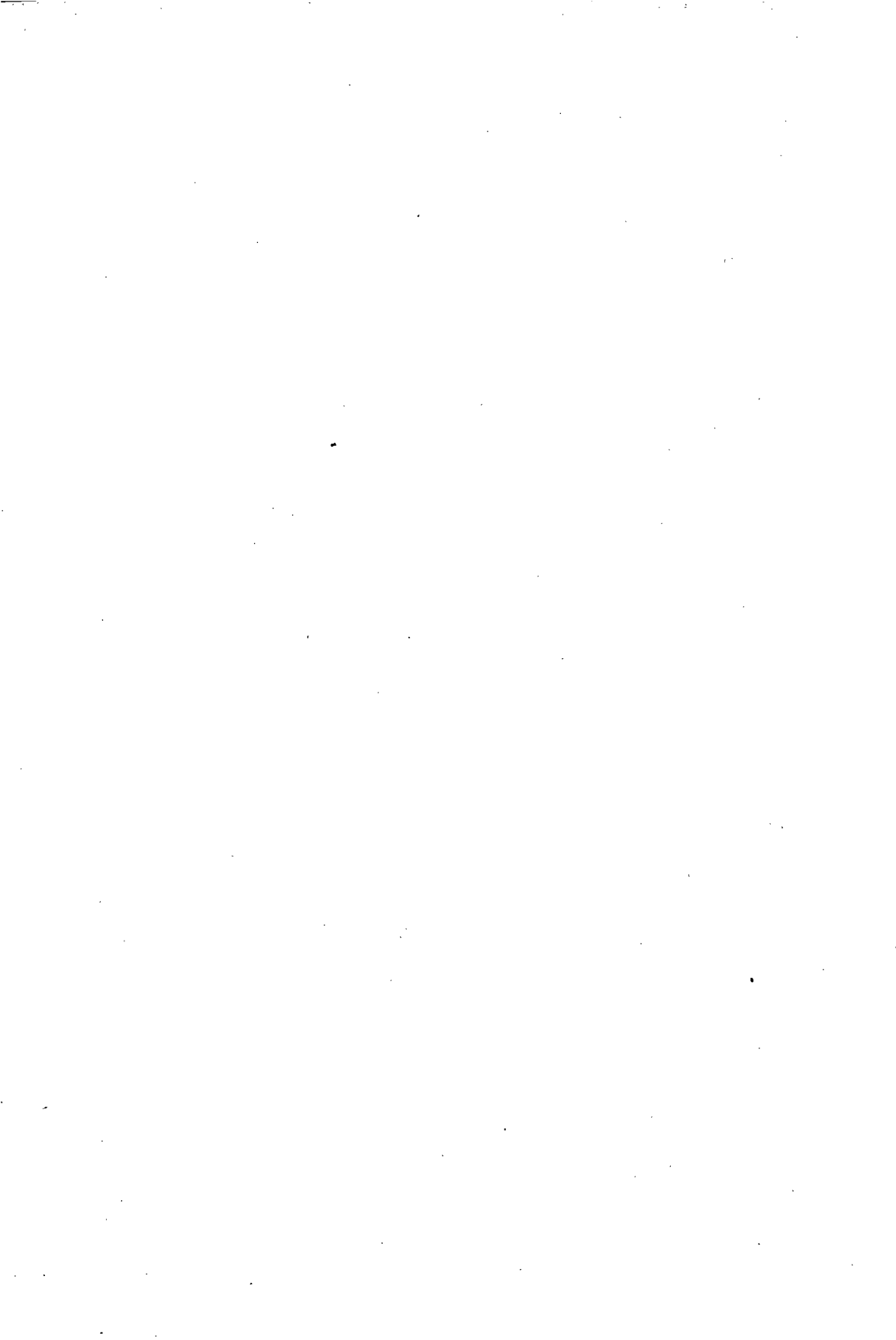
5- Zaza(Dimilkî, Kirmanckî ya da Kirdkî) Kürtçesi:

Türkiye'nin egemenliği altındaki Kürdistan topraklarının kuzeybatısında kuzeyde Erzurum ve Erzincan'dan güneyde Adıyaman'ın Gerger ilçesine, Güneydoğu Torosların doğu ve güney eteklerinden Sivas'ın Zara kazasına kadar uzanan bir alanı kapsar. Adıyaman'ın Gerger ilçesinde, Urfa'nın Siverek kazasının içi ve kuzeyine düşen köylerinde, Diyarbakır'ın Çermik, Çüngüş, Piran ve Hani ilçeleri ile Lice, Hazro, Çınar ve Kulp ilçelerinin bazı köylerinde, Siirt'in Kozluk, Sason ve Baykan ilçelerinin bazı köylerinde, Bitlis'in Mutki kazası ile bazı köylerinde, Muş'un Varto kazasının bazı köylerinde, Erzurum'un Hınıs ve Tekman kazalarının bazı köylerinde, Erzincan'ın içinde ve bazı köy ve kazalarında, Tercan'ın içi ve köylerinde, Sivas'ın Zara kazasının Beypınarı nahiyesi ile bazı köylerinde, Tunceli ili ile Pülümür, Nazimiye, Ovacık, Hozat ve Çemişkezek kazalarında hemen tamamıyla, Elazığ'ın içi ile Maden ve Palo kazalarının tamamında. Karakoçan'ın yarıya yakın bölümünde, Bingöl ili ile Genç ve Kiğı kazalarının tamamında, Solhan'ın çoğunluğunda ve Karlıova'nın az bir kesiminde Zaza lehçesi konuşulur. Diyarbakır'ın içinde de çoğunluk Kurmanc olmakla beraber Zazaca konuşan önemli bir nüfus yaşar.(34)

Zaza lehçesi ikiye ayrılır

a- Dersim şivesi: Tunceli, Erzincan ve Sivas'ta konuşulur.

b- Doğu(Çewlîg-Diyarbakir-Sêwreg) şivesi. Bingöl, Elazığ, Diyarbakır, Siverek ve Gerger'de konuşulur.

KÜRT ALFABESİ

Kürtler kendi özgür iradeleriyle oluşmuş tek bir siyasi yapılanma içinde yer almadıkları, parçalanmış olarak ayrı devletlerin sınırları içinde yaşamak zorunda bırakıldıkları için tek bir alfabe kullanma olanağına kavuşamamışlardır. Günümüzde Kürtler üç farklı alfabe kullanmaktadırlar. Eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde yaşayan Kürtler Kiril alfabesini, İran ve Irak Kürdistanı'ndakiler Arap alfabesini, Türkiye ve Suriye Kürdistanı ile Avrupa'da yaşayan Kürtler latin alfabesini temel alan birer alfabe kullanmaktadırlar.

Latin harflerini temel alan Kürtçe alfabe 31 harften oluşur.

Büyük harfler (Tîpên girs):

A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N O P Q R S Ş T
U Û V W X Y Z

Küçük harfler (Tîpên hûr):

a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w
x y z

Bu harflerden 8'i sesli 23'ü de sessizdir.

Sesli harfler [ünlüler] (Tîpên dengdar): a e ê i î o u û

Sessiz harfler [ünsüzler] (Tîpên bêdeng): b c ç d f g h j k l m n p q r s ş t
v w y x z

Sesli harflerin 5'i uzun sesli, 3'ü ise kısa seslidir.

Uzun sesliler (dengdarên dirêj): a ê î o û

Kısa sesliler (dengdarên kurt): e i u

Sessiz harfler de dörde ayrılır : Dudak sessizleri, ön damak ve diş sessizleri, damak sessizleri arka damak ve gırtlak sessizleri.

Dudak sessizleri (bêdengên lêvan) : **b f m p v w**

Ön damak ve diş sessizleri (bêdengên pidî û diranan) : **d l n r s t z**

Damak sessizleri (bêdengên ezmanê devî) : **c ç j ş y**

Arka damak ve gırtlak sessizleri (bêdengên xidîkê û qirikê/gewriyê) : **g k h q x**

Harflerin okunuşu

a- Türkçedeki a gibi okunur- ala(*bayrak*), aş(*değirmen*), aştî(*barış*), anîn (*getirmek*)

b- Türkçedeki b gibi okunur- ba(*yel*), bager (*fırtına*), bav(*baba*), bac(*vergi*), bîne(*getir*), bûn(*olmak*)

c- Türkçedeki c gibi okunur- can(*can, ruh*), cînar/cîran(*komşu*), cih(*yer*), cuda(*ayrı*), cihê(*ayrı*), car(*kere, kez*)

d- Türkçedeki d gibi okunur- dê (*anne*), dayin/dan(*vermek*), diran(*diş*), dem(*çağ, zaman*), dîn(*delî, din*), dev(*ağız*), dor(*sıra*)

e- Türkçedeki e gibi okunur- erê(*evet*), ewr(*bulut*), encam(*sonuç*), ez(*ben*), erzan(*ucuz*)

ê- Bu ses Türkçede yoktur. E ve ı arası bir ses verir- êl(*oymak*), êriş(*hücum*), êş(*ağrı*), êvar(*akşam*), bêr(*kürek*), têt(*tok*), zêr(*altın*), nêr(*erkek*)

f- Türkçedeki f gibi okunur- fen(*hile*), find(*mum*), ferheng(*sözlük*), ferman (*emir, buyruk*), fer(*tek*), fêrbûn(*öğrenmek*), firrîn(*uçmak*), firavîn(*öğle yemeği*)

g- Türkçedeki g gibi okunur- germ(*sıcak*), giran(*ağır*), girîng(*önemli*), gir (*tepe*), girav(*ada*), gilî(*şikayet*), gazin(*serzeniş*)

h- Türkçedeki h gibi okunur- hêvî(*umut*), hîv/heyv(*ay*), hest(*duygu*), hêrs (*öfke*), hilm(*nefes*), hinar(*nar*)

î- Türkçedeki ı gibi okunur- ilm(*ilim*), birin(*götürmek*), mirin(*ölmek*), min (*ben, benî, bana*)

î- Türkçedeki i'den yarım ses daha uzundur. "Şair", Bab-ı Ali sözcüklerindeki i sesi gibidir- în/înî(*cuma*), îro(*bugün*), evîn(*aşk*), pîr (*yaşlı, nine, pir*)

j- Türkçedeki j gibi okunur- jîn(hayat), jan(ağrı, sızı), jehr(zehir), jîr(zeki, akıllı, becerikli), jêr(aşağı), jor(yukarı), jin(kadın), jibîr kirin(unutmak), jiber kirin(ezberlemek)

l- Türkçedeki l gibi okunur- lêv(dudak), law(oğul), lib(tane), listik(oyun), listok(oyuncak), lorî(ninni), liv(hareket)

m- Türkçedeki m gibi okunur- meriv(insan), mêr(koca, erkek, yiğit), maç(öpücük), mar(yılan), masî(balık), mizgîn(müjde), mêvan(misafir)

n- Türkçedeki n gibi okunur- nan(ekmek), nav(ad), navdar(meşhur, ünlü), neyar(düşman), nîvro(öğle)

o- Türkçedeki o gibi okunur- ox(oh), ode(oda), ol(din), dohn(yağ), do/duh/duhî(dün)

q- Bu ses Türkçede yoktur. Genizden gelen kalın bir k sesi verir- qad(meydan), qalûn(pipo), qelî(kavurma), qermiçi/qerçimî(buruşuk), qenc(iyi), qer- raş(değirmenci), qabqabik(takunya)

s- Türkçedeki s gibi okunur- sal(yıl), sar(soğuk), serî(baş), sor(kırmızı), sarıncok(buzdolabı), serşok(duş yeri, bariyo)

ş- Türkçedeki ş gibi okunur- şop(iz), şîv(akşam yemeği), şano(tiyatro) şores(devrîm), şivan(çoban)

u- Türkçedeki ü gibi okunur- guh(kulak), tu(sen), tu/çu(hiç), gund(köy), gur(kurt)

û- Türkçedeki u gibi okunur- û(ve),tû(dut), pûk(tipi), bûk(gelin)

v- Türkçe'deki v gibi okunur- vala(boş), viyan(arzu), vir(burası), virr(yalan), vebûn(açılmak), vêketin(yanmak, ışıldanmak)

w- Bu ses Türkçede yoktur, Arapçadaki "vav" harfi gibi telaffuz edilir- welat(vatan), werm(şişkinlik), werîs(organ), wilo(öyle), we(siz, sizi, size), ew(o, ona, onu)

x- Bu ses Türkçe'de yoktur. Arap alfabesindeki " ħ " sesi gibi okunur. xemgîn(üzgün), xemsar(umursamaz), xwîn(kan), xwelî(toprak), xwir(kasıntı), xwînsar(cana yakın olmayan), xwê(tuz)

y- Türkçedeki y gibi okunur- yar(sevgili, dost), yekîti(birlik), yek(bir),

yekşem(pazar)

z- Türkçedeki z gibi okunur- zîpik(dolu), zîrek(zeki, akıllı), zirav(ince), zozan(yayla), zîv(gümüş), zarok(çocuk), ziving(kışlak)

Kürtçedeki ç k p r t harflerinin vurgulu ve vurgusuz olmak üzere iki tonu vardır. Bunların vurgusuz tonları Türkçedeki ç k p r t gibidir. Vurgulu tonlarının ise Türkçede karşılıkları yoktur. Kimi dilbilimcileri ise bunları ayrı birer harf olarak kabul ederler. Örneğin eski Sovyet cumhuriyetlerindeki Kürtlerin kullandığı alfabede bu harflerin her bir tonuna karşılık ayrı bir harf kullanılmaktadır. Şöyle ki: ç ç' k k' p p' r r' t t'

Ancak Latin harfleriyle yazılan Kürt alfabesinde yukarıdaki 5 sessizin her iki tonu da aynı harfle karşılanmaktadır. Bazıları da sözkonusu sessizlerden vurgulu olanlardan biri özellikle de vurgulu "r" sözcük arasına ya da sonuna geldiğinde bunu çift harfle karşılanamaktadırlar: pîrr(çok), gurr(gür), birrîn(kesmek) sözcüklerinde olduğu gibi.

İki tonlu sözcüklere ilişkin bazı örnekler:

<u>vurgusuz</u>	<u>vurgulu</u>
ç: çar (dört) çadır(çadır) çi (ne)	çar (örtü) çem(çay, nehir) çêlek (inek)
k: ker(eşek) kêr(bıçak)	ker(sağır, burada "r" de vurguludur) kêr(yarar, beceri)
p: par(pay) pîr(pir, dede)	par(geçen sene) pîr (yaşlı, ihtiyar, nine)
t: têr(tok) tî(sussuz) ta(sıtma) tu(hiç) tû(tükürük)	tîr (ok, oklava) tîn(ıssı) ta(iplik) tu(sen) tû(dut)
r: pir(köprü) gur(kurt) bivir(balta) bir(götürdü) vir(burası) gir(tepe) gir(iri, büyük) birîn(yara)	pir(çok) ya da pîrr gur(gür) ya da gurr sur(esinti) ya da surr tor(ağ) ya da torr vir(yalan) ya da virr gir(kin, nefret) ya da gîrr têr(büyük çuval) ya da têrr birîn(kesmek) ya da birrîn

Ek açıklama:

1) Kürtçenin Soranca lehçesinde l harfinin de vurgulu ve vurgusuz olmak üzere çift tonu vardır. Arap harflerini temel alan Kürt alfabesinde bunu, vur-

gulu "lam"ın üzerine "v" işareti koymakla karşılaşmaktadırlar.

2) Kürtçede Arapçanın ve ondan gelen sözcüklerin etkisiyle sözkonusu ettiğimiz 31 harften başka üç harf daha var ki bunlar Latin harflerini esas alan Kürt alfabesinde kullanılmamaktadır. Ancak kimi yerlerde sözkonusu harfler h'(h) x'(x) işaretiyle karşılanmakta Arapça bir sesin karşılığı olan "ayn" ise yerine göre /i/ 'î/ 'u/ 'ê/ 'e/ 'û/ 'o/ 'a/ harfleriyle karşılanmaktadır.

Bunlara ilişkin bir kaç örnek:

h': h'ec (hac)

h'esab (hesap)

h'eyf (yazık)

H'esen (Hasan)

x: x'azî (gazi)

x'ulam (uşak, köle)

x'afil (gafil)

'E : 'Elî (Ali)

'ilm (ilim)

şa'îr (şair)

'Umer (Ömer)

tebî'et (doğa)

Sözkonusu üç harf kullanılmadan yukarıdaki sözcükler şöyle yazılır: hec, hesab, heyf, xazî, Hesen, xulam, xafil, Elî, ilm, şair, Umer, tebîet

Büyük ve küçük harflerin kullanılışı

Kürtçede doğru bir yazım için büyük ve küçük harfleri yerli yerinde kullanmak gerekir.

Büyük harflerin kullanılışı

1- Cümle her zaman büyük harfle başlar.

Örnek: Ez Kurd im. Welatê min bîndest e. Azadî daxwaza mîletê min e.

2- Özel şahıs isimlerinin ilk harfi büyük yazılır.

Örnek: Seyîd Rîza, Şêx Seîd, Melayê Cîzîrî, Ahmedê Xanî, Azad, Dara, Maksîm Gorkî, Tolstoy v.s.

3- Özel coğrafi isimlerin ilk harfi büyük yazılır.

Örnek : Kurdistan, Tîrkiye, Deştâ Kîkan, Geliyê Zîlan, Agîrî, Fîrat, Dêrsim, Mehabad, Gundîk, Cînêbir, Mars, Dînya, Roj, Hîv.

Ancak son üç sözcük coğrafi ya da astronomik bir terim olarak kullanılmadıklarında küçük yazılırlar: dînya, roj, hîv/heyv

4- Özel edebi ve sanat eserleri; dergi, gazete, kitap isimleri, madde adları v.s. büyük harfle başlar.

Örnek : Hawar, Ronahî, Armanc, Roja Medyayê, Mem û Zîn, Şerefname,

Kûla Eyfelê, Burca Diyarbekirê, Mona Lîsa v.s.

Ulus, dil, aşiret v.s. adlarına ilişkin sözcükler ve özel adlardan türemiş sıfatlar konusunda bugüne kadar bir görüş birliği sağlanmış değil. Kimileri ulusların, dillerin, aşiretlerin v.s. özel isimleri olduğu için bu sözcüklerin büyük harfle başlaması gerektiğini belirtiyorlar.

Örnek: Kurd, Kurdî, Tirk, Tirkî, Ertûşî, İzolî, Kikî, İngilizî, Diyarbekirî, Serhedî

Kimileri de sıfat oldukları, bir ulusu, dili v.s. niteledikleri için bu sözcüklerin küçük harfle başlaması gerektiğini belirtiyorlar.

Örnek: kurd, kurdî, tirk, tirkî, ertûşî, izolî, kikî, ingilizî, diyarbekirî, serhedî v.s.

Bu sözcükleri büyük harfle başlatanlar çoğunluktadırlar. Biz de burada sözkonusu sözcüklerin baş harflerini büyük yazacağız.

Gün, ay, yıl gibi zaman isimleri küçük yazılır.

Örnek: şemî, yekşemî, çarşem, adar, gulan, îsal, par v.s.

Fakat bunlar özel bir günü, ya da olayı ifade ediyorlarsa baş harfleri büyük yazılır.

Örnek: Yekê Gulanê, 21'ê Adarê (Cejna Newrozê) Serê Salê, (Sersal) 12'ê Îlonê, Qere Çarşem v.s

Kısaltılmış şahıs, kurum, anlaşma adları, kısaltılmış semboller de büyük yazılır.

Örnek: C. A. Bedirxan, BB(Brigitte Bardot), NATO, PDK (Partiya Demokrat a Kurdistanê), DYA (Dewletên Yekbûyî yên Amerika), YS (Yekîtiya Sovyetan), FE (hesin), O (oksijen)

Sözcük

(PEYV)

SESLENDİRİLİŞLERİ BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

Kürtçe sözcükler, seslendirilişleri bakımından tek ve çok heceli sözcükler olmak üzere ikiye ayrılırlar:

a) Tek heceli sözcükler (peyvên yekkîte):

av (*su*), **nan** (*ekmek*), **baş** (*iyi*), **çem** (*çay, ırmak*), **sor** (*kırmızı*), **got** (*dedi*), **jîn** (*yaşam*)

b) Çok heceli sözcükler (peyvên pirkîte):

agir (*ateş*), **nîştiman** (*vatan*), **derman** (*ilaç*), **vejîn** (*diriliş*), **velîstin** (*şoke olmak, bayılmak*), **veniştin** (*konmak*), **hilpekiyan** (*sıçramak, hoplamak, fırlamak*)

YAPILARI BAKIMINDAN SÖZCÜKLER

Yapıları bakımından sözcükler üçe ayrılırlar:

a) Basit sözcükler (peyvên basît)

b) Türemiş sözcükler (peyvên pêkhatî)

c) Bileşik sözcükler (peyvên hevedudanî)

a) Basit sözcükler (peyvên basît) : Dilde özgün haliyle varolan, herhangi bir ekle türetilmemiş ya da birden fazla sözcüğün birleşiminden oluşmamış olan sözcüklere basit sözcükler (peyvên basît) denir.

Örnek: **dar** (*ağaç*), **çiya** (*dağ*), **zevî** (*tarla*), **gir** (*tepe*), **bir** (*götürdü*), **aş** (*değirmen*), **ber** (*ürün*), **reş** (*siyah*)

b) Türemiş sözcükler (peyvên pêkhatî) : Bir sözcüğün önüne, arkasına ya da hem önüne hem de arkasına ek getirilerek oluşturulan sözcüklere

türemiş sözcükler denir.

1) Önek (pêşpirtik) ve kimi edatlarla sözcük türetimi: Bunlar bir sözcüğün önüne BÎ-, DÎ-, DA-, HÎL-, RA-, DER-, VE-, WER-, LÊ-, JÊ-, PÊ-, ve VÊ- önekleri(pêşpirtik) ve , BÊ, NE, NA-, NÎ, ME edatları getirilerek türetilen sözcüklerdir. Örnekler:

BÎ- a) **bîbext** (güvenilir), **bîxêr** (hayırlı), **bîbav** (babalı), **bîber** (verimli, ürünlü),

b) **bîçe!** (git), **bîbêje!** (söyle), **bîxwe!** (ye), **bînivîse!** (yaz)

BÊ- **bêbext** (güvenilmez, kalles), **bêxêr** (hayırsız), **bêbav** (babasız, kalles), **bêber** (ürünsüz, verimsiz)

NE- a) **nexweş** (hasta), **neqenc/nebaş** (kötü), **nerast** (yanlış, doğru olmayan)

b) **nedîçû** (gitmiyordu), **neçû** (gitmedi)

NA- **naçe** (gitmiyor), **nabêje** (demiyor), **nanivîse** (yazmıyor)

NÎ- **nizane** (bilmiyor), **nikare** (yapamaz, edemez)

ME- **meçe** (gitme), **mebêje!** (söyleme), **mexwe!** (yeme), **menivîse** (yazma)

DÎ- **dîçe** (gidiyor), **dîçû** (gidiyordu), **dînivîse** (yazıyor), **dikeve** (düşüyor)

DA- **dakeve!** (in), **damekeve!** (inme), **danakeve** (inmiyor), **dadikeve** (iniyor), **daket** (indi), **daneket** (inmedi)

HÎL- **hîlkişe!** (yukarı çık), **hîlmekeşe!** (çıkma), **hîlnakeşe** (çıkıyor), **hîldikeşe** (çıkıyor), **hîlkişiya** (çıkı), **hîlnekişiya** (çıkmadı), **hîlawîstin** (asmak), **hîlgirtin** (yüklenmek, taşımak)

RA- **rahêje!** (tut, al), **ramehêje!** (tutma), **ranahêje** (tutmuyor), **radihêje** (tutuyor), **rahişt** (tuttu), **ranehişt** (tutmadı), **rakirin** (kaldırmak), **razan** (uyumak), **raxistin**(sermek)

DER- **derkeve!** (dışarı çık), **dermekeve!** (çıkma), **dernamekeve** (çıkıyor), **derdikeve** (çıkıyor), **derket** (çıkı), **derneket** (çıkmadı), **derxistin**(çıkarmak), **derbûn** (deşilmek), **derkirin** (deşmek)

VE- **veke!** (aç!), **vekeke!** (açma!), **vekeve** (uyu!), **vede** (eş!), **vegirtin** (işgal etmek/germek), **veniştin**(konmak), **verişiyan** (kusmak)

WER- **wergire!** (geri al), **wermegire!** (geri alma), **wernagire** (geri almıyor), **werdigire** (geri alıyor), **wergirt** (geri aldı), **wernegirt** (geri almadı), **werge-riyan**(çevirilmek), **wergerandin** (çevirmek)

VÊ- **vêkeve!** (tutuş), **vêmekeve!** (tutuşma), **vênakeve** (tutuşmuyor), **vêdi-**

keve (tutuşuyor), vêket (tutuştı), vêneket (tutuşmadı)

2) Sonek(paşpirtik)lerle sözcük türetimi: Bunlar, bir sözcüğün sonuna -IK, -EK, -OK, -K, -Î/YÎ, -DAR, -VAN, -BAZ, -BEND, -EWAR, -EWER, -SAZ, -MEND, -ISTAN, -DAN, -DAN+K, -GEH, -İN/YIN, -AN/-YAN, -ÎN, -IYAN, -KÎ, -WÎ, -HÎ, -AYÎ/-AHÎ, -ANÎ, -ANE ve -TÎ, -(Y)Ê,-(Y)IN, -(Y)EM, -(Y)EMÎN gibi sonekler getirilerek türetilen sözcüklerdir.

Örnekler:

-**IK** berxik (kuzucuk), keçik (kız çocuk), kurik (erkek çocuk), malik (oyuncak ev), gulik (püskül), girik (tepecik), rindik (yumurcak, sempatik, güzel)

-**EK a)** virek (yalancı), serek (önder, başkan), dizek (hırsız), çilek (aç gözlü), kulek (topal), bizdonek (ödlek, korkak), gezek (dişlek), birrek (testere), qelîşteq (çatlak, yarık), pişteq (seki), çironek (oluk), sivînek/sivonek (dam saçağı)

b)malek(bir dam), merivek(bir adam), jıyanek(bir yaşam), bizdonekek (bir korkak), gezek(bir lokma), gezekek(bir dişlek)

-**OK** gerrok (seyah, gezgin), feqîrok (zavallı, dilenci), xapînok (kandırıcı), revok/bezok (koşma yeteneği olan), gezok (dişlek) bîhnok (koku salıcı), qelînok (kavurma sacı), listok (oyuncak), xelasok (bir iş ya da şeyin sonu, bitme anı), keribok (çabuk kızan, kinci)

-**K** reşreşk (çöreotu), xaşxaşk (gelincik), çirçirk (ağustos böceği), serşok (ban-yo)

-**Î/YÎ a)** avî (sulak), bejî (kurak), havînî (yaza ait), beravî (çamaşır yıkayıcısı)

b) reşî (siyahlık), xweşî (esenlik), germî (sıcaklık), sarî (soğukluk), erzanî (ucuzluk), nêrî (erillik), dirêjî (uzunluk), çêyî (iyilik), qencî/başı/çêyî (iyilik),

c) Tirkî (Türkçe), Kurdî (Kürtçe), Erebî (Arapça), İngilîzî (İngilizce)

ç) Ertûşî (Ertuşlu), Kikî (Kikanlı), Botî (Botanlı)

d) Diyarbekirî (Diyarbakırlı), Dêrsimî (Dersimli)

e) Kevirî (taştan), hesinî (demirden),

f) çavî (göze), destî (tutak)

g) xulamî (kölelik, hizmetkarlık), tiralî (tembellik), hemalî (hamallık), şagirdî (çıraklık, öğrencilik), xêvî(şapşallık)

-**DAR** birîndar (yaralı), evîndar (aşık), guhdar (dinleyici), sermiyandar (sermayedar), serdar (önder, başkan)

-**VAN** şıvan (çoban), gavan (sığırtmaç), bêrivan (süt sağıcı), nêçirvan (avcı), dergevan (kapıcı, kapı nöbetçisi)

-**BAZ** rimbaz (mızrakçı), canbaz (sirk artisti, hayvan tüccarı), fêlbaz (hilebaz), sihêrbaz (sihirbaz), kufurbaz (küfreden)

-BEND saz**end** (çalgıcı, sazıcı), nal**end** (nalıcı), sol**end** (ayakabı tamircisi)

-EWAR xwendewar (okumuş), nexwendewar (okumamış, analfabet) bextewar (mutlu, bahtiyar)

-EWER birewer (aydın, göngürmüş, anlayışlı), Kur**dewer** (Kürtçü)

-SAZ didansaz (dişçi), çeksaz (silah yapımçı ve tamircisi), dermansaz (ilaç yapımıcısı)

-MEND hunermend (sanatkar), dewlemend (zengin), aqilmend (akıldanışılan)

-ISTAN Kur**distan**, Turk**istan**, dar**istan** (orman), gorr**istan** (mezarlık), mor**istan** (karınca yuvası), şar**istan** (kent, kentsel alan), berr**istan** (geniş karasal alan)

-DAN kevcîdan (kaşıklık, kaşıkların konulduğu yer), guld**an** (vazo, saksı), derdan (kap, lazımlık)

-DAN+K xwelîd**ank** (kül tablası), xwêd**ank** (tuzluk), derzîd**ank** (iğnelik)

-GEH warg**eh** (barınak), şarg**eh** (gizlenen yer, sığınak), nişang**eh** (hedef, nişan alınan yer), karg**eh** (fabrika)

-(Y)IN hatin (gelmek), gotin (söylemek), şuştin (yıkamak), çüyin (gitmek), zayin (doğmak, doğurmak)

-îN a) çirîn (yırtilma), girîn (ağlama), birrîn (kesme, kesmek)
b) kevirîn (taştan), darîn (ağaçtan), goştin (etten), zêrîn (altından), kaxetîn (kağıttan)

-îYAN girîyan (ağlamak), çirîyan (yırtilmak) *girîn, çirîn*

-ANDIN nivîsandin (yazmak), razandin (uyutmak), çirandin (yırtilmak)

-(Y)AN a) razan (yatmak), kolan (kazmak)
b) duduyan (ikinci), çaran (dördüncü), dehan (onuncu)
c) karan (oğlaklar, oğlakları, oğlaklara), pirtûkan (kitaplar, kitapları, kitaplara), merivan (insanlar, insanları, insanlara)

-Kî a) devkî (sözlü) nivîskî (yazılı), Kurdkî (Kürtçe), Zazakî /Demilkî/ Kirdkî (Zaza lehçesi)

b) kevirî (taşça, taş gibi), serserkî (başasağica), dînkî (delice)

-Wî bawî (romatizmalı), rêwî (yolcu), kîmyewî (kimyasal)

-Hî şahî (şenlik)

-AYî/AHî ronayî/ronahî (aydınlık), reşayî/reşahî (karartı), sorayî/sorahî (kızılık),berayî/berahî(enlik, enine)

-ANî jinanî(kadınlık), mêranî(yiğitlik)

-ANE jinane (kadınca), mêrane (yiğitçe), piranî (çoğunluk)

-(Y)Ê dawiyê/paşiyê(sonra, sonuncu), pêşiyê(ilk, önce)

-(Y)IN merivin, karin, bayin, jyin

-Tî dokortî (doktorluk), mêtî (kocalık), jintî (karılık), hevaltî (arkadaşlık), biratî (kardeşlik), cîrantî/cînartî (komşuluk)

-(Y)Ê dawiyê/paşiyê(sonuncu) duduyê(ikinci), çarê(dördüncü)

-(Y)IN merivin(kimi adamlar), karin(kimi işler), bayin(kimi rüzgarlar)

-(Y)EM yekem(birinci), duyem(ikinci), çarem(dördüncü)

-(Y)EMÎN yekemîn(birinci), duyemîn(ikinci) çaremîn(dördüncü)

c) Bileşik sözcükler (Peyvên hevedudanî): Birden fazla sözcüğün birleşmesiyle oluşan sözcüklere denir.

1) İsimlerden oluşan bileşik sözcükler

Örnekler:

darsimaq (sumak ağacı), darhinar (nar ağacı), jinbira (kardeş karısı), pis-mam/kurap/kurmam (amacaoğlu), dotmam/keçap (amca kızı), kundirmast (bir çeşit kabaklı yoğurtlu yemek), şorbeşîr (süt ve pirinç karışımından yapılan çorba), avdew (suyu bol olan ayran), gulşîlan (yaban gülü, kuş burnu)

2) İsim ve sıfatlardan oluşan bileşik sözcükler:

a) isim+sıfattan oluşan sözcükler.

Örnekler:

mêr+xas =mêrxas (yiğit), poz+bilind =pozbilind (burnu havada olan, kibirli), enî+beş =enîbeş (beyaz alınlı, alnı akıtma hayvan), dil+reş =dilreş (kıskaç, kinci), ser+hişk=serhişk (inatçı), kezî+zer =kezîzer (sarışın), xwîn+germ =xwîngerm (heyecanlı adam)

b) sıfat+isimden oluşan sözcükler.

Örnekler:

sor+gul= sorgul (kırmızı gul), bed+bext=bedbext (mutsuz, kötü talihli), germ+av=germav (ılıca)

3) İsim ve fiil kökü ya da sıfat ve fiil kökünden oluşan bileşik sözcükler:

Bu konunun daha iyi anlaşılması için Kürtçede fiil kökleri ile ilgili kısa bir

açıklama yapmakta yarar var. Kürtçede fiil çekiminde kullanılan iki çeşit kök vardır. Bunlardan birincisi, şimdiki ve gelecek zaman ile emir kipinde kullanılır. İkincisi ise geçmiş zamanla ilgili çekimlerde kullanılır. İfade kolaylığı açısından, bunlara birinci ve ikinci grup kökler diyeceğiz. Örnek:

<u>Mastar</u>	<u>I. grup</u>	<u>II. grup</u>
gotin	bêj: bibêje dibêjim dê bibêje	got: digot gotibû bigota
kuştin	kuj: bikuje dikujim mekuje	kuşt: dikuşt kuştibû bikuştâ

Bu açıklamadan sonra isim ve fiil köküyle ya da sıfat ve fiil köküyle oluşan sözcükleri ele alalım.

a) isim/sıfat+geçişli fiilin I. grup kökü ile oluşan sözcükler:

Örnekler:

azadî+xwaz=azadîxwaz (özgürlükçü), **ziv+ker** (fiilin eski halinde "r" harfi vardır, zamanla düşmüştür) =zivker (kuyumcu), **mêr+kuj** =mêrkuj (katil, cani), **rê+bir=rêbir** (yol kesen), **dûr+bîn** =dûrbîn (dûrbün), **hûr+bîn** =hûrbîn (mikroskop) **deng+bêj** =dengbêj (türkücü, ses sanatçısı), **xwîn+rêj** =xwînêj (kan dökücü, zalim), **rê+ber**(fiilin eski halinde "r" harfi vardır, zamanla düşmüştür) =rêber (rehber), **kar+ker**(fiilin eski halinde "r" harfi vardır, zamanla düşmüştür) =karker(işçi)

b) isim/sıfat+geçişsiz fiilin II. grup kökü ile oluşturulan sözcükler:

Örnekler:

Ro+hat= Rohat(özel isim), **nû+hat** = nûhat(yeni gelme), **zû+hat**=zûhat (er-kenci)

c) isim/sıfat + bazı geçişli fiillerin II. grup kökü ile de sözcük oluşturulabilir.

rast+go=rastgo (doğru sözlü), **xweş+go** =xweşgo (hoş sohbet, tatlı sözlü), **kar+kir** =karkir (çalışkan), **xwîn+xwar** =xwîn-xwar (kıyıcı, sömürücü), **reş+kir** =reşkir (karartan)

4) Bileşik fiillerin mastar halinden oluşan isimler: Kurmanccada fiillerin mastar hali aynı zamanda o eylemin ismidir. Bileşik fiillerin mastar hali isim iken tek sözcük olarak yazılır.

Örnek: ser şuştin (baş yıkamak), serşuştin (baş yıkama), reş kirin(karartmak, siyahlaştırmak) reşkirin (karartma), serjê kirin(baş kesmek), serjêkirin (baş kesme)

Ek açıklama: Basit, türemiş ve bileşik sözcüklere birden fazla önek ya da sonek getirilerek de bileşik sözcük yapılabilir.

Örnekler:

ve+ne+girt+in =venegirtin (işgal etmemek, germemek), **ser+xweş+i**

=serxweşî (*sarhoşluk*), xêr+ne+xwaz+î =xêrnexwazî (*iyiliğini istememe*),
pis+mam+tî = pismamti (*akrabalık, amcaoğlu olma durumu*),
hil+perik+andin =hilperikandin (*havaya uçurmak*), mêr+ne+li+mal+k
=mêrnelmalk (*bir çeşit yemek*)

C- Anlamları bakımından sözcükler şu on gruba ayrılır:

- 1) isim (nav)
- 2) sıfat (hevalnav)
- 3) zamir (cînav)
- 4) fiil (kar)
- 5) edat (daçek)
- 6) bağlaç (gîhanek)
- 7) harf-ı tarif, artikel (veqetandek)
- 8) ünlem (bangnîşan)
- 9) zarf (hevalkar)
- 10) sayı sözcükler (hejmarnav)

İsim (NAV)

Varlıkları ve eylemleri belirten, tanıtan sözcüklere isim(nav) denir.

a) Varlık adları:

welat(ülke), **çiya**(dağ), **Cigerxwîn**(özel isim), **Kurdistan**, **bawerî**(inanç), **bîr**(hafıza, kuyu)

b) Eylem adları:

şerkirin(savaşma), **nivîsîn**(yazma), **pûçbûn**(çürüme), **serîhildan** (a-yaklanma)

VARLIKLARA VERİLİŞLERİNE GÖRE İSİMLER

İsimler, varlıklara verilişlerine göre özel isim ve cins isim olmak üzere ikiye ayrılırlar:

a) Özel isimler(Serenav/Navên taybetî):

Kurdistan, Mehabad, Helebçe, Melayê Cizîrî, Ahmedê Xasî, Pîremerd, Hejar, Mem û Zîn, Siyamendê Silivî, Sîpanê Xelatê, Beriya Mêrdînê Meydana Çarçirayê, Burca Belek, Bedena Diyarbêkrê.

b) Cins isimler(Hevenav/Navên cins):

çiya(dağ), **çem**(nehir), **meriv**(insan), **pirtûk**(kitap) **gîha**(giya) (ot), **zewî** (tarla), **şoreş**(devrim), **dar**(ağaç), **dest**(el), **tîlî/pêçî**(parmak), **derya**(deniz), **deryaçe**(küçük deniz ya da büyük göl)

NİCELİKLERİNE GÖRE İSİMLER

İsimler niceliklerine göre tekil ve çoğul isimler olmak üzere ikiye ayrılırlar.

a) Tekil isimler(navên yekhejmar):

çûk/çivîk(kuş), **kevir/ber**(taş), **raman**(düşünce), **kîroşk/kêrgu/kevroşk**(tavşan), **çîrok**(hikaye), **zewroşk/xewnerojk/xemişok**(masal), **kuvark**(mantar), **masî**(balık)

b) Çoğul isimler(navên pirrhejmar):

Kurmanccada isimler yalın haldeyken çoğul olamazlar, ancak

bükümlü halde ya da tamlamalarda çoğul olurlar.

a) Bükümlü haldeyken ismin çoğulu "-an" (sesli bir harfle biten isimlerde "-yan")takısı alır.

Örnekler:

çivikan(kuşlar/ı), çeman(nehirler/i), keviran(taşlar/ı), ramanan(düşünceler/i), kevroşkan(tavşanlar/ı), sêvan(elmalar/ı), keçikan(kızlar/ı), miraviyan(ördekler/i), çirokan(hikayeler/i), xevroşkan(masallar/ı), kuvarkan(mantarlar/ı), masiyan(balıklar/ı)

b) Tamlamalarda, tamlanan çoğul isim "-ên" (sonu bir sesliyle biten isimler "-yên") tamlama takısı(tanım harfi), tamlayan isim ise "-an" (sonu bir sesliyle bitiyorsa "-yan") takısı alır.

Örnekler:

Pirtükên şagirtan(öğrenci kitapları), zarokên dibistanê (okulun çocukları), seyên kuçê(sokağın köpekleri), kulên salan (yılların dertleri)

CİNSLERİNE GÖRE İSİMLER

İsimler cinslerine göre eril, dişil ve nötr olmak üzere üçe ayrılırlar. Ancak kullanım zamanında isimler ya eril ya da dişil olarak kullanılırlar. Nötr olan kelimeler hem eril hem de dişil olarak kullanılabilen isimlerdir:

Bugüne kadar cinsiyetlerine göre ortaya çıkarılıp bir ayrıştırmaya tabi tutulmadıkları için Kürtçe isimlerin cinslerine ilişkin kural ve kategorileştirmeler kasinleştirilmiş değil. Bu nedenle hangi kategorideki isimlerin hangi kurallarla eril, dişil ya da nötr oldukları bir sonuca bağlanmış değil ve günümüzde kuralsızlık ve kategorisizlik sık sık göze çarpıyor. Standartlaşmış bir yazı dili birliğine de kavuşmadığımızdan bu alanda büyük bir karışıklık ve keşmekeşlik söz konusudur. Örneğin bir yöre ya da köyde eril olarak kullanıldıkları halde başka bir yörede dişil olarak kullanılan isimlerin sayısı az değil. Biz burada herhangi bir kural getirmekten ziyade bugüne kadar dilbilimciler tarafından yapılan değerlendirmeler ışığında kesinlik kazanmamış bir kategorileştirmeye gideceğiz.

a) Eril isimler(navên nêr):

1- Bütün erkek canlıların özel isimleri, erkek insanların cins isimleri.

Örnekler:

Azad, Gurê Bilûrvan, Çomer, Beraz. bav(baba), bira(kardeş), ap/mam (amca), plsmam(amca oğlu)

2- Yek(bir) hariç olmak üzere sayıların adları.

Örnekler:

dudu(iki), sisê(üç), deh(on), sed(yüz) v.s.

3- Renk isimleri.

Örnekler:

zer(sarı), sor(kırmızı), kesk(yeşil) v.s

4- **Hirî**(yün), **liva**(), **hêk**(yumurta), **lorik**(), **toraq**(çökelek) dışında hayvanlardan elde edilen ürünler.

Örnekler:

goşt(et), **çerm**(deri), **kavil**(post), **dohn**(yağ, kuyruk yağı), **dûv** (koyun-kuyruğu), **mû**(kıl), **hingiv/hunguv**(bal) **şîr**(süt), **penêr**(peynir), **mast** (yoğurt), **dew**(ayran), **firo**(ağız), **çortan**(kurut), **to**(kaymak) **qeymax**(kaymak), **rûn**(yağ)

5- **Cîwa**(cıva) dışında metal isimleri.

Örnekler:

zêr(altın), **zîv**(gümüş), **hesin**(demir), **sifir**(bakır), **pola**(çelik)

6- **Şemamok**(meyvası limon büyüklüğünde, sarı yeşil benekli hoş kokulu bir cins kavun) hariç bostan ürünleri.

Örnekler:

zebeş/şûti/şifti(karpuz), **petêx/gundor**(kavun), **xiyar**(salatalık), **qiti** (acur), **şelengo**(meyvası yuvarlak, elma büyüklüğünde bir cins acur), **kundîr/kulînd/kulîndîr**(kabak)

b) Dişil isimler(navên mê):

1) Bütün dişî canlıların özel isimleri, dişî insanların cins isimleri.

Örnekler:

Zelal, Xezal, Kêz Xatûn, Kejê, Belekê, dê(anne), **xwişk/xweh, xweng**(kız kardeş), **dotmam**(amca kızı)

2) **Kon**(kara çadır), **xanî**(ev), **axur**(ahır) dışında kalan barınma, çalışma ve ibadet yerleri.

Örnekler:

ode(oda), **koşk**(köşk), **qesr**(saray), **apartman**(apartman), **gom** (ağıl), **holik**(kırda ağaç dallarıyla ya da kamyş ve çalı cırpyyla yapılan bir newi kulübe), **hêwan/eywan/heyat**(eyvan), **salon**(salon), **otel**(otel), **dîwan**(divan), **mizgeft**(cami), **dêr**(kilise), **burc**(burc), **kele**(kale), **gov** (ağıl), **hewş**(avlu), **çadır**(çadır), **xivet**(çadır), **daire**(daire), **dîbistan**(okul), **kerge**(bağda üzümün işlendiği yer) **kargeh**(fabrika) v.s.

3) Cansız ulaştırma araçları.

Örnekler:

erebe(araba), **otobus**(otobüs), **tramway**(tramvay), **kamyon, treyler, trêñ**(tren), **keşti/gemî**(gemi), **kelek**(sal), **qeyik**(kayık), **taxûk**(kızak), **teyare/balafir**(uçak), **firoke/firinde**(uçucu, uçurtma, uçak)

4) **Ezman**(gök), **ewr**(bulut), **ba**(rüzgar) dışındaki uzay cisimleri ve atmosferik olay adları:

Örnekler:

Heyv/hiv(ay), **stêrk**(yıldız), **roj**(güneş), **birûsk**(şimsek), **baran** (yağmur), **berf/befr**(kar), **zîpik/terez**(dolmuş), **şilope**(karla karışık yağmur), **avî**(kıracağı), **xuloring**(karın hemen öncesinde yağın dolu benzeri ufak taneli yağış), **gezo**(kudret helvası), **tavan/tavî**(sağanak yağmur), **bager**(fırtına), **babelîsk**(hortum), **surr**(meltem, esinti), **bahoz** (kasırga), **pûk**(kuru tozlu kar ve fırtınası), **germ**(sıcaklık), **serma** (soğukluk), **pêzûn**(tîpi), **bûriz**(kar tozutməsi)

5) **Garis**(darı), **genim**(buğday), **ceh**(arpa) hariç meyve, sebze ve tahıl adları.

Örnekler:

hinar(nar), **sêv**(elma), **bîyok/bîhok/bîh**(ayva), **hêjîr**(incir), **porteqal**(portakal), **mûz**(muz), **gwîz/gûz/goz**(ceviz), **tirî**(üzüm tanesi), **şeftalî/xox**(şeftali), **mewij**(kuru üzüm), **guhîj/guvîj**(alıç), **berrû**(palamût), **mazî**(mazi), **firengî**(domates), **bacan**(patlıcan), **kizin**(kişniş), **kunci**(susam), şadank(), **kartol**(patates), **silik**(pancar, şalgam), **pîvaz**(soğan), **tivîr/tirp**(turp)

6) Yerleşim birimlerinin özel adları.

Örnekler:

Ewrûpa, Türkiye, Kurdistan, Diyarbekir, Farqîn, Melazgir, Dêrsim, Serhed, Cinêbir

7) **Gund**(köy), **bajar**(şehir), **welat**(ülke), **erd/zêvî**(tarla), **çiya**(dağ), **zozan**(yayla), **çem/rûbar**(nehir, çay), **delav**(körfez) dışındaki bütün coğrafi yerlerin cins isimleri.

Örnekler:

qeza(kaza), **nehiye**(nahiye), **qita**(kıta), **cuh/co**(dere), **qenal**(kanal), **gol**(göl), **behr/derya**(deniz), **tengav**(boğaz), **bîr**(kuyu), **pingar/pingav**(su birikintisi), **hawîz/hewz**(havuz), **quleteyn**(küçük havuz), **kanî**(çeşme), **avzê**(su kaynağı), **avrewan**(akarsu), **gerînek**(girdap), **çirrav**(), **bendav**(baraj), **best**(su bendi), **newal**(vadi, dere), **deşt**(ova), **ziving**(kışlak), **berri**(çöl), **bejayî**(kara), **şikeft**(mağara), **pal**(sirt), **quntar**(dağ eteği), **hevraz**(yokuş), **nişûv**(iniş), **girav**(ada), **daristan**(orman), **devî**(koru), **mêrg**(çayır), **birrek**(köy kesim alanı), **erd**(toprak)

8) **Ordek/werdek/miravî**(ördek), **qaz**(kaz), **şamî/elok**(hindi), **pisîk/kitik**(kedi), **kûçik**(köpek), **ker**(eşek), **qantîr/hêstîr**(katır), **deve**(deve), **kevok**(guvercin) dışındaki evcil hayvanların dişilleri.

Örnekler:

mîh(koyun), **bizin**(keçi), **çêlek/manga**(inek), **nogin**(düve), **mehin**(kısarak), **dêlik**(dişi köpek), **mirîşk/tûtik**(tavuk) v.s.

9) Müzik aletleri ve büro malzemeleri:

Örnekler:

def/dehol(davul), **zurne**(zurna), **bilûr**(kaval), **mase**(masa), **kursî**(sandalye), **daktilo**(daktilo makinesi)

10) Sıfatlardan türetilen isimler:

Örnekler:

delalî(güzellik), **qencî**(iyilik), **mezinahî**(büyüklük), **zerayî**(sarılık)

11) Fiillerin mastar hallerinin eylem isimleri olarak kullanıldıkları durumda:

Örnekler:

xwarin(yeme, aynı zamanda yemek), **hatin**(gelme), **avêtin**(atma)

12) Gün, ay ve yıl adları, günün vakitleri:

Örnekler:

şemî(cumartesi), **gulan**(mayıs), **roj**(gün), **meh**(gün), **sal**(yıl), **sibe**(sabah), **nivro**(öğle), **êvar**(akşam), **şev**(gece)

13) Metaller dışındaki inorganik maddeler:

Örnekler:

komir/rijî(kömür), **kils**(kireç), **kukurt**(kükürt), **çimento**(çimento), **soda**(soda)

14) Avrupa dillerinden geçip eril eşanlamlısı Kürtçede bulunmayan sözcükler.

Örnekler:

hîdrojen, program, radyo, makine, konferans

c) Nötr isimler (navên nêremo/navên notr):

Nötr isimler kendi başlarına nötr oldukları halde çekim, büküm, ya da tamlamalarda ilgili oldukları varlıklara göre mutlakka dişil ya da eril olarak kullanılırlar.

a) Bazı evcil hayvanlar ve evcil olmayan tüm canlıların isimleri nötrdür.

Örnekler:

nötr

ker(eşek)
qantir(katır)
deve(deve)

pisik(kedi)
kevok(güvercin)
qaz(kaz)
werdek(ördek)
miravi(ördek)
şamî(hindi)
kûçik(köpek)

eril

ker/ê
qantir/ê
deve/yê
ya da lok/ê
pisik/ê
kevok/ê
qaz/ê
werdek/ê
miravi/yê
şamî/yê
kûçik/ê

dişil

ker/a ya da manker/a
qantir/a
deve/ya
pisik/a
kevok/a
qaz/a
werdek/a
miravi/ya
şamî/ya
kûçik/a ya da delik/a

b) Evcil olmayan canlılar

Örnekler:

nötr

rûvî(tilki)
şêr(aslan)
gur(kurt)
kevroşk(tavşan)
masî(balık)
kew(keklik)
qertel(kartal)
hirç(ayı)
kêzik(böcek)
mar(yılan)

eril

rûvi/ yê
şêr/ê
gur/ê
kevroşk/ê
masî/yê
kew/ê
qertel/ê
hirç/ê
kêzik/ê
mar/ê

dişil

rûvi/ya
şêr/a
gur/a ya da dêlegur/a
kevroşk/a
masî/ya
kew/a ya da makew/mêkew/a
qertel/a
hirç/a
kêzik/a
mar/a

c) Bütün canlıların yavruları

Örnekler:

<u>nötr</u>	<u>eril</u>	<u>dişil</u>
zarok(çocuk)	zarok/ê	zarok/a
piçûk(küçük)	piçûk/ê	piçûk/a
pitik(bebek)	pitik/ê	pitik/a
gede(çocuk)	gede/yê	gede/ya
golik(buzağı)	golik/ê	golik/a
canûk(tay)	canûk/ê	canûk/a
berx(kuzu)	berx/ê	berx/a
kar(oğlak)	kar/ê	kar/a
dahşik(sıpa)	dahşik/ê	dahşik/a
çêlik(civciv)	çêlik/ê	çêlik/a
kudik(hayvan yavrusu)	kudik/ê	kudik/a
cewrik(köpek yavrusu)	cewrik/ê	cewrik/a

d) Doğrudan doğruya kadını ya da erkeği nitelermeyen akrabalık, ar-kadaşlık, yakınlık ya da uğraş, meslek ve rütbelerin isimleri.

Örnek:

<u>nötr</u>	<u>eril</u>	<u>dişil</u>
heval(arkadaş)	heval/ê	heval/a
hogir(dost, yoldaş)	hogir/ê	hogir/a
yar(sevgili)	yar/ê	yar/a
dergisti/destgirtî(nişanlı)	dergisti/yê	dergisti/ya
rêber(rehber)	rêber/ê	rêber/a
rêbirr(yol kesici)	rêbirr/ê	rêbirra/a
serek(önder)	serok/ê	serok/a
xulam(hizmetçi, köle)	xulam/ê	xulam/a
mamoste(öğretmen)	mamoste/yê	mamoste/ya
general	general/ê	general/a
leşker(asker)	leşker/ê	leşker/a
şoreşger(devrimci)	şoreşger/ê	şoreşger/a
pêşmerge(partizan)	pêşmerge/yê	pêşmerge/ya

d) Birinci ve ikinci tekil şahıs zamirlerinin yalın ve bükülmüş halleri ile üçüncü tekil şahıs zamirinin yalın hali

	<u>nötr</u>	<u>eril</u>	<u>dişil</u>
I. tekil yalın	ez	ez/ê	ez/a
I. tekil bükülmüş	min	min/ê	min/a
II. tekil yalın	tu	tu/yê	tu/ya
II. tekil bükülmüş	te	te/yê	te/ya
III. tekil yalın	ew	ew/ê	ew/a
III. tekil bükümlü	-	wî/yê	wê/ya

1) Bükümlü halde eril ve dişil isim takıları:

Eril isimlerin sonuna (-î) takısı gelir ya da (a) ve (e) seslilerini barındıran isimlerde son (a) ya da (e) seslisinin yerini (ê) seslisi alır.

Örnekler:

- Ahmedî, kurikî, kevirî, şivanî, gavanî, bajarî, Şevgerî
- Ahmêd, kêvir, şivên, gavên, bajêr, Şevgêr

Dişil isimlerin bükümlü hali, ismin sonuna (-ê) takısı getirilerek yapılır.

Örnekler:

Zelalê, mîhê, avê, jinikê, dotmamê, bûkê, masiyê, kêzê

2) İsim ve sıfat tamlamalarında eril ya da dişil isimlerin takıları

İsim ve sıfat tamlamalarında, tamlanan eril isimlerin sonuna (-ê) takısı, dişil isimlerin sonuna (-a) takısı getirilir. (Tamlayan ismin, isimleri bükme kurallarına göre büküldüğünü belirtelim. Sıfat tamlamalarında ise tamlayan, sıfat olduğu için bükülmez. Aşağıda "ismin yalın ve bükümlü halleri" bölümünde bu konunun üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.)

İsim tamlaması:

eril

bavê zavê/zavayî

hespê te

kurê muxtêr/muxtarî

darê şivên/şivanî

dişil

diya bûkê

mehîna te

keça muxtêr/muxtarî

bilûra şivên/şivanî

Sıfat tamlaması:

eril

hespê kumêt

merivê qenc

dişil

mehîna sor

keçika xweşik

3) Özel adların çağrılan hallerinde ve sıfatlardan ya da cins isimlerden özel isim yapmak için eril isimlerin sonuna (-o) takısı, dişil isimlerin sonuna (-ê) takısı getirilir.

eril

Azad Azado

xal Xalo

mişk Mişko

ga Gayo

hirç Hirço

ker Kero

şêr Şero

sor Soro

reş Reşo

dişil

Zelal

dê

dotmam

mişk

kêz

ker

kej

hirç

gewr

Zelalê!

Dayê

Dotmamê

Mişkê

Kêzê

Kerê

Kejê

Hirçê

Gewrê

İstisna olarak kimi zaman dişil isimlerin çağrılan ya da özel ad durumlarında sonuna (-o) takısı getirilirken erillerinde de (-ê) takısı getirilebilir.

Örnek:

Xec Xeco Xecê

Fat Fato Fatê

Eyş Eyşo Eyşê

dê dayo dayê

Mûs Mûso Mûsê

Hem Hemo Hemê

Îs Îso Îsê

HALLERİNE GÖRE İSİMLER

Hallerine göre Kürtçede isimler yalın(**xweser**) ve bükümlü(**tewandî**) olmak üzere ikiye ayrılırlar.

a) Dişil isimlerin bükümlü hali ismin sonuna (-ê) büküm takısı getirilerek yapılır.

Örnek:

<u>yalın</u>	<u>bükümlü</u>
av	avê
dar	darê
mirîşk	mirîşkê
jin	jinê
Xezal	Xezalê
Pîroz	Pîrozê

b) Eril isimler iki türlü bükülür.

Birincisi; ismin sonuna (-î) takısı getirilerek yapılır.

Örnek:

<u>yalın</u>	<u>bükümlü</u>
Ahmed	Ahmedî
Zinar	Zinarî
Soro	Soroyî
kevir	kevirî
şivan	şivanî
nan	nanî

"Soro" sesli harfle bittiği için "y" kaynaştırma harfidir.

İkincisi; "e" ya da "a" seslilerini barındıran isimlerde son "e" ya da "a" seslisinin yerine "ê" seslisi getirilerek yapılır.

Örnek:

<u>yalın</u>	<u>bükümlü</u>
Ahmed	Ahmêd
Zinar	Zinêr
Soro	-
kevir	kêvir
şivan	şivên
nan	nên

İsimlerin bükülmesi konusunda yazı dilimizde (*yazı dilinin standartlaşmamasının ve konuşma dilinin büyük etkisi altında*) büyük bir keşmekeşliğin olduğu söylenebilir. Konuşmalarda pekçok yörede özellikle dişil isimler büküldüğü halde, eril isimlerin bükülmesinden vazgeçilmiş olduğu görülür. Örneğin "av" dişil sözcüğünde "dengê avê" (suyun sesi) denir ama "nan" eril sözcüğünde "tama nanî" (*ekmeğin tadı*) ya da "tama nên" denmez de "tama nan" denir Oysa son kullanılış biçimi, dilbilgisi kuralları açısından yanlıştır.

Eril ya da dişil isimlerin yanlış olarak; bükülmeden kullanıldıklarına ilişkin bazı örnekler:

<u>yanlış</u>	<u>doğru</u>	<u>doğru</u>
Gaziya Welat	Gaziya Welêt	Gaziya Welatî
pariyê nan	pariyê nên	pariyê nanî
serê zinar	serê zinêr	serê zinarî

Çiyayê Qerejdax
Şoreşa Kurdistan
meleyê gund

Çiyayê Qerejdaxê
Şoreşa Kurdistanê
meleyê gundi

İsimlerin ne zaman büküldüğü konusunda bir açıklamaya geçmeden önce açıklamalarımıza kolaylık sağlamaları bakımından Kürtçedeki şahıs zamirleri üzerine bir kaç söz söylemek yerinde olur. Bilindiği gibi dilbilimcileri Kürtçede iki grup şahıs zamiri olduğunu belirtirler.

Bunlar: **I. grup** **II. grup**
ez min
tu te
ew wî/wê
em me
hûn we
ew wan

Zamirler ismin yerini tutan kelimeler olduklarından, şahıs zamirlerini iki gruba ayırmak yerine, isimlerde olduğu gibi onları yalın ve bükümlü haller biçiminde ve ismin yalın hallinin yerine geçen şahıs zamirlerine "**yalın zamirler**", ismin bükümlü halinin yerine geçen zamirlere de "**bükümlü zamirler**" demek daha doğru olur. Buna göre I. grup zamirlere "**yalın zamirler**", II. grup zamirlere de "**bükümlü zamirler**" denebilir.

Konuşma dilinde zamirlerin yalın ve bükümlü halleri genellikle yerinde ve doğru olarak kullanıldıkları halde, bunların yerine bir isim kullanıldığında yanlış kullanım ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle ismin her iki (*yalın ve bükümlü*) halinin kullanımı konusunda herhangi bir tereddüde düşüğümüzde, onların yerine zamirleri kullanmaya kalkıştığımızda, acaba zamirin hangi halini kullancağımız diye düşünürsek, doğru kullanım için bir kolaylık formülü bulmuş oluruz. Fakat hemen belirtelim ki bu yöntem yüzde yüz doğru bir sonuç veremeyebilir. Çünkü bazı yörelerimizde zamirler de yanlış kullanılmaktadır.

Örneğin:

doğru

Te ez dîtîm (*Beni gördüm*)
Te ez ez dîn kirîm (*Beni delirttin*)
Min tu birî (*Seni götürdüm*)

yanlış

Te min dît
Te min dîn kir.
Min te bir.

Bu açıklamadan sonra, zamirler aracılığıyla isim bükümlerine ilişkin bazı örnekler verilebilir.

zamirle yapılan cümle

Ew tê. (*O geliyor.*)
Ew hat. (*O geldi.*)
Ew dixwîne. (*O okuyor.*)
Wî xwend. (*O okudu.*)
Ew wê dibîne. (*O onu görüyor.*)
Wî ew dît. (*O onu gördü.*)

isimle yapılan cümle

Azad tê. (*Azad geliyor.*)
Azad hat. (*Azad geldi.*)
Azad dixwîne. (*Azad okuyor.*)
Azadî xwend. (*Azad okudu.*)
Azad Xezalê dibîne. (*Azad Xezal'i görüyor.*)
Azadî Xezal dît. (*Azad*

Ew li wê dixê. (O onu dögüyor.)	Xezal'ı gördü.) Azad li Xezalê dixê. (Azad Xezal'ı dögüyor.)
Wî li wê xist. (O onu dögdü.)	Azadî li Xezalê xist. (Azad Xezal'ı dögdü.)
Ew ji wî mêrtir e. (O ondan yığittir.)	Azad ji Osmên mêrtir e. (Azad Osman'dan yığittir.)
Ew di wê de ye. (O ondadır.)	Çîrok di pirtûkê de ye. (Hikaye kitaptadır.)
Mala min piçûk e. (Evim küçüktür.)	Mala Zîner piçûk e. (Zînar'ın evi küçüktür.)
Ji te pê ve kes nayê. (Senden başka kimse gelmiyor.)	Ji Kemêl/Kemalî pê ve kes nayê. (Kemal'den başka kimse gelmiyor.)
Dewr dewra wî ye. (Devir onun devridir.)	Dewr dewra Özêl e. (Devir Özal'ın devridir.)

Bu örneklerden sonra ismin bükümlü halinin nerede ve ne zaman kullanıldığına geçilebilir.

a) İsim tamlamalarında tamlayan isim her zaman bükümlüdür.

Roja Welêt (Vatan Güneşi) ya da Roja Welatî
 kurê jinê (Kadının oğlu) -
 dewra Özêl (Özal'ın devri) ya da dewra Özalî
 goştê mirîşkê (tavuğun eti)
 goştê dikî (horozun eti)
 pariyê nênen (ekmek lokması) ya da pariyê nanî
 kuça bajêr (şehirin sokağı) ya da kuça bajarî

b) li, ji, di de, di re, ji ... de, ji ... re, bi ... de, bi.... re gibi edatlarla kullanıldığında, isimler bükülürler.

ji malê (evden)
 ji welêt (ülkeden) ya da ji welatî de
 di bajêr de (şehirde) ya da di bajarî de
 di avê re (sudan)
 ji çiyê de (dağdan) ya da ji çiyayî de
 ji Xezalê re (Xezal'e)
 ji Kemêl re (Kemal'e) ya da ji Kemalî re
 bi bê de (rüzgarda) ya da bi bayî de
 bi şivên re (çobanla) ya da bi şivanî re

c) Cümle içinde kullanılırken de, fiilin geçişli ya da geçişsiz oluşuna ve zamana göre özne ya da nesne durumundaki isimin bükümlü ya da yalın hali kullamlır. Bunun kuralı aşağıdaki gibidir.

1) Geçişsiz fiillerde:

Bütün zamanlarda özne durumundaki isim yalındır. Cümlelerin nesnesi yoktur. Tümleç durumundaki isim ilk iki kural(a ve b) gereğince bükümlüdür. Fiil çekimi zamana ve şahsa göre değişir. Özne yalın olduğu için çoğul halini alamaz. Öznenin çoğulluğu fiilde belirtilir.

Yani fiil, öznenin tekil ya da çoğul oluşuna göre bitişik zamir takılarından birini alır.

Örnek:

Ez ê biçim malê. (Eve gideceğim.)

Ez dê biçim malê. (Eve gideceğim.)

Ez diçim malê. (Eve gidiyorum.)

Ez çûm malê. (Eve gittim.)

Azad ê biçim malê. (Azad eve gidecek.)

Azad diçe malê. (Azad eve gidiyor.)

Azad çû malê. (Azad eve gitti.)

Özne tekil

Şivan diçe malê. (Çoban eve gidiyor.)

Şivan çû malê. (Çoban eve gitti.)

özne çoğul

Şivan diçin malê (Çobanlar eve gidiyor.)

Şivan çûn malê (Çobanlar eve gitti.)

Burada "mal" isminin bükümünü sağlayan, aslında artık kullanılmayan "bo/ji bo" edatıdır. Bu edat halen de kimi ağızlarda (örneğin Bahdini) kullanılır.

Örnek:

Şivan diçe bo malê.

Ez ê biçim bo malê.

b) Geçişli fiillerle

I) Şimdiki, gelecek ve geniş zamanlarda:

Özne olan isim yalın, nesne olan isim bükümlüdür. Özne yalın olduğu için çoğul halini almaz. Yani fiil zaman ve şahısa göre takı alır.

Örnek:

Özne tekil

Ez ê kitêbê binivîsim. (Ben kitabı yazacağım.)

Azad ê kitêbê binivîse. (Azad kitabı yazacak.)

Tu kitêbê dinivîsî. (Sen kitabı yazıyorsun.)

Zelal kitêbê dinivîse. (Zelal kitabı yazıyor.)

Kurd dê/wê dîrokê binivîse. (Kürt tarihi yazacak)

Özne çoğul

Em ê/dê kitêbê binivîsin. (Biz kitabı yazacağız.)

Nivîskar kitêbê dinivîsin. (Yazarlar kitabı yazıyorlar.)

Zelal kitêbê dinivîsin. (Zelaller kitabı yazıyorlar.)

Azad ê/dê kitêbê binivîsin. (Azadlar kitabı yazacaklar.)

Kurd dê/wê dîrokê binivîsin. (Kürtler tarihi yazacaklar.)

II) Bütün geçmiş zaman hallerinde:

Özne bükümlüdür. Nesne durumundaki isim yalındır. Nesne yalın olduğu için çoğul halini almaz. Nesnenin çoğul hali bu nederle fiilde belirtilir. Yani fiil, nesnenin tekil ya da çoğul oluşuna göre bitişik zamir takılarından birini alır.

Örnek:

Nesne tekil:

Mîn kitêb nivîsî. (Ben kitabı yazdım.)

Me kitêb nivîsî. (Biz kitabı yazdık.)

Azadî kitêb nivîsî. (Azad kitabı yazdı.)
Zelalê kitêb nivîsand. (Zelal kitabı yazdı.)
Şivên berx bir. (Çoban kuzuyu götürdü.)
Şivanan berx bir. (Çobanlar kuzuyu götürdü.)

Nesne çoğul:

Min kitêb nivîsîn. (Ben kitabları yazdım.)
Me kitêb nivîsîn. (Biz kitabları yazdık.)
Şivên berx birin. (Çoban kuzuları götürdü.)
Şivanan berx birin. (Çobanlar kuzuları götürdüler.)

BELİRTİLİ VE BELİRTİSİZ İSİM (NAVÊN DIYAR Û YÊN NEDİYAR)

Söz söyleyen ve dinleyen tarafından bilinen, tanınan isme belirtili isim, bilinmeyen tanınmayan isme de belirtisiz isim denir.

Kürtçede ister yalnız ister bükümlü halde olsunlar isimler belirtilidirler. Bir ismi belirtisiz yapmak için ona belirtisiz isim takısı getirmek gerekir.

Belirtili isim için örnek:

Meriv hat. (Adam geldi.) Burada sözü söyleyen ve dinleyen de gelen adamın kim olduğunu biliyor demektir.

Min berx anî. (Kuzuyu getirdim.) Kuzu söz söyleyen ve dinleyence bilinen bir kuzudur.

Ez berxê tînim. (Kuzuyu getiriyorum.) Kuzu söz söyleyen ve dinleyence bilinen bir kuzudur.

Beran serê pezî/pêz dîkşîne. (Koç sürünün başını çekiyor.)

Beranî/Beran serê pezî/pêz dîkîşand. (Koç sürünün başını çekiyordu.) Her iki cümlede de hem "beran" hem de "pez" söz söyleyen ve dinleyence biliniyor.

Belirtili tekil bir ismi belirtisiz tekil bir isim haline getirmek için ismin sonuna -ek (isim bir sesli ile bitiyorsa -yek), belirtisiz çoğul bir isim haline getirmek için -in (isim bir sesli ile bitiyorsa -yin) takısı getirmek gerekir.

Örnek:

yalın:

Belirtili isim **Belirtisiz tekil i.** **Belirtisiz çoğul i.**

defter (defter) defterek (bir defter) defterin (bazı defterler)

meriv (adam) merivek (bir adam) merivin (bazı adamlar)

ala (bayrak) alayek (bir bayrak) alayin (bazı bayraklar)

çiya (dağ) çiyayek (bir dağ) çiyayin (bazı dağlar)

bükümlü:

Belirtili isim

defterê (defter)

merivî (adam)

Belirtisiz tekil i.

defterekê (bir defter)

merivekî (bir adam)

Belirtisiz çoğul i.

defterinan (bazı defterler)

merivinan (bazı adamlar)

alayê(*bayrak*) alayekê(*bir bayrak*) alayinan(*bazı bayraklar*)
çiyayî(*dağ*) çiyayekî(*bir dağ*) çiyayinan(*bazı dağlar*)

Belirtisiz çoğul isimde, konuşma dilinde genellikle isimlerin sonundaki (n) düşürüldüğü için yukarıdaki yazılı biçim yerine aşağıdaki gibi söylenir:

defterina
merivina
alayina
çiyayina

Belirtili isim bölümünde verilen örnekleri burada uygularsak aşağıdaki durumla karşılaşırız.

Örnek:

Merivek hat.(*Bir adam geldi.*) Burada sözü söyleyen, gelen adamın kim olduğunu bilmiyor demektir.

Min berxek anî. (*Bir kuzu getirdim.*) Kuzu söz söyleyence bilinmeyen herhangi bir kuzudur.

Ez berxekê tînim.(*Bir kuzu getiriyorum*) "Berx" söz söyleyence bilinmeyen herhangi bir kuzudur.

Beraneke serê pezî/pêz dikîşîne. (*Bir koç sürünün başını çekiyor.*)

Beraneke serê pezî/pêz dikîşand.(*Bir koç sürünün başını çekiyordu.*) Her iki cümlede de "beran" söz söyleyence bilinmiyor, ama "pez" biliniyor. Yani "beran" belirtisiz, "pez" ise belirtili isim durumundadır.

Beranin serê pezî/pêz dikîşinin. (*Bazı koçlar sürünün başını çekiyor.*)

Beraninan serê pezî/pêz dikîşand.(*Bazı koçlar sürünün başını çekiyordu.*) Her iki cümlede de "beran" çoğul halde ve söz söyleyence bilinmiyor, ama "pez" biliniyor. Yani "beran" belirtisiz çoğul, "pez" ise belirtili tekil isim durumundadır. Konuşma dilinde çoğul isimlerin sonunda bulunan (n) sessizi genellikle düştüğü için "Beraninan serê pezî/pêz dikîşand" yerine "Beranina serê pezî/pêz dikîşand" biçiminde kullanılır.

Konuşma dilinde kolaylaştırma ve kısaltma eğilimi sonucu sesli ile biten isimlerde iç büküm denilebilecek bir kuralla "-yek" ve "-yin" takıları yerine genellikle "-k" ve "-n" takıları getirilir.

Örnek:

yalın

	<u>tekil</u>		<u>çoğul</u>	
çiya(<i>dağ</i>)	çiyayek	çiyak	çiyayin	çiyar
ala(<i>bayrak</i>)	alayek	alak	alayin	alan
cunta(<i>cunta</i>)	cuntayek	cuntak	cuntayin	cuntan
çira(<i>çira</i>)	çirayek	çirak	çirayin	çiran
pale(<i>rençber</i>)	paleyek	palek	paleyin	palen

perde(<i>perde</i>)	perdeyek	perdek	perdeyin	perden
mela(<i>molla</i>)	melayek	melak	melayin	melan
dê(<i>ana</i>)	dêyek	dêk	dêyin	dên
sêwî(<i>öksüz</i>)	sêwiyek	sêwîk	sêwîyin	sêwîn
zaro(<i>çocuk</i>)	zaroyek	zarok	zaroyin	zaron
tû(<i>dut</i>)	tûyek	tûk	tûyin	tûn

bükümlü

	<u>tekil</u>		<u>çoğul</u>	
çiyayî/çiyê	çiyayekî	çiyakî	çiyayinan	çiyana
alayê/alê	alayekê	alakê	alayinan	alana/alna
cuntayê/cuntê	cuntayekê	cuntakê	cuntayinan	cuntana
çirayê/çirê	çirayekê	çirakê	çirayinan	çirana
paleyî/palê	paleyekî	palekî	paleyinan	palena
perdeyê/perdê	perdeyekê	perdekê	perdeyinan	perdena
melayî/melê	melayekî	melakî	melayinan	melana
diyê/dê	dêyekê	dêkê	dêyinan	dêna
sêwîyî	sêwiyekî	sêwîkî	sêwîyinan	sêwîna
zaroyî	zaroyekî	zarokî	zaroyinan	zarona
tûyê	tûyekê	tûkê	tûyinan	tûna

SIFAT(HEVALNAV)

Varlıkları niteleyen ya da belirten kelimelere sıfat (hevalnav) denir.

Örnek:

sor(*kırmızı*), zer(*sarı*), mezin(*büyük*), hêja(*değerli*), gir(*iri*), zirav(*ince*), pîrr(*çok*), hindik(*az*), mêrku(*katil*), xêrxwaz(*iyiliksever*), perşikestî(*kırık kanatlı*), mirî(*ölü*), serkeftî(*başarılı*).

YAPILARI BAKIMINDAN SIFATLAR

Yapıları bakımından sıfatlar üçe ayrılırlar:

- 1- Basit sıfatlar. (Hevalnavên basît)
- 2- Türemiş sıfatlar. (Hevalnavên pêkhatî)
- 3- Bileşik sıfatlar. (Hevalnavên hevedudanî)

1- Basit sıfatlar (Hevalnavên basît):

Bunlar herhangi bir ekle türetilmeyen ya da birden fazla sözcüğün yanyana getirilmesinden oluşmayan, basit bir sözcükten meydana gelen sıfatlardır.

Örnek:

baş(*iyi*), mezin(*büyük*), kin(*kısa*), sor(*kırmızı*), pîrr(*çok*), çend(*birkaç*), zirav(*ince*), qalind(*kalın*) v.d.

2- Türemiş sıfatlar (Hevalnavên pêkhatî):

Bunlar kimi edat ya da soneklerle türetilen sıfatlardır.

a) Edatlarla türetilen sıfatlar: Bunlar bir isim ya da sıfatın önüne **li**, **bi**, **bê** ya da ne edatlarından birinin getirilmesiyle türetilen sıfatlardır.

Örnek:

li	likar(<i>işler</i>)	makîna likar(<i>işler makine</i>)
	lirê(<i>yerinde</i>)	peyva lirê(<i>yerinde söz</i>)
bi	biber(<i>ürün veren</i>)	dara biber(<i>ürün veren ağaç</i>)

birih(*sakallı*) kalê birih(*sakallı dede*)
bixêr(*hayırlı*) ewladê bixêr(*hayırlı evlat*)

bê bêşans(*şanssız*) keçika bêşans(*şanssız kız*)
bêdû(*dumansız*) agirê bêdû(*dumansız ateş*)
bêhêvî(*umutsuz*) milletê bêhêvî(*umutsuz millet*)

ne nexweş(*hasta*) lawikê nexweş(*hasta çocuk*)
nelirê(*uygunsuz*) karê nelirê(*uygunsuz iş*)
nebixêr(*uğursuz*) xebera nebixêr(*uğursuz haber*)

b) Soneklerle türetilen sıfatlar:

1) İsim ya da sıfat+sonekle türetilen sıfatlar:

- ek virek, tirsek/tirsonek, newêrek, parsek
- ok bezok, xurok, keçelok, gezok, giriyok, gerrok, mizmizok, xeberok, xweşikok,
- ik xweşik, rindik, gewrik, giroverik/giloverik
- î Kurdî, Tirkî, Botî, Mukriyanî, Sindî, avî, bejî, bajarî, gundî, kovî, kedî
- kar xebatkar, cotkar, alîkar, riyakar
- van gavan, nêçîrvan, berrîvan, bêrîvan, notirvan, dergevan
- dar evîndar, birîndar, guhdar, maldar, remildar, çekdar, serdar, sermiyandar
- baz fêlbaz, hoqebaz, sihêrbaz, canbaz
- bend hevalbend, sazband, nalband, solband
- ewar xwendewar, bendewar
- ewer bîrewer, bextewer
- saz çeksaz, dermansaz, didansaz
- yar hişyar, zanyar, cotyar
- iyar bextiyar
- ar xewar
- mend dewlemend, aqilmend, hunermend
- în darîn, hesinîn, kevirîn, berfîn, derewîn, rengîn zûtirîn
- tir pirtir, hêsantir, reştir, xweştir
- tirîn pirtirîn, hêsantirîn, reştirîn, xweştirîn
- kî Kurdkî, Kurmanckî, Kirdkî/Dimilkî, kevirîkî, serserkî, bajarîkî, axakî
- gîn xwazgîn, lezgîn
- otankî reşotankî, sorotankî, talotankî
- olekî reşolekî, şînolekî, keskolekî
- çolkî sipîçolkî
- okî qirêjokî, peritokî, zeliqokî, şemitokî, zerikokî, reşikokî, kevnikokî, pembekokî

b) 1) Fiilin geçmiş zaman kökü(kök 1)+(î, sesli ile biten fiillerde -yî) sonekiyle türetilen sıfatlar:

Örnek:

vekirî, girtî, sotî/sohtî, pahtî, gotî/gohtî, şewitî, xwarî, xelaskirî, xe-

lasbûyî, çêkîrî, çêbûyî, şikîyayî/şikestî, şikandî/şikestandî, xwendî.

2) "ne" edatı+ fiilin geçmiş zaman kökü(kök 1)+(-î, sesli ile biten fiil-lerde -yî) sonekiyle türetilen sıfatlar:

Örnek:

nevekirî/venekirî, negirtî, nesotî, nepahtî, negotî, neşewitî, nexwarî, ne-xelaskirî/xelasnekirî, xelasnebûyî/nexelasbûyî, neçêkirî/çênekirî, neçêbûyî/çênebûyî, neşikîyayî/neşikestî, neşikandî/neşikestandî, nexwendî.

3- Bileşik sıfatlar(Hevalnavên hevedudanî):

Bunlar:

a) bir isim, sıfat ya da "xwe" veya "hev" zamiri+ fiilin gelecek zaman köküyle(kök 2) oluşturulan sıfatlar:

xesîn kexesîn, xwexesîn, hevxesîn
revîn dilrevîn, xemrevîn, xewrevîn, keçrevîn, mirovrevîn, kesrevîn, kul-
revîn, tirsrevîn, hevrevîn, xwewevîn
fîrîn çûkfîrîn, tîrs|tê|fîrîn, hevîrîn, xweîrîn
xwaz xêrxwaz, dilxwaz, jinxwaz, azadîxwaz, mafxwaz
ker karker, zêrker, zîvker
kuj mêrkuj, jinkuj, birakuj, xwekuj, hevkuj, agirkuj
bîr rêbîr, darbîr, avbîr, agirbîr, porrbîr, hevbîr, xwebîr
mêj şîrmêj, xwînmêj, hevmêj, xwemêj
xur kedxur, mîratxur, malxur, bertil/ruşwetxur, mûçexur, hevîxur, xweîxur
ber rêber, rêncber, nameber/peyamber, fermanber
bêj dengbêj, çîrokbêj, nûçebêj
avêj dûravêj, kurtavêj, bombavêj, hevavêj, xweavêj
rêj xwînrêj, xwêdanrêj
bîn dûrbîn, kurtbîn, tengbîn, hûrbîn, xwebîn
nîvîs çîroknîvîs, destnîvîs, romannîvîs
gir piştgir, qedirgir, alîgir
pêj nanpêj, aşpêj
fîroş sebzefîroş, pirtûkfîroş/kitêbfîroş, tiştîfîroş, xweîfîroş, welatîfîroş
ajo kerajo, hespajo, taksîajo
zan dîrokzan, zîmanzan, qedirzan, Kurdzan
doş pezdoş, çêlekdoş
kêş şûrkêş, tîrkêş, qalûnkêş, esrarkêş, renckêş, zehmetkêş
în/hên xewhên
xenêq gurxenêq

Bazen aynı kural fiilin geçmiş zaman köküyle de yapılabilir.

Örnek:

kir karkir, xêrkir, xebatkir, xirabkir

go rastgo, xweşgo

b) Bir isim, sıfat ya da "xwe" veya "hev" zamiri+ne+fiilin gelecek zaman köküyle(kök 2) oluşturulan sıfatlar:

Örnek:

xêrnexwaz, qedirnegir, dilnexwaz, mêrnekuj, rastnego, xêrnekir, xebatnekir.

c) sıfat + isimden oluşan sıfatlar:

Örnek:

bilindwar, kêmxşeref, kêmxwê, têrxwê, têrav, kêmaqil, xweşmêr, dudil, heftreng, çarpê

ya da sıfat+e+isimle oluşan sıfatlar:

Örnek:

kalemêr, pîrejîn, talebext.

ç) İsim+isimle oluşan sıfatlar:

Örnek:

gerdenbilûr, bejnrihan, devşikeft, devgirêz, devşorbe, pozberan, serker, ziktorbe, diranbefş, çavxezal, cigerxwîn.

d) sıfat+sıfat ile oluşan sıfatlar.

Örnek:

reşbelek, sorbelek

ya da sıfat + e + sıfat ile.

Örnek:

giregir

e) İsim+sıfat ile oluşan sıfatlar.

Örnek:

bextreş, zimandırêj, sergir, bejnbilind, qamqutik, qamkinik, mêrxas, kêf-xweş, dilpak, guhbel, malava, warwêran, dilbirîn, rûreş.

f) isim+fiilin geçmiş zaman kökü(kök 1) +(-î) ekiyle oluşan sıfatlar

Örnek:

persikestî, mişikestî, guhjêkiri, bavkuştî, devvekiri, kincdiriyayî.

(Bu kural, aslında isim+sıfat bileşimi kuralıyla aynıdır. Çünkü fiilin geçmiş zaman köküyle -î soneki önce birleşerek bir sıfat oluşturmuşlar ardından isim+sıfat bileşimi olmuştur).

g) İsim + (bi,li, ji) + isim ya da "hev" zamiri

Örnek:

devbixwîn, rûbimast, kincbiqul

devliken, devbiken, çavlikar, çavligoşt, bejnlihev, tevlîhev.

devjihev, destjihev, çavjihev.

(Bu kural da, aslında isim+sıfat bileşimi kuralıyla aynıdır. Çünkü li, bi ve ji edatları önce bir isim ya da "hev" zamiriyle birleşerek sıfat oluşturmuşlar ardından isim+sıfat bileşimi oluşmuştur).

h) ismin tekrarı +(-î) sonekiyle oluşan sıfatlar

Örnek:

gulgulî, qulqulî, xelekxelekî, gincirgincirî, kerkerî/perçeperçeyî, xalxalî

i) Sıfat+o+ m+ sıfatın ikinci harfinden itibaren +o

Örnek:

soromoro, reşomeşo, şînomîno, kevnomevno v. s.

ANLAMLARI BAKIMINDAN SIFATLAR

Kürtçede anlamları bakımından iki çeşit sıfat vardır. Bunlar;

1- Niteleme sıfatları(Hevalnavên wesfîn)

2- Belirtme sıfatlarıdırılar.(Hevalnavên diyarkirinê)

1- NİTELEME SIFATLARI(HEVALNAVÊN PESINANDINÊ):

Niteleme sıfatları varlıkları niteleyen, yani onların durum, biçim ve renklerini gösteren sıfatlardır ve isimden sonra gelirler.

Örnekler:

nanê sar(soğumuş ekmek), nanê kartî(bayat ekmek), şeva tarî(karanlık gece), giyayê hişk(kuru ot), bejna dirêj(uzun boy), çiyayê bilind/çiyayê berz (yüksek dağ), jiyana kurt(kısa yaşam), deştên fireh(geniş ovalar), pêçikên zirav(ince parmaklar), çavê reş(kara göz), qesra sipî(beyaz saray), hespê kumêt(kırmızı at), sêva sor(kırmızı elma), keziyên zer((sarışın saç örgüleri) v.s.

2- BELİRTME SIFATLARI(HEVALNAVÊN DİYARKİRİNÊ):

Belirtme sıfatları, varlıkları işaret, sayı, belirsizlik ve soru yoluyla belirten sıfatlardır ve bir istisna dışında tümü isimden önce gelir. Belirtme sıfatları dörde ayrılır:

A- İşaret sıfatları(Hevalnavên nîşankirinê)

B- Sayı sıfatları(Hevalnavên hejmartinê)

C- Soru sıfatları(Hevalnavên pirsînê)

Ç- Belgisiz sıfatlar(Hevalnavên nediyariyê)

A- İŞARET SIFATLARI(HEVALNAVÊN NİŞANKİRİNÊ)

İşaret sıfatları varlıkları işaret yoluyla belirtirler.

Kürtçedeki işaret sıfatları isimlerin önüne gelmiş işaret zamirlerinden başka bir şey değiller. Bu nedenle de sıfat halindeyken bile isim ya da zamirler gibi bükülürler. Oysa kural olarak Kürmanccada sıfatlar bükülmezler.

Örnekler:

	<u>yalın</u>	<u>bükümlü</u>
Tekil eril	ev kurik ew hesp	vî kurikî wî hespî
tekil dişil	ev keçik ew mehîn	vê keçikê wê mehîné
çoğul	ev meriv	van merivan

B- SAYI SIFATLARI(HEVALNAVÊN HEJMARTINÊ):

Sayı sıfatları varlıkların sayılarını, sıralarını ve parçalarını belirten sıfatlardır. Bunlar üçe ayrılırlar;

a- Asıl sayı sıfatları(Hevalnavên hejmartinê yên bingehîn)

b- Sıra sayı sıfatları(Hevalnavên hejmartinê yên rêzîn)

c- Kesir sayı sıfatlarıdır(Hevalnavên hejmartinê yên beşîn)

Sıra sayı sıfatları hariç tüm sayı sıfatları ismin önüne gelirler.

a) Asıl sayı sıfatları(Hevalnavên hejmartinê yên bingehîn):

Asıl sayı sıfatları varlıkların sayılarını bildirirler.

Örnekler:

yek sêv/sêvek, du sêv, sê kevok, çar meriv, pênc gund, deh pirtûk, sed lira, hezar derd, sed milyon insan û h.w.d.

Yukarıdaki "yek sêv/sêvek"(bir elma) örneğindeki "yek sêv" nadiren kullanılır, bunun yerine genellikle "sêvek" kullanılır. Aslında buradaki "sêvek", "bir elma" değil "hehangi bir elma" anlamındadır. "Bir elma" anlamını veren "yek sêv"dir. "Sêvek"teki -ek eki, Kürtçede isimlere belirsizlik anlamını veren belirsizlik ekidir. Fakat dilde kolaylaştırmaya doğru meydana gelen dönüşüm sonucu "bir elma" anlamında da "sêvek" sözcüğü kullanılır. Bu nedenle de onu aynı zamanda asıl sayı sıfatı saymak da doğru olur.

Örnek:

Min ne sêvek, du sêv xwarin.

Nîv nan têra min nake, ez jî nanekî dixwazim.

b) Sıra sayı sıfatları(Hevalnavên hejmartinê yên rêzîn):

Sıra sayı sıfatları, varlıkları sıraları bakımından belirtirler ve belirtme sıfatları arasında istisna olarak bu sıfatlar ismin sonuna gelirler. Bu sıfatlar, "yek"in sonuna (-ê), ondan sonraki tüm sayıların sonuna (-an) eki getirilerek yapılır.

Örnek:

dersa yekê, sinifa duduyan, mala çaran, sedsala bîstan v.s.

Kurmanccanın bazı ağızlarında (örneğin Behdînî) bu sıfat, tüm sayıların sonuna (-ê) soneki getirilerek yapılır.

Örnek:

dersa yekê, sinifa duduyê, mala çarê, sedsala bîstê v.s.

Aslında Kürtçenin Soran lehçesinde sıra sayı sıfatı hem isimden önce hem de sonra gelebilir ve bu biçimdeki kullanışlar giderek diğer lehçelere de yerleşiyor.

Örnek:

(Sorancada)

isimden sonra **isimden önce**

xanûyî yekem yekemîn xanû

kongreyî çwarem çwaremîn kongre

(Kurmanccada)

xaniyê yekem yekemîn xanî/xaniyê yekemîn

kongreya çarem çaremîn kongre/kongreya çaremîn

Ayrıca "pêşîn, ewilîn, navîn, dawîn" sözcükleri de sıra sayı sıfatlarıdır.

Örnek:

beranê pêşîn(*öndeki koç*)

mîha navîn(*ortadaki koyun*)

kavira dawîn(*son koyun*)

kongreya pêşîn(*ilk kongre*)

dersa paşîn(*son ders*)

Sıra sayı sıfatlarında, sayı sıfatı rakamla yazıldığında, rakamın sonuna bir nokta konur ve bu -ê, -em, -emîn ya da -an takısı anlamlarına gelir.

Örnek:

dersa 3. (*3. ders*)

kangreya 4. (*4. kongre*)

c) Kesir sayı sıfatları(Hevalnavên hejmartinê yên dabeşiyê):

Bu sıfatlar varlıkların parçalarını ya da oranlarını gösteren sıfatlardır ve ismden önce gelirler.

Örnekler:

nîv nan (*yarım ekmek*), kertek/kêrték/kartek lira (*yirmibeş kuruş*), çarîk saet (*çeyrek saat*), dehyeka avê (*suyun onda biri*), ji sedî pêncê sermiyan (*sermayenin yüzde beşi*), ji sedî heştêyê nîfûsê (*nüfusun yüzde sekseni*) v.s.

Fakat kesir sayı sıfatları asıl sayı sıfatlarıyla beraber kullanıldıklarında asıl sayı sıfatı isimden önce gelirken kesir sayı sıfatı ismden sonra gelir. Bu durumda isim iki sıfatın arasında yer alır.

Örnekler:

du nan û nîv (*iki buçuk ekmek*)

sê saet û çarîkek (*üç saat bir çeyrek*)

pênc saet û sê çarîk (*beş saat üç çeyrek*)

du par û ji sedî dehê wê (*iki pay ve onun yüzde onu*)

C- SORU SIFATLARI(HEVALNAVÊN PÎRSÎNÊ)

Varlıkların durumlarını, biçimlerini, renklerini, sayılarını ve yerlerini soru yoluyla belirten sıfatlardır. Belli başlıca soru sıfatları şunlardır: **çi, çawa, kijan, çend, çiqas.**

Örnekler:

Çi kar?(Ne iş?)

Çi meriv?(Nasıl adam?)

Ava çawa?(Nasıl su?)

Xaniyê çawa?(Nasıl ev?)

Kîjan kongre?(Hangi kongre?)

Kîjan jin?(Hangi kadın?)

Çend sêv?(Kaç elma?)

Çend gund?(Kaç köy?)

Çiqas pere?(Ne kadar para?)

Çiqas nifûs?(Ne kadar nüfus?)

Ç- BELGİSİZ SIFATLAR(HEVALNAVÊN NEDİYARİYÊ)

Varlıkları belirsiz olarak belirten sıfatlara belgisiz sıfatlar denir. Kürtçedeki belgisiz sıfatlar şunlardır: **hin, hinek/piçek, zêde, gelek, çend, din, çi, hemû, her, tu/çu/çi.**

Örnekler:

Hin berx li mêrgê diçêrin.(Bazı kuzular çayırdı otluyor.)

Hinek av bide min.(Bana biraz su ver.)

Genimê zêde bifroşe.(Fazla buğdayı sat.)

İsal zêde genim hat.(Bu yıl fazla buğday geldi.)

Bi rıyan de gellek zarok mirin.(Yollarda çok çocuk öldü.)

Çend rojan vehese.(Birkaç gün dinlen.)

Em biçin xaniyê din.(Öteki dama gidelim.)

Di dema serihildanê de bê çi insan hatin kuştin, bê hed û bê hesêb...

(Ayaklanma sırasında öylesine insan öldürüldü ki, sayısızca...

Hemû pirtûk ên min in.(Tüm kitaplar benimdir.)

Her merivek bi aliyekî ve çû.(Her bir adam bir yana gitti.)

Tu/Çu kes ber bi min de nehat.(Kimse bana doğru gelmedi.)

SIFATLARDA DERECELENDİRME

Kürtçede sıfatların dercelendirilmesi ya da karşılaştırılması (kıyaslanması) iki yolla yapılır. Birinci yol yalın niteleme sıfatının sonuna "-tir" ve "-tirîn" eklerinin getirilmesiyle olur:

Örnekler:

<u>yalın sıfat</u>	<u>-tir</u>	<u>-tirîn</u>
baş	baştir	baştirîn
kin	kintir	kintirîn
sor	sortir	sortirîn

Cümlede kullanımları:

Ev kar baş e. (Bu iş iyidir.)

Na, karê din ji vî karî baştir e. (Hayır öteki iş bundan daha iyidir.)

Esas karê baştirîn ê berê bû. (Aslında en iyi iş öncekiydi.)

Axaftin baş e, lê guhdarîkirin ji axaftinê baştir e. (Konuşma iyidir, fakat dinleme konuşmaktan daha iyidir.)

Tiştê baştirîn ew e ku meriv zanibe kengî biaxive û kengî guhdarî bike. (En iyi şey, ne zaman konuşacağını ne zaman da dinleyeceğini bilmektir.)

Ev rê kin e, lê riya din ji vê kintir e. (Bu yol kısadır, fakat öteki yol bundan daha kısadır.)

Riya kintirîn kîjan e, wê nîşanî me bide. (En kısa yol hangisiyse onu bize göster.)

Sêv sor e. (Elma kırmızıdır.)

Ev sêv ji wê sêvê sortir e. (Bu elma o elmadan daha kırmızıdır.)

Sêva sortirîn bi darê ve ma. (En kırmızı elma ağaçta kaldı.)

En aşırı dereceyi nitelemek için getirilen -tirîn eki aslında başından beri Kurmancada değil, Sorancada varolan bir ekti. Fakat günümüzde Kurmancada da özellikle yazı dilinde yaygın bir kullanılışa sahiptir ve bunu dilbilgisine artık yerleştirmek gerekiyor.

Kurmancada aşırı derecelendirme, ayrıca sıfattan önce "herî" belgisiz sıfatı getirilerek de yapılır.

Örnek:

Karê herî baş ê berê bû. (En iyi iş öncekiydi.)

Riya herî kin kîjan e wê nîşanî me bide. (En kısa yol hangisiyse onu bize göster.)

Sêva herî sor bi darê ve ma. (En kırmızı elma ağaçta kaldı.)

Sıfatların derecelendirilmesinde ikinci yol ise, yalın niteleme sıfatlarının önüne "ne, ne ewende(ew hinde)/ewqas/ewçend, ne pîrr, hinek, piçek, gellekî, zêde, ecêb" gibi edat ve belgisiz sıfatların getirilmesidir.

Örnek:

Qelema te ne ewende sor e.

Qelema te hinekî sor e.

Qelema te sor e.

Qelema te gellekî sor e.

Qelema te zêde sor e.

Qelema te ecêb sor e.

Çîrok ne pîrr xweş bû.

Çîrok piçekî xweş bû.

Çîrok xweş bû.

Çîrok pîrr xweş bû.

Çîrok ecêb xweş bû.

"Çîrok zêde zêde xweş bû." biçiminde de söylenebilir.

Karekî ne xerab e.

Karekî pako-pîso ye.

Karekî pak e.

Karekî piçekî baş e.
Karekî baş e.
Karekî gellek baş e.
Karekî zêde baş e.
Karekî ecêb baş e.

Karşılaştırmada iki şeyin nitelik ya da niceliklerinin aynı, benzer ya da eşit olduğunu göstermek için "**bi qasî, wekî, mîna/mînanî, hindî, nola, fena**" sıfatlarından yararlanır.

Örnekler:

Azad bi qasî Serdarî westiyaye.
Zelal wekî Zînê xweşik e.
Artîn jî mîna Azad Kurd e.
Pisîk hindî kûçikê ti bûbû.
Şerko Bêkes jî nola bavê xwe şair e.
Berx fena diya xwe qer e.

ZAMİR(CÎNAV)

Cümlede isimlerin yerine geçen sözcüklere zamir denir. Kürtçede beş çeşit zamir vardır.

- 1- Şahıs zamirleri (Cînavên kesan)
- 2- İşaret zamirleri (Cînavên nişankirinê)
- 3- Soru zamirleri (Cînavên pirsînê)
- 4- İlgî zamirleri (Cînavên peywendiyê)
- 5- Belgisiz zamirler (Cînavên nediyariyê)

1- ŞAHIS ZAMİRLERİ (CÎNAVÊN KESAN)

Şahısların ya da canlı ve cansız varlıkların ve kavramların adlarının yerine geçen kelimelere şahıs zamirleri denir. Kürtçede nasıl ki isimler yalın ve bükümlü olmak üzere iki halde iseler, zamirler de onların yerlerini aldıkları için iki halde bulunurlar:

<u>şahıs</u>	<u>yalın hal</u>	<u>bükümlü hal</u>
1. tekil	ez	min
2. "	tu	te
3. "	ew	wî/wê
1. çoğul	em	me
2. "	hûn	we
3. "	ew	wan

Üçüncü tekil şahsın bükümlü halindeki "wî" zamiri eriller, "wê" zamiri dişiller için kullanılır. Aynı şahsın yalın halindeki "ew" zamiri, hem eril hem de dişil için kullanılır.

Yalın haldeki şahıs zamirleri isimlerin yalın halinin, bükümlü haldeki

şahıs zamirleri de isimlerin bükümlü halinin yerini alırlar.

Örnek:

İsimle yapılan cümle

Kemal nên/nanî dixwe.

Kemêl/Kemalî nan xwar.

Zamirle yapılan cümle

Ew wî dixwe.

Wî ew xwar.

Cümlede şahıs zamirinin hangi halinin ne zaman ve nerede yer alacağına ilişkin kural, ismin hallerinin cümlede yer alışına ilişkin kuralla aynıdır; fiilin geçişli ya da geçişsiz oluşuyla vekullanılan zamanla ilişkisilidir.

A- Geçişsiz fiillerle yapılan cümlelerde nesne bulunmadığı için zamir özne olan ismin yerine geçer ve bu durumdaki isimde olduğu gibi bütün zamanlarda yalın halde bulunur.

Örnek:

Şimdiki zaman

Ez diçim.

Tu diçî.

Ew diçe.

Em diçin.

Hûn diçin.

Ew diçin.

Gelecek zaman

Ez ê(dê) biçim.

Tu yê(dê) biçî.

Ew ê(dê) biçe.

Em ê(dê) biçin.

Hûn ê(dê) biçin.

Ew ê(dê) biçin.

Geçmiş zaman

Ez çûm.

Tu çûyî.

Ew çû.

Em çûn.

Hûn çûn.

Ew çûn.

B- Geçişli fiillerle yapılan cümlelerde, geniş, şimdiki ve gelecek zamanlarda özne olan zamir yalın, nesne olan zamir ise bükümlü halde bulunur. Bütün geçmiş zamanlarda ise özne olan zamir bükümlü, nesne olan zamir yalın halde bulunur.

Örnek:

Şimdiki zaman*

(Öznesi isim olan cümleye örnek)

Azad kitêbê dixwîne.

Gelecek zaman

Azad ê kitêbê bixwîne.

Geçmiş zaman

Azadî kitêb xwend.

(Öznesi zamir olan cümlelere örnek)

Ew wê dixwîne.

Ez wê dibim.

Tu wî dibî.

Ew min dikuje.

Ew ê wê bixwîne.

Ez ê wê bibim.

Tu yê wî bibî.

Ew ê min bikuje.

Wî ew xwend.

Min ew bir.

Te ew bir.

Wê ez kuştim.

*Kürtçede şimdiki zaman ile geniş zaman kipi aynıdır.

Zamirin bükümlü halinin kullanıldığı diğer durumlar:

İsim tamlamalarında tamlayan ismin yerine geçen zamir bükümlüdür.

Örnek:

İsimle yapılan tamlama

keça jinikê

bavê Azadî

Zamirle yapılan tamlama

keça wê

bavê wî

warê koçeran

warê wan

bejna te

mala me

Tamlamalarda tamlanan ismin yerine geçen zamir yalıdır.

Örnek:

Eza reben

Ezê reben

Tuya serbilind

Tuyê serbilind

Ewa çiyê/çiyayî

Ewê çiyê

Ezê te

Tuya min

Ewê wî

Emên wan

Hûnên me

Ewên we

Örnek cümle:

Eza te ya reben çawa dikarim bi tena xwe ji bin vî barî derkevim.

Edatlarla birlikte kullanıldıklarında şahıs zamirlerinin bükümlü halleri kullanılır.

Örnek:

bi min	Bi min tenê nabe.
li te	Çavên hemuyan li te ye.
ji wî	Min ji wî du kitêb deyn kirin.
ji wê re	Ma te ji wê re negot?
ji me de	Şaşîti ji me de ye.
bi we re	Bi we re hevaltî nabe.
bi wan de	Av bi wan de rijiya.
bi wî ve	Mesele bi wî ve girêdayî ye.
di wê de	Tu xêr di wê de tune ye.
di wî re	Em çûn di wî re derbas bûn.

Not: Edatlarla birlikte kullanılan şahıs zamirlerinin üçüncü tekil şahısı olan "wî/wê" kısaltarak önedetlarla kaynaşabilir. Bu durumda kısalan biçim eril ve dişil için ortak olarak kullanılır.

Örnekler:

bi wî/bi wê

pê

li wî/li wê	lê
ji wê/ji wê	jê
ji wî re/ji wê re	jê re
ji wî de/ji wê de	jê de
bi wî re/bi wê re	pê re
bi wî de/bi wê de	pê de
bi wî ve/bi wê ve	pê ve
di wî de/di wê de	tê de
di wî re/di wê re	tê re

"XWE" VE "HEV" ZAMİRLERİ

Kürtçedeki "xwe" ve "hev" zamirlerini bugüne kadar dilbilimciler ayrı başlıklar altında incelemelerine rağmen bunları da şahıs zamiri saymak gerekir. Bu şahıs zamirlerinin diğer şahıs zamirlerinden farkı sadece bükümlü halde bulunmaları ve cümlede öznenin yerine geçememeleri, sadece nesne olarak bulunmalarıdır. Bu özelliklerinden dolayı, diğer şahıs zamirlerinin nesne olarak yalın halde buldukları geçişli fiillerin geçmiş zamanlarında bile bunlar bükümlü halde bulunurlar.

Örnek:

"Min tu kuştî", "Te ez kuştim" cümlelerinde olduğu gibi "Te xwe kuştî" ya da "Min xwe kuştim" biçiminde değil, "Min xwe kuşt", "Te xwe kuşt" biçiminde kullanılırlar.

"Xwe" zamiri için örnekler:

Ez xwe westiyayî hîs dikim.

Min xwe westiyayî hîs dikir.

Ma te bi xwe ew dît?

Ma te ew bi xwe dît?

Ew merivekî ji xwe re ye.

Azad xortekî ji xwe razî ye.

Ji kerema xwe re, xwe bi wir de bide bira cih ji me re jî çêbibe.

"Hev" zamiri için örnekler:

Serbest û Zelal bi hev re diçin dibistanê.

Ew pesnê hev didin.

Kurd hev nagirin, loma jî bi ser nakevin.

Ew ê(dê) li bajêr hev bibînin.

Em li serê sêrêkê pêrgiyî hev hatin.

Wan hev bir û anî, lê tu tişt nexist serê hev.

2- İŞARET ZAMİRLERİ (CİNAVÊN NÎŞANKIRINÊ)

İşaret zamirleri, yerlerini işaret yoluyla varlıkları göstermeye yarayan zamirlerdir. Kürtçede iki grup işaret zamiri vardır. Her grubun da yalın ve bükümlü ile tekil ve çoğul halleri bulunur. Bunlar;

a) Yakındaki bir varlığı işaret etmeye yarayan işaret zamirleri:

	<u>yalın</u>	<u>bükümlü</u>
Tekil eril	ev	vî(bu)
Tekil dişil	ev	vê(bu)
Çoğul eril ve dişil	ev	van(bunlar)

Örnek:

Ev a min e.
 Vê bide hevala xwe.
 Ez vî dixwazim
 Vê ez dîn kirim.
 Ev ên min in.
 Ez dixwazim van bikirrim.

Ev ji vê hez dike.
 Ev ji van hez dike.
 Ev ji vê hez dikin.
 Ev ji van hez dikin.

b) Uzaktaki bir varlığı işaret etmeye yarayan işaret zamirleri:

	<u>yalın</u>	<u>bükümlü</u>
Tekil eril	ew	wî(o)
Tekil dişil	ew	wê(o)
Çoğul eril ve dişil	ew	wan(onlar)

Örnekler:

Ew a te ye.
 Wê bavêje ba min.

Agirî bilindtirin çiyayê Kurdistanê ye, berf ji lûtikên(kopên) wî xelas nabe, serê wî tim bi mij û dûman e.

Ez ne ji vî gundî me, ji wîyê hanê me.

Ev, dara mişmişê ye, ew a sêvê ye.

Ev, darên hinaran in(hinara ne), ew darên hêjîran in(hêjîra ne).

Wan mebirre, van ji xwe re hilîne.

3- SORU ZAMİRLERİ (CÎNAVÊN PÎRSÎNÊ)

Soru yoluyla isimlerin yerine geçen kelimelere soru zamiri denir.

Soru zamirleri şunlardır:

	<u>yalın</u>	<u>bükümlü</u>
Tekil	kî	kê
	çi	çi
	ku	ku
	kîjan	kîjanî(eril)
		kîjanê(dişil)
Çoğul	kîjan	kîjanan

İnsanlar kastedildiğinde, "kî/kê", eşya ve hayvanlar kastedildiğinde ise "çi" soru zamiri kullanılır. "Çi" ayrıca insanlar arasındaki akra-

balık, arkadaşlık, meslektaşlık v.b. ilişkiler açısından aidiyet sorulduğunda kullanılır. "Ku", yer sorulduğunda, "kîjan/kîjanî/kîjanê", birden çok canlı ve cansız tüm varlık içinden biri, "kîjan/kîjanan" da birkaçı sorulduğunda kullanılır.

Örnekler:

-Kî hat?

-Serdar hat.

-Kê got?

-Serdarî/Serdêr got.

-Kê kî anî malê?

-Serdarî Azad anî malê.

-Kî kê tîne malê?

-Serdar Azadî/Azêd tîne malê.

-Çi çi dimêjîne?

-Mîh berxê dimêjîne.

-Çi çi mêjand?

-Mîhê berx mêjand.

-Ew çiyê te ye?

-Ew pismamê min e.

-Ew çiya kê ye?

-Ew dergistiya Azadî ye.

-Hûn li ku ne?

-Em li ser darê ne.

-Kîjan xweşik e?

-Zerya xweşika hemuyan e.

-Tu kîjanê dixwazî, sêvê yan porteqalê?

-Kîjan ji kîjanî zanatir e?

-Serdar ji Azadî zanatir e.

-Kîjan baş in; sêv yan porteqal?

-Sêv jî baş in, porteqal jî, tu kîjanan(kîjana) dixwazî?

4- İLGİ ZAMİRLERİ (CİNAVÊN PEYWENDIYÊ)

Ön açıklama: Kürtçede bağımsız sözcük olarak mülkiyet zamirleri yoktur. Bunların yerine isim ve sıfat tamlamalarında tamlananı tamlayana

bağlayan ve tamlanan kelimenin sonuna gelen tanım ekleri(tanım harfleri), ayrıca bükümlü haldeki şahıs zamirleriyle birlikte bir nevi mülkiyet zamiri olarak da görev yaptıkları gibi, cümle içinde tekrarlamaların önüne geçmek maksadıyla bağımsız sözcük olarak da yer alırlar ve bu durumda ilgi zamiri olurlar.

Şahıs zamirlerinin bükümlü halleriyle birlikte mülkiyet zamiri görevi gördükleri durumlar:

Sêva min

Gundê te

Dersên wî

Buradaki **-a min, -ê te, -ên(-yên) wî** sonek ve sözcükleri, birlikte bir nevi mülkiyet zamiri görevi görürler.

İlgi zamiri olarak görev yaptıkları durumlar da aşağıdaki gibidir:

Ha ji te re du sêv, a xwe bixwe û ya birê xwe hilîne.

Em bê nên(nanî) man, ê min bizinê xwar, ê hevalê min ket nav heriyê.

Li her çar perçên Kurdistanê partiyên siyasî xebatê dikin, ên Kurdistana İraqê yekîtiya xwe jî pêk anîne lê yên perçên din hîn bela-wela ne.

Örnek cümlelerden de anlaşıldığı gibi ilgi zamirleri aşağıdakilerdir:

a/ya (tekil dişiller için)

ê/yê (tekil eriller için)

ên/yên (eril ve dişil çoğullar için)

Hatırlatalım ki "y" aslında kaynaştırma harfidir ve zamirlerden önce gelen kelime sesli harfle bittiğinde zamirin başına gelir. Ayrıca belirtelim ki buradaki "a", "ê" ve "ên" sözcükleri sadece ilgi zamiri olarak değil tanım harfi(artikel) görevi de görürler. Bunu, yeri geldiğinde ayrıntılı olarak ele alacağız.

5- BELGİSİZ ZAMİRLER (CÎNAVÊN NEDİYARİYÊ)

Hangi isimlerin yerini tuttukları açıkça belli olmayan zamirlere belgisiz zamirler denir. Bunlar;

<u>yalın</u>	<u>bükümlü</u>
Tekil yek	yekî(eril) / yekê(dişil)
kes	kesî(eril) / kesê(dişil)
kesek	kesekî(eril) / kesekê(dişil)
herkes	herkesî(eril) / herkesê(dişil)
tukes	tukesî(eril) / tukesê(dişil)
çukes	çukesî(eril) / çukesê(dişil)
heryek	heryekî(eril) / heryekê(dişil)
filankes	filankesî(eril) / filankesê(dişil)
bêvankes	bêvankesî(eril) / bêvankesê(dişil)
ewk	ewkî(eril) / ewkê(dişil)
ewko	ewko(eril) / ewkê(dişil)
çîk	çîko(eril) / çîkê(dişil)
Çoğul kes	kesan(her iki cinsin çoğulu için)

hemû/tev/giş	hemûyan/tevan/gişan(her iki c. çoğulu için)
hemûkes	hemûkesan(her iki cinsin çoğulu için)
hin/hinek	hinan/hinekan(her iki cinsin çoğulu için)
hinkes	hinkesan(her iki cinsin çoğulu için)
ewk	ewkan(her iki cinsin çoğulu için)
çîk	çîkan(her iki cinsin çoğulu için)
filankes	filankesan(her iki cinsin çoğulu için)
bêvankes	bêvankesan(her iki cinsin çoğulu için)
heçî	heçîyan(her iki cinsin çoğulu için)

Örnekler:

Wa ye yek tê lê ez nizanim kî ye.

Yekî jî yekê re got.

Kes jî kesî natirse.

Hin keçik li hev kom bûne lê kes bi kesê re napeyive.

Em çûn mala wan, kesek jî tunebû.

Heta êvarê ez rastî kesekî jî nehatim.

Di jiyana xwe de ew nebû aşîqê kesekê jî.

Herkes jî herkesî dipirse.

Herkes bi herkesê re dipeyive.

Tukes li tukesî napirse.

Tukesê tukes nebiriye.

Heryek bi ya xwe dike.

Heryekî bi ya xwe kir.

Mîn heryekê sêvek li serê wan xist.

Filankes li filankesî dixê.

Filankesê porê xwe rûçikandiye.

Filankes çûye, bêvankes hatiye çî jî min re.

Ma ku ew bi filankesê re napeyive, bi bêvankesê re dipeyive, çî sûcê min tê de ye.

Ewk hat, li ewkê ket.

Wî ewkî bîne.

Ewko jî ewkê re zêr kirrîn.

Ma te çîk anî?

Wî çîkî bîne.

Ji çîkê re bibêje.

Çîko dê çîkê mahr bike.

Ma kes hatine?

Ji wan kesan re bêje, bira bîn.

Hemû hatine.

Mîn haya hemûyan pê xist.

Hemûkes hatine.

Mîn haya hemû kesan pê xistiye.

Hin/hinek li ba me û hinhinek li ba we ne.

Hinekan agir berdaye zeviyê mala muxtêr.

Hinkes li ba me û hinkes jî li ba we ne.

Hinkesan xwe avêtin pêşiyê, gotin" bi dil û can em amade ne".

Bi tesîra jahrê ewk hemû mirin.
Ma min ji te re negotibû ku ev jahr ewkan dikuje.
Çikan berde bira herin biçêrin.
Ew çik çiqas tahl bûn!
Filankes bi filankesan re napeyivin.
Ez ji filankes û bêvankesan re nabêjim.
Heçî ji şer zîvirîn birîndar bûn.

* * *

Bitişik (ya da gizli) Zamir (Cînavên Pêrbest)

Aslında şahıs zamirleri olduklarından, bunların şahıs zamirleri bölümünde incelenmeleri daha uygun olurdu fakat Kurmanc lehçesi bakımından üzerinde bugüne kadar hemen hemen durulmayan bir konu olduğu için onları burada ayrı bir başlık altında incelemeyi daha yararlı bulduk.

Bitişik zamirler, isim cümlelerinde "hebûn" yardımcı fiilinin, fiil cümlelerinde de asıl fiilin sonuna gelerek kimi zaman öznenin, kimi zaman da nesnenin tekil ve çoğulluğuna ya da kaçınıcı şahıs oluşuna göre yüklemnin çekimini sağlar.(Okuyucu dikkat ederse isim cümlelerinde "hebûn" yardımcı fiilinden sözedildi. Celadet Alî Bedirxan ve ondan sonra gelen dilbilimcilerin çoğu, Kurmanc lehçesinde, isim cümlelerinin "bûyin" yardımcı fiili aracılığıyla yapıldığını belirtirler. Kimi dilbilimciler de herhangi bir yardımcı fiilin varlığına değinmezler. Bizim kanımıza göre isim cümleleri yardımcı fiil aracılığı ile yapılır, fakat bu yardımcı fiil "bûyin" fiili değil, "hebûn" fiilidir. Konu esas olarak yardımcı fiillere ilişkin bölümde "bûyin" ve "hebûn" yardımcı fiilleri ele alınırken ayrıntılı tartışıldığından, geniş açıklama için oraya bakılmalıdır.)

Bitişik zamirler, fiil cümlelerinde, geçişsiz fiilin bütün zamanları ile geçişli fiilin geçmiş zaman dışındaki zamanlarında özneye göre, geçişli fiilin geçmiş zamanlarında ise nesneye göre çekilir ve bu çekim sayesinde sadece yükleme bakılarak o cümlelerin özne ya da nesnesinin tekil, çoğul ya da kaçınıcı şahıs olduğu tespit edilebilir.

Örnek:

İsim cümlesinde:

Şimdiki zaman

Sesli harfle biten isim ya da sıfattan sonra

1. tekil şahıs	Ez mamoste me	me
2. tekil şahıs	Tu mamoste yî	yî
3. tekil şahıs	Ew mamoste ye	ye
1. çoğul şahıs	Em mamoste ne	ne
2. çoğul şahıs	Hûn mamoste ne	ne
3. çoğul şahıs	Ew mamoste ne	ne

Sessiz harfle biten isim ya da sıfattan sonra

1. tekil şahıs	Ez şagirt im	im
2. tekil şahıs	Tu şagirt î	î
3. tekil şahıs	Ew şagirt e	e

1. çoğul şahıs	Em şagirt in	in
2. çoğul şahıs	Hûn şagirt in	in
3. çoğul şahıs	Ew şagirt in	in

Gelecek zaman

Sessiz harfle biten yardımcı fiilden("hebûn" fiilinin gelecek zamanlardaki çekimini sağlayan "bûyin" yardımcı fiilinin gelecek zaman kökünün "b" olduğunu hatırlatalım) sonra:

1. tekil şahıs	Ez ê şagirt bim	-im
2. tekil şahıs	Tu yê şagirt bî	-î
3. tekil şahıs	Ew ê şagirt be	-e
1. çoğul şahıs	Em ê şagirt bin	-in
2. çoğul şahıs	Hûn ê şagirt bin	-in
3. çoğul şahıs	Ew ê şagirt bin	-in

Geçmiş zaman

Sesli harfle biten yardımcı fiilden("hebûn" fiilinin geçmiş zamanlardaki çekimini sağlayan "bûyin" yardımcı fiilinin geçmiş zaman kökünün "bû" olduğunu hatırlatalım) sonra:

1. tekil şahıs	Ez şagirt bûm	-m
2. tekil şahıs	Tu şagirt bûyî	-yî
3. tekil şahıs	Ew şagirt bû	--
1. çoğul şahıs	Em şagirt bûn	-n
2. çoğul şahıs	Hûn şagirt bûn	-n
3. çoğul şahıs	Ew şagirt bûn	-n

Fiil cümlesinde: Şimdiki zaman

	<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli fiil</u>
1. tekil şahıs	Ez diçim -im	Ez dişinim -im
2. tekil şahıs	Tu diçi -î	Tu dişinî -î
3. tekil şahıs	Ew diçe -e	Ew dişine -e
1. çoğul şahıs	Em diçin -in	Em dişinin -in
2. çoğul şahıs	Hûn diçin -in	Hûn dişinin -in
3. çoğul şahıs	Ew diçin -in	Ew dişinin -in

Her iki fiilde de bitişik zamir özneye göre çekilmiştir.

Gelecek zaman

	<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli fiil</u>
1. tekil şahıs	Ez ê biçim -im	Ez ê bişinim -im
2. tekil şahıs	Tu yê biçî -î	Tu yê bişinî -î
3. tekil şahıs	Ew ê biçe -e	Ew ê bişine -e

1. çoğul şahıs	Em ê biçin	-in	Em ê bişinin	-in
2. çoğul şahıs	Hûn ê biçin	-in	Hûn ê bişinin	-in
3. çoğul şahıs	Ew ê biçin	-in	Ew ê bişinin	-in

Her iki fiil de de bitişik zamir özneye göre çekilmiştir.

Geçmiş zaman

	<u>Geçişsiz fiil</u>		<u>Geçişli fiil</u>	
1. tekil şahıs	Ez cûm	-m	Te ez şandim	-im
2. tekil şahıs	Tu cûyî	-î	Min tu şandî	-î
3. tekil şahıs	Ew cû	--	Wê ew şand	--
1. çoğul şahıs	Em cûn	-n	We em şandin	-n
2. çoğul şahıs	Hûn cûn	-n	Me hûn şandin	-n
3. çoğul şahıs	Ew cûn	-n	Wan ew şandin	-n
			Min ew şandin	-n
			Wê hûn şandin	-n
			Te em şandin	-n

Bitişik zamir geçişsiz fiilde özneye, geçişli fiilde nesneye göre çekilmiştir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi hem isim hem de fiil cümlelerinin yüklemine sonu, kimi zaman öznenin, kimi zaman de nesnenin tekil ya da çoğulluğuna ya da kaçınıcı şahıs oluşuna göre değişmektedir. Bu özellik değişikliği sağlayan unsurların bir tür şahıs zamiri olduklarını gösterir. Bunlara bitişik ya da gizli zamirler denir.

Bitişik zamir, en belirgin özellikleriyle Soran lehçesinde bulunur. Bu tür zamirler bütün fiil ve isim cümlelerinin bütün zamanlarında yer alırlar. O nedenle açık özneyi belirtmeden de bitişik zamir aracılığıyla açık özneyi bulmak; onun tekil ya da çoğul ya da kaçınıcı şahıs olduğunu bilmek mümkündür.

Kurmanccada ise açık özne olmadan öznenin tekil veya çoğul olduğunu ve tekillerde hangi şahıs olduğunu saptamak mümkün iken çoğulun hangi şahıs olduğunu saptamak mümkün değildir.

Örnek:

Mamoste me. *Yani* "Ez mamoste me."

Mamoste yî. *Yani* "Tu mamoste yî."

Mamoste ye. *Yani* "Ew mamoste ye."

Mamoste ne. (Öznenin çoğul olduğu belli ama kaçınıcı çoğul şahıs olduğu belli değildir. Özneyi tam olarak belirtmek için başına "Em, Hûn ya da Ew" açık zamirlerinden birini getirmek gerekir.)

Örneğin:

Em mamoste ne

Hûn Mamoste ne

Ew mamoste ne.

FİİL (KAR)

Varlıkların iş, oluş ve eylemlerini anlatan sözcüklere fiil denir.

Örnek: kirin(*etmek*), birin(*götürmek*), bûyin(*olmak*), hildan(*kaldırmak*), poniñin(*dalgınca düşünmek*), lëkirin(*inşa etmek*), vegeriyan(*dönmek*), sor bûn (*kırmızılaşmak*), bilind kirin(*yükseltmek*), hatin şüştin(*yıkattırılmak*), dan avakirin(*inşa ettirmek*) v.s.

YAPILARINA GÖRE FİİLLER

Yapılarına göre fiiller dörde ayrılır:

- 1- Basit fiiller(Karên basît)
- 2- Türemiş fiiller(Karên pêkhatî)
- 3- Deyim Fiiller(Karên hevokîn)
- 4- Bileşik fiiller(Karên hevedudanî)

1- BASİT FİİLLER(KARÊN BASÎT)

Dilde başından beri fiil olarak bulunan, başka tür bir kelimedenden ya da ek-ten türetilmeyen, birden fazla kelimedenden meydana gelmeyen fiillere basit fiiller denir.

Örnek: kirin(*yapmak, etmek*), bûyin(*olmak*), dayin(*vermek*), hatin(*gelmek*), çûyin(*gitmek*), xistin(*düşürmek*) v.s.

2- TÜREMİŞ FİİLLER(KARÊN PÊKHATÎ)

Kürtçede iki tür türemiş fiil vardır.

- a- İsimden ya da yansılardan türetilen fiiller
- b- önek+fiille türetilen fiiller.

a- İsimden fiil türetme

1- Tek heceli ve sonu sessiz bir harfle biten isimlerden geçişsiz bir fiil türetmek için ismin sonuna **-iyan** soneki, geçişli bir fiil türetmek için **-andin** soneki getirilir.

Örnek:

<u>isim</u>	<u>geçişsiz fiil</u>	<u>geçişli fiil</u>
bez(koşu)	beziyan(koşmak)	bezandin(koşturmak)
çêj(tad)	çêjiyan(tadılmak)	çêjandin/çêstin(tatmak)
weş(döküm)	weşiyan(dökülmek)	weşandin(dökmek)
deq(ben)	deqiyan(benlenmek)	deqandin(benlemek)
fir(uçuş)	firiyan(uçmak)	firandin(uçurmak)
ger(gezi)	geriyan(gezmek)	gerandin(gezdirmek)
hej(sallantı)	hejiyan(sallanmak)	hejandin(sallamak)
hes/his(duygu)	hesiyan(duymak)	hesandin(duyurmak)
ken(gülüş)	keniyan(gülmek)	kenandin(güldürmek)
kil(yayılış)	kiliyan(yayılmak)	kilandin(yaymak)
leq(teprenme)	leqiyan(teprenmek)	leqandin(tepremek)
lez(hız)	leziyan(hızlanmak)	lezandin(hızlandırmak)
liv(teprenme)	liviyan(teprenmek)	livandin(tepremek)
nas(tanıdık)	nasiyan(tanımak)	nasandin(tanıtmaq)
peq(şişik)	peqiyan(patlamak)	peqandin(patlatmaq)
rev(kaçış)	reviyan(kaçmak)	revandin(kaçırmak)
xur(kaşıntı)	xuriyan(kaşınmak)	xurandin(kaşımak)

Sözcükleri kısaltma eğilimi gereğince geçişsiz fiil türetiminde **-iyan** sonekinin yerine **-în** soneki de getirilebilir.

Örnekler: bezîn, çeçqîn, çêjîn, weşîn, deqîn, hejîn, kelîn, leqîn, livîn, peqîn, revîn, xurîn v. s.

2- giri(ağlama), ji(yaş, ömür) gibi sonu sesliyle biten isimlerin sonuna **-yan** ve **-yandin** soneklere getirilerek fiiller türetilir

Örnek:

<u>isim</u>	<u>geçişsiz</u>	<u>geçişli</u>
giri	giriyan(ağlamak)	giriyandin(ağlatmaq)
ji	jiyan(yaşamak)	jiyandin(yaşatmaq)

Sözcükleri kısaltma eğilimi gereğince geçişsiz fiil türetiminde **-yan** sonekinin yerine **-n** soneki de getirilebilir.

Örnekler: girîn, jîn v.s.

3- Tek heceli ve sonu sessiz iki harfle biten isimlerde sondaki iki sessizin arasına (i) sesli harfi getirildikten sonra geçişsiz fiil türetmek için kelimenin sonuna **-în**, geçişli fiil türetmek için **-andin** soneki getirilir.

Örnek:

<u>isim</u>	<u>geçişsiz fiil</u>	<u>geçişli fiil</u>
bexş(af)	bexşişîn(affolmaq)	bexşişandin(affetmek)

birq(<i>pırıldı</i>)	biriqîn(<i>parlamak</i>)	biriqandin(<i>parlatmak</i>)
çelq(<i>çalqantı</i>)	çeliqîn(<i>çalkalanmak</i>)	çeliqandin(<i>çalkalamak</i>)
çerx(<i>çark</i>)	çerixîn(<i>kaymak</i>)	çerixandin(<i>kaydırmak</i>)
behc	behicîn	behicandin
werv(<i>süzüntü</i>)	[da]werivîn(<i>süzülmek</i>)	[da]werivandin(<i>süzmek</i>)
derz(<i>çatlak</i>)	derizîn(<i>çatlamak</i>)	derizandin(<i>çatlatmak</i>)
dews(<i>yer,iz</i>)	dewisîn(<i>basılmak</i>)	dewisandin(<i>basmak</i>)
gevs(<i>debekeniş</i>)	gevizîn(<i>debelenmek</i>)	gevizandin(<i>debelemek</i>)
guvs(<i>sıkım</i>)	guvişîn(<i>sıkılmak</i>)	guvişandin(<i>sıkılmak</i>)
hedm(<i>göçük</i>)	hedimîn(<i>çökmek</i>)	hedimandin(<i>çöktürmek</i>)
fetl(<i>dolay</i>)	fetilîn(<i>dolanmak</i>)	fetilandin(<i>dolamak</i>)
lerz(<i>titreşim</i>)	lerizîn(<i>titremek</i>)	lerizandin(<i>titretmek</i>)
neqs(<i>nakış</i>)	neqişîn(<i>nakşolmak</i>)	neqişandin(<i>nakşetmek</i>)
peyv(<i>söz</i>)	peyivîn(<i>konuşmak</i>)	peyivandin(<i>konuşturmak</i>)
qefl(<i>kilit</i>)	qefilîn(<i>kilitlenmek</i>)	qefilandin(<i>kilitlemek</i>)
peşk(<i>su taneciği</i>)	peşikîn(<i>sul sıçramak</i>)	peşikandin(<i>sıçratmak</i>)
qelş(<i>yarık</i>)	qelişîn(<i>yarılmak</i>)	qelişandin(<i>yarmak</i>)
qelh(qelihiîn(<i>kökü kazınmak</i>)	qelihandin(<i>kökünü kazımak</i>)
reqs(<i>dans</i>)	reqişîn(<i>dans etmek, oynamak</i>)	reqişandin(<i>oynatmak</i>)
ricm(<i>recim</i>)	ricimîn(<i>taşlanmak, lanetlenmek</i>)	ricimandin(<i>taşlamak, lanetlemek</i>)
terk(<i>çatlak</i>)	terikîn(<i>çatlamak</i>)	terikandin(<i>çatlatmak</i>)
terk(<i>terk</i>)	terikîn(<i>terkedilmek</i>)	terikandin(<i>terketmek</i>)
tevs(<i>uyuşma</i>)	tevizîn(<i>uyuşmak</i>)	tevizandin(<i>uyuşturmak</i>)
werm(<i>şiş</i>)	werimîn(<i>şişmek</i>)	werimandin(<i>şişirmek</i>)
xeml(<i>süs</i>)	xemilîn(<i>süslenmek</i>)	xemilandin(<i>süslemek</i>)

qurt(*yudum*), **tirs**(*korku*) ve **west**(*yorgunluk*) gibi iki sert diş sessiziyle biten kelimelerde araya herhangi bir sesli gelmez.

Örnek:

<u>isim</u>	<u>geçişsiz fiil</u>	<u>geçişli fiil</u>
qurt	(da)qurtiyan(<i>yutulmak</i>)	(da)qurtandin(<i>yutmak</i>)
tirs	tirsiyan(<i>korkmak</i>)	tirsandin(<i>korkutmak</i>)
west	westiyan(<i>yorulmak</i>)	westandin(<i>yormak</i>)

4- Çok heceli isimlerde, son hecenin sesli harfinin yerine (i) seslisi getirildikten sonra geçişsiz bir fiil türetmek için -în soneki, geçişli bir fiil türetmek için -andin soneki getirilir.

Örnek:

<u>isim</u>	<u>geçişsiz fiil</u>	<u>geçişli fiil</u>
azar	azirîn	azirandin
felat(<i>kurtuluş</i>)	felifîn(<i>kurtulmak</i>)	felifandin(<i>kurtarmak</i>)
fesal(<i>biçim</i>)	fesilîn(<i>biçilmek</i>)	fesilandin(<i>biçmek</i>)
heram(<i>haram</i>)	herimîn(<i>pislenmek</i>)	herimandin(<i>pisletmek</i>)

hejmar(<i>sayı</i>)	hejmirîn(<i>sayılmak</i>)	hejmirandin(<i>saymak</i>)
kerax	kerixîn	kerixandin
kezax	kezixîn	kezixandin
lewat(<i>pis</i>)	lewitîn(<i>pislenmek</i>)	lewitandin(<i>pisletmek</i>)
cemed(<i>buz</i>)	cemidîn(<i>soğumak</i>)	cemidandin(<i>soğutmak</i>)
pelax(<i>ezik</i>)	pelixîn(<i>ezilmek</i>)	pelixandin(<i>ezmek</i>)
pingar	pingirîn	pingirandin
zewac(<i>evlilik</i>)	zewicîn(<i>evlenmek</i>)	zewicandin(<i>evlendirmek</i>)

hejmar, kezax ve kerax gibi bazı isimlerden geçişli fiil türetmek için ismin kedisine dokunmadan, sadece sonuna **-tin** soneki getirilerek de yapılabilir.

Örnek:

isim **geçişli fiil**

hejmar hejmartin

kerax keraxtin

kezax kezaxtin

Çok heceli isimlerden son seslisi **u, û** ve **i** gibi seslilerle biten kelimelerde herhangi bir değişiklik yapılmadan geçişsiz fiil türetmek için kelimenin sonuna **-în** soneki, geçişli fiil türetmek için **-andin** soneki getirilir.

Örnek:

isim

geçişsiz fiil

geçişli fiil

buhur(*geçit*)

buhurîn(*geçmek*)

buhurandin(*geçirmek*)

çirûs(k)(*kıvılcım*)

çirûsîn(*parıldamak*)

çirûsandin(*parıldatmak*)

niquç(*çimdik*)

niquçîn(*çimdiklenmek*)

niquçandin(*çimdikleme*)

b) Yansımalardan türetilen fiiller:

Doğadaki çeşitli oluşum ve hareketlerin ya da canlı varlıkların çıkardıkları ses yansımalarının bir nevi ismi yerine geçen kelimeler var ki isimden fiil türetme kuralı gibi bu yansıma isimlerinden de fiil türetilir.

Yansıma isimlerinden geçişsiz fiil türetmek için kelimenin sonuna **-iyan** (ya da **-în**) soneki, geçişli fiil türetmek için **-andin** soneki getirilir.

Örnek:

yansıma

geçişsiz fiil

geçişli fiil

gum

gurmî(ya)n(*gümlemek*)

gurmandin(*gümletmek*)

çeq

çeqî(ya)n(*şaklamak*)

çeqandin(*şaklatmak*)

teq

teqî(ya)n(*patlamak*)

teqandin(*patlatmak*)

xuş

xuşî(ya)n(*hışırdamak*)

xuşandin(*hışırdatmak*)

qîj

qîjî(ya)n(*çığlamak*)

qîjandin(*çığlatmak*)

zir

zirî(ya)n(*anırmak*)

zirandin(*anırtmak*)

zûr

zûrî(ya)n(*ulumak*)

zûrandin(*ulutmak*)

hîr

hîrî(ya)n(*kişnemek*)

hîrandin(*kişnetmek*)

ewt

ewtî(ya)n(*havlamak*)

ewtandin(*havlatmak*)

bahr

bahrî(ya)n(*melemek*)

bahrandin(*meletmek*)

c- Önek ve fiille türetilen fiiller:

Kürtçede bir fiilin önüne **da-**, **hil-**, **ra-**, **ve-** ve **wer-** öneklerinden biri getirilerek de fiil türetilir.

Örnekler:

da- (Sözcüklerin önüne gelerek anlamlarını alçalış, geri dönüş ve indiriş yönünde değiştirir): danîn/dainan/dahênan(indirmek), dahatin/daketin(inmek), daxistin(indirmek), dadan(yakmak, kapmak), daçikiyan(çakılmak), daçikandin(çakmak), dageriyan(aşağıya çevirmek/geriye inişe geçmek, geri dönmek), dagerandin(aşağı çevirmek/geriye inişe geçirmek, geri döndürmek), dagirtin(doldurmak), dakişiyân(aşağı çekilmek), dakişandin(aşağı çekmek), daqurtandin(yutmak), daeliqandin(asmak), danivîsandin(yazıvermek), darêjtin(aşağı dökmek), dawerivandin(süzmek), daweşandin(silkelemek) v. s.

hil-(Sözcüklerin önüne gelerek anlamlarını yükseliş, kaldırış yönünde değiştirir) : hilanîn(kaldırmak), hilavêtin(savurmak), hilbestin(bağlamak), hilbeziyan, hilbezandin, hilbijartin(seçmek), hilberrîn(kesip atmak), hilbûn(kalkmak, [kol] sıvanmak), hilçinîn(söküp devşirmek), hildan(yükseltmek, kaldırmak), hilfirandin(uçurtmak), hilgirtin(yüklenmek), hilketin(yükselmek), hilkişiyân(yukarı çıkmak), hilkişandin(yukarı çıkarmak), hilpekiyan(sıçramak), hilpufandin(savurarak üfleme), hilqetandin(tutup koparmak), hilweşiyân(silkelenip dökülmek, çöküp yığılmak), hilweşandin(silkeleyip dökmek, çökertip yığmak) v. s.

ra- (Sözcüklerin önüne gelerek anlamlarını kalkış, iler çıkış yönünde değiştirir): rabûn(kalkmak), rabuhurandin(gün geçirmek), raçandin(dokumak), radan(kitlemek), ragihiyân(ulaşmak), ragihandin(ulaştırmak), ragirtin(kendini tutmak, beklemek), rahiştin(almak), rakişiyân(öne çıkmak), rakişandin(öne atılmak, birine saldırmak), rakirin(kaldırmak), raketin(uyumak), ramûsan(öpmek), rapelikîn(tırmanmak), rapelikandin(tırmandırmak), rapêçan(sarmalamak), rasipartin(birine tevdi etmek), raxistin(sermek), razan(uyumak) v. s.

ve-(Sözcüklerin önüne gelerek anlamlarını gerileyiş, geri açılış ve tekrarlayış yönünde değiştirir) : vebestin(tekrar, üstüste bağlamak), vebijartin(seçip almak), veberrîn(bölmek ayırmak), vebûn(açılmak), veçinîn([çorap]örerek tamir etmek), veçirriyan(sökülüp yırtılmak), veçirrandin(söküp yırtmak), vedan(eşmek), vedizîn(saklamak, gizlemek), vegeziyan(geri dönmek), vegevizîn(debelenip durmak), vegirtin(germek), veketin(uyumak), vekêşan(geri çekmek), vekirin(açmak), vekolan(eşeliyerek kazmak), vemirandin(söndürmek), vekuştin(söndürmek), veqelaştin(yarmak) verêkirin(yolculamak, göndermek) v. s.

Kurmanccanın Behdinan başta olmak üzere kimi ağızlarında "ve" kimi hallerde "eve" biçiminde fiilin başına değil de sonuna getirilir.

Örnek:

hatineve(geri gelmek), çûneve(geri gitmek), zivirîneve(dönmek), xwari-

neve(içmek) v. s.

Aslında Sorancada da aynı ek "ewe, we" biçiminde kelimenin sonuna gelir

Örnek:

xwardin(yemek) xwardinewe(içmek)

kujan(öldürmek) kujanewe(söndürmek)

hatin(gelmek) hatinewe(geri gelmek)

kirdin(yapmak) kirdinewe(açmak)

wer- : weranîn(getirmek), wergerrandin(çevirmek), wergirtin(almak, tutmek), [tê] werkirin([üstüne] örtmek) v. s.

3- DEYİM FİİLLER(KARÊN HEVOKÎN)

Edatlarla üçüncü tekil ya da "hev" şahıs zamirinin birleştirilip kaynaştırılmış biçimi, basit ya da türemiş bir fiilin önüne getirilerek deyim fiil elde edilir.

Örnek:

Açık form kaynaşmış form deyim fiil

li wî/wê **lê** lêdan(vurmak, döğmek), lêbûn(uymak, inşa olmak), lêkirin(giydirmek, inşa etmek), lêxistin(vurmak), lêketin(değmek, vurulmak), lêhatin(uymak, rast gelmek), lêçûn(uymak).

li hev **l(ih)ev** lihev dan(birbirine vurmak), lihev bûn(birbirine olmak, uymak), lihev kirin(anlaşmak), lihev xistin(döğüşmek), lihev ketin(birbirine değmek), lihev hatin(anlaşmak, barışmak), lihevçûn(birbirine benzemek).

bi wî/wê **pê** pêdan(bir şeye değışmek), pêbûn(değmek), pêkirin(değdirmek), pêxistin(tutuşturmak), pêketin(tutuşmak).

bi hev **pev** pevkirin(uyuşmak, anlaşmak), pevxistin(iliklemek), pevketin(biribirine düşmek), pevçûn(döğüşmek).

ji wî/wê **jê** jêbûn(kopmak), jêkirin(koparmak), jêxistin(düşürmek), jêketin(düşmek), jêhatin(elinden iş gelmek, yapabilmek), jêçûn(silinmek).

ji hev **j(ih)ev** jihev bûn(birbirinden açılmak, ayrılmak), jihev kirin(birbirinden açmak, ayırmak), jihev xistin(sökmek), jihev ketin(dağılmak, sökülme), jihev çûn(birbirinden gitmek).

di wî/wê **tê** têdan(sürtmek), têkirin/têxistin(içine koymak), têwerdan(durulamak, suyu bir kapta

çalkalamak), têfirandin([korkuyu birine] içirtmek), têgeriyan(bulaşmak), têwerbûn([bir yerden] yuvarlanmak, düşmek), têwerkirin(yuvarlamak, üstüne örtmek).

di hev	tev`	tevdan(karıştırmak), tevbûn(katılmak), tevkirin(katmak), tevxistin(ilikleme), tevketin(iliklenmek).
bi wî/ wê da/de	pêda	pêdabûn([üstüne] dökülmek), pêdakirin([üstüne] dökmek), pêdaxistin, pêdaketin(biriyle uğraşmak), pêdaçûn(bir şeyde gitmek).
bi hev da/de	pevda	pevda bûn(birbirine takılmak, yapılmak), pevda kirin(birbirine takmak, iliştiirmek), pevda xistin(ilikleme).
bi wî/ wê ve	pêve	pêvedan(sokmak, ısırma), pêve bûn(takılmak), pêve kirin(takmak), pêve hatin(bir şeyde yeşermek, bir şeyden uzayıp gelmek), pêve çûn(bir şeyle akıp ya da sürüklenip gitmek).
bi hev de	pevde	pevde ketin(biribirine düşmek), pevde xistin(biribirine düşürmek).
bi hev re	pevre	pevre bûn(beraber olmak), pevre çûn(birlikte gitmek), pevre hatin(birlikte gelmek)
bi hev ve	pevve	pevve bûn(birbirine takılmak ya da yapışmak), pevve kirin(birbirine takmak ya da yapıştırmak).
bi wî/ wê re/ra	pêra	
ji wî/ wê de	jêde	
ji wî/ wê re	jêre	
ji wî/ wê ve	jêve	
ji hev de	jihevde	jihevdebûn(birbirinden sökülmek ya da kop-

mak), jihevde kîrin(birbirinden sökmek ya da koparmak), jihevde xistin(sökmek, birbirinden ayırmak), jihevde ketin(birbirinden sökölme ya da kopmak), jihevde çûn(birbirinden sökölme ya da kopmak)

ji hev re jihevre

ji hev ve jihevve jihevvebûn(açılmak), jihevvekirin(açmak), jihevve xistin(birbirinden sökmek ya da koparmak), jihevveçûn(birbirinden sökölme ya da kopmak).

di wî/
wê de

têde

têdebûn/têdabûn(batmak), têdekirin/têdakirin (batırmak)

di wî/
wê re

têre

têrebûn/têrabûn([iğne] batmak), têrekirin/têrakerin([iğne] batırmak)

di wî/
wê ve

têve

têvebûn/têvabûn(takılmak, batmak), têvekirin/têvakirin(takmak, batırmak)

di hev de tevde
di hev re tevre
di hev ve tevve

Deyim fiillerdeki kaynaşmış edatların en belirgin yanı, cümlede sadece fiil mastar halindeyken ya da üçüncü tekil şahıs veya "hev" zamiriyle kullanıldıklarında kaynaşmış olarak bulunmaları ve hemen fiilin başına gelmeleridir. Başka zamirler ya da bir isim kullanıldığında edatın açık biçimi gelir ve zamir ya da isim "li", "bi", "di", "ji" edatlarında edatla fiilin arasına, diğer edatlarda ön ve son edat unsurunun arasına girer.

Örnek:

lê xistin: Li wan xe.(Onlara vur.) Li wî xe.(Onu döğ.) Li dijminî xe. (Düşmana vur.) Li Azadî xe.(Azadı döğ.)

tê werbûn: Azad di xênî werbû. (Azad damdan düştü.)

pê vedan: Mar bi berxikê veda. (Yılan kuzuyu soktu.)

pê dabûn: Av bi serê rêwî dabû. (Su yolcunun başına döküldü.)

4- BİLEŞİK FİİLLER(KARÊN HEVEDUDANÎ)

Birden fazla sözcüğün birleşmesinden meydana gelen fiillere bileşik fiiller denir. Kürtçede üç yoldan bileşik fiil elde edilir:

- 1- İsim ve Fiille
- 2- Sıfat ve Fiille

3- Fiil ve fiille.

a- İsim ve Fiille Elde Edilen Bileşik Fiiller

Bu tür fiiller, basit, türemiş ya da bileşik bir fiilin önüne cins bir isim getirilerek elde edilir.

Örnek:

bazûbend bûn(*pazubend olmak*), deng dan(*ses vermek*), deng vedan (*yankılanmak*), ser jêkirin([*baş*] *kesmek*), beş bûn(*paylaşılmak*), beş kirin (*paylaşmak*), deng ketin(*ses düşmek*), deng xistin(*ses düşürmek, kısmak*), dev jêberdan(*vazgeçmek*), dest pêkirin(*başlamak*), guh lêkirin(*dinlemek*), tirs têfirandin(*aşırı korkutmak*), tirs têfiriyan(*aşırı korkmak*), çav lêgerandin (*göz gezdirmek*), bawerî pêanîn(*inanmak*), serî hildan(*ayaklanmak*), par-vekirin(*paylaşmak*), bersiv dan(*cevap vermek*), pirs kirin(*sormak*), bejn ve-dan(*boy atmak*).

b- Sıfat ve Fiille Elde Edilen Bileşik Fiiller

Bileşik fiil, ayrıca basit, bileşik ya da türemiş fiillerin önüne bir sıfat getirilerek de elde edilebilir.

Örnek:

sor bûn(*kırmızılaşmak*), reş kirin(*siyahlaştırmak*), dirêj kirin(*uzatmak*), bêhêz ketin(*güçsüz düşmek*), bêhêz xistin(*güçsüz düşürmek*), binav kirin(*ad-landırma*), çê kirin(*yapmak*), xera(b) kirin(*bozmak*), zelal kirin(*berraklaştırmak*), şîlo/şolî/şêlî/şêlû kirin(*bulandırmak*), bêhêvî bûn(*umutsuzlaşmak*), bawer pêkirin(*güvenmek*), bawer kirin(*inanmak*), pir kirin (*çoğaltmak*), hûr bûn(*ufalmak*), bêserûber bûn(*kaybolup gitmek*), bêserûber kirin(*yitirip izsiz bırakmak*), bêserûşop bûn(*iz bırakmadan kaybolmak*), bê-par hiştin(*paysız bırakmak*), yek bûn(*birleşmek*), yek kirin(*birleştirmek*).

c- Fiil ve Fiille elde edilen bileşik fiiller.

Kürtçede bileşik fiiller bir de "hatin" ve "da(yi)n" fiillerinden birinin, geçişli basit, türemiş, deyim ya da bileşik fiillerin mastar halinin önüne getirilmesiyle yapılır.

Örnek:

hatin:

- hatin kirin(*yapılmak*)
- hatin şandin(*gönderilmek*)
- hatin revandin(*kaçırılmak*)
- hatin hilavêtin(*savurulmak*)
- hatin serjêkirin(*kesilmek*)
- hatin sorkirin(*kızartılmak, kırmızılaştırılmak*)
- hatin beravêtin(*düşük yapılmak*)

da(yi)n:

- dan kirin(*yaptırtmak*)
- dan şandin(*göndertmek*)
- dan revandin(*kaçırtmak*)
- dan hilavêtin(*savurtmak*)

- dan serjêkirin(*kestirtmek*)
 dan sorkirin(*kızartırmak*)
 dan beravêtin(*düşük yaptırtmak*)

ÇEKİMEKLERİYLE FİİL YAPILARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Fiil çekimlerinde, bilindiği gibi fiiller kimi çekim eki, kipi ya da edatı alırlar. Kürtçede bunlar her durumda basit ya da isimden türetilmiş fiilin önünde yer alırlar. Böyle olunca da bunlar, diğer türemiş, deyim ya da bileşik fiillerdeki türetme öneki, edat, isim ya da sıfatla fiil ögesi arasında yer alırlar. "Hatin" ve "da(yi)n" fiilleriyle yapılan bileşik fiillerde de **hatin** ve **da(yi)n** fiilinin basına gelirler. Çekimlerde özneyi belirtmeye yarayan **bitişik zamir** ise fiilin sonuna gelir.

Sözkonusu ek, kip ve edatlar şunlardır:

a) Çekim ekleri:

bi- gelecek zaman ve emir kipi öneki

Basit fiil Ez ê bikim. (*Yapacağım.*)

Türemiş f. Ez ê rabikim. (*Kaldıracağım.*)
 Ez ê hîlbikim. (*Sıvayacağım.*)

Deyim fiil Ez ê jêbikim. (*Koparacağım.*)
 Ez ê lêbikim. (*Giydireceğim.*)

İsim+fiil Ez ê guh bidim. (*Dinleyeceğim*)
 Ez ê guh lêbikim. (*Dinleyeceğim.*)

Sıfat+fiil Ez ê sor bikim. (*Kızartacağım.*)

Fiil+fiil Ez ê b(ih)êm dîtin. (*Görüleceğim.*)
 Ez ê bêm serjêkirin. (*Kesileceğim.*)

Ez ê bidim kirin. (*Yaptıracağım.*)
 Ez ê bidim serjêkirin. (*Kestirteceğim.*)

di- Şimdiki zaman öneki

Basit fiil Ez dikim. Min dikir.
 (*Yapıyorum.*) (*Yapıyordum.*)

Türemiş f. Ez radikim. Min radikir.
 (*Kaldırıyorum.*) (*Kaldırıyordum.*)
 Ez hildikim. Min hildikir.
 (*Sıvıyorum*) (*Sıvıyordum.*)

Deyim fiil Ez jêdikim. Min jêdikir.
 (*Koparıyorum.*) (*Koparıyordum.*)

	Ez lêdikim. (Giydiriyorum.)	Min lêdikir. (Giydiriyordum.)
İsim+fiil	Ez guh didim. (Dinliyorum.)	Min guh dida. (Dinliyordum.)
	Ez guh lêdikim.. (Dinliyorum.)	Min guh lêdikir. (Dinliyordum.)
Sıfat+fiil	Ez sor dikim. (Kızartıyorum.)	Min sor dikir. (Kızartıyordum.)
Fiil+fiil	Ez d(ih)êm dîtin. (Görülüyorum.)	Ez dihatim dîtin. (Görülüyordum.)
	Ew tê serjêkirin. (Kesiliyor.)	Ew dihat serjêkirin. (Kesiliyordu.)
	Ez didim kirin. (Yaptırıyorum.)	Min dida kirin. (Yaptırıyordum.)
	Ez didim serjêkirin. (Kestirtiyorum)	Min dida serjêkirin. (Kestirtiyordum.)

b) Olumsuzlama edatları

ne, nî: gelecek zaman olumsuzluk edatları

Basit fiil Ez ê nekim. (Yapmayacağım.)
Ez ê nizanibim. (Bilmeyeceğim.)

Türemiş f. Ez ê ranekim. (Kaldırmayacağım.)
Ez ê hilnekim. (Sıvamayacağım.)

Deyim fiil Ez ê jênekim. (Koparmayacağım.)
Ez ê lênekim. (Giydirmeyeceğim.)

İsim+fiil Ez ê guh nedim. (Dinlemeyeceğim)
Ez ê guh lênekim. (Dinlemeyeceğim.)

Sıfat+fiil Ez ê sor nekim. (Kızartmayacağım.)

Fiil+fiil Ez ê neyêm dîtin. (Görülmeyeceğim.)
Ew ê neyê serjêkirin. (Kesilmeyecek.)

Ez ê nedim kirin. (Yaptırmayacağım.)
Ez ê nedim serjêkirin. (Kestirtmeyeceğim.)

na, nî: Şimdiki zaman olumsuzluk edatları

Basit fiil Ez nakim. (Yapmam/ Yapmıyorum.)
Ez nizanim.(Bilmiyorum.)

Türemiş f. Ez ranakim.
Ez hilnakim.

Deyim fiil	Ez jênakim. Ez lênakim.
İsim+fiil	Ez guh nadim.. Ez guh lênakim.
Sıfat+fiil	Ez sor nakim.
Fiil+fiil	Ez nayêm dîtin. Ew nayê serjêkirin. Ez nadim kirin. Ez nadim serjêkirin.

ne, ni: Geçmiş zaman olumsuzluk edatları

Basit fiil Min nedikir. (Yapmıyordum.)
Min nizanibû.

Türemiş f. Min ranedikir
Min hilnedikir.

Deyim fiil Min jênedikir.
Min lênedikir.

İsim+fiil Min guh nedida.
Min guh lênedikir.

Sıfat+fiil Min sor nedikir.
Fiil+fiil Ez nedihatim dîtin.
Ew nedihat serjêkirin.

Min nedida kirin.
Min nedida serjêkirin.

c) Emir kipleri

	bi: olumlu <u>emir kipi</u>	me: olumsuz <u>emir kipi</u>
Basit fiil	Bike!(Yap!)	Meke!(Yapma!)
Türemiş f.	Rabike!(Kaldır!) Hilbike!(Sıva!)	Rameke!(Kaldırma!) Hilmeke!(Sıvama!)
Deyim fiil	Jêbike!(Kopar!) Lêbike!(Giydir!)	Jêmeke!(Koparma!) Lêmeke!(Giydirme!)
İsim+fiil	Guh bide!(Dinle!) Guh lêbike!(Dinle!)	Guh mede!(Dinleme!) Guh lêmeke!(Dinleme!)

Sıfat+fiil Sor bike!(Kızart!)

Sor meke!(Kızartma!)

Fiil+fiil Bê dîtin!(Görül!)
Bê serjêkirin!
(Kesil!)

Meyê dîtin!(Görülme!)
Meyê sejjêkirin!
(Kesilme!)

Bide kirin!
(Yaptır!)

Mede kirin!
(Yaptırma!)

Bide serjêkirin!
(Kestirt!)

Mede serjêkirin!
(Kestirtme!)

KÜRTÇEDE FİİL KÖKLERİ

Kürtçede biri geçmiş zaman kökü, diğeri gelecek zaman kökü olmak üzere iki fiil kökü vardır. Dilbilimciler, bunlardan geçmiş zaman köküne **kök 1**, gelecek zaman köküne de **kök 2** demektedirler.

Fiilin geçmiş zaman kökünü(kök 1) bulmak için onun geçmiş zamanlardaki halinin önünden çekim öneki ve sonundan kimi geçmiş zamanlarda varolan "**bûyin**"yardımcı fiilinin çekilmiş hali ile **bitişik zamirin** (fiilin geçişli ya da geçişsiz oluşuna ve hangi zamanda oluşuna göre) özneyi ya da nesneyi belirten hali kaldırılır. Geriye kalan fiilin geçmiş zaman köküdür.

Fiilin gelecek zaman kökünü(kök 2) bulmak için onun şimdiki, geniş ya da gelecek zamanlardaki ya da emir kipi halinden birinin önünden çekim öneki, emir kipi ya da olumsuzluk edatı ve sonundan **bitişik zamirin** (fiilin geçişli ya da geçişsiz oluşuna ve hangi zamanda oluşuna göre) özneyi ya da nesneyi belirten hali kaldırılır. Geriye kalan fiilin gelecek zaman köküdür.

Kürtçede mastar eki kural olarak fiilin geçmiş zaman kökünün sonuna getirilir.

Mastar eki, sesli bir harfle biten fiil kökünde -n, sessiz bir harfle biten fiil kökünde ise -in dir. Sesli bir harfle biten bazı fiil köklerinin sonuna [y] kaynaştırma harfi gelerek -in mastar eki alır, bazıları da doğrudan doğruya -yan mastar eki alır.

Örnek:

<u>geçmiş zaman kökü</u>	<u>gelecek zaman kökü</u>	<u>mastar hali</u>	
Ez di bû m	di b im	bûn	bûyin
Mîn di kir	di k im	kirin	
" di şûşt	di şo m	şûştin	
" di xwar	di xwi m	xwarin	
Ez di revî yam	di rev im	revîn	revîyan
Mîn di revand	di revîn im	revandin	
Ez di jî yam	di jî m	jîn	jîyan
Mîn di xist	di x im	xistin	
" di kirî	di kir im	kirîn	
Ez di çêri yam	di çêr im	çêrîn	çêriyan
" di hat im	di hê m(t ê m)	hatîn	

Min di hêna	di hên im	hênan	
" di îna	di î n im(t î n im)	înan	
" di anî(t anî	tî n im	anîn	
" di got	di bêj im	gotin	
Ez di geri yam	di ger im	gerîn	geriyan
Min di da	di d im	dan	dayin
" di frot	di froş im	frotin	
Ez di za m	di zê m	zan	zayin
Min di gerand	di gerîn im	gerandin	

FİİL ÇATILARI

Kürtçede fiiller çatılarına göre beşe ayrılır.

- 1- Geçişsiz(intransitif) fiil.(Karên têneperbar)
- 2- Geçişli(transitif) fiil. (Karên têperbar)
- 3- Etken(aktif) fiil. (Karên kartêkir)
- 4- Edilgen(pasif) fiil. (Karên kartêbûyî)
- 5- Ettirgen fiil. (Karên daçêkir)

GEÇİŞSİZ(İNTRANSİTİF) FİİLLER(KARÊN NETÊPERBAR)

Öznenin yaptığı eylemden etkilenen bir nesnesi olmayan fiillere geçişsiz / karên têpernebar/(intransitif) fiil denir. Geçişsiz fiilli cümleler nesne almazlar.

Örnekler:

çûyin	Ez çûm. (<i>Gittim.</i>)
hatin	Azad hat. (<i>Azad geldi.</i>)
mirin	Xezal mir. (<i>Xezal öldü.</i>)
raketin	Zarok radikevin. (<i>Çocuklar uyuyor.</i>)
hişyarbûn	Kurd hişyar bûne. (<i>Kürtler uyanmış.</i>)

GEÇİŞLİ(TRANSİTİF) FİİLLER(KARÊN TÊPERBAR)

Öznenin yaptığı eylemden etkilenen nesnesi olan fiillere geçişli /karên têperbar/(transitif) fiiller denir.

Örnek:

şandin	Min [mektûb] şand. (<i>[Maktup] gönderdim.</i>)
anîn	Azadî/Azêd [silav] anî. (<i>Azad [selam] getirdi.</i>)
kuştin	Nêçîrvanî/Nêçîrvên [xeza] kuşt. (<i>Avcı [ceylanı] öldürdü.</i>)
lîstin	Zarok [çavgîrtînkê] dilîzin. (<i>Çocuklar [saklambaç] oynuyor.</i>)
hişyarkirin	Min[zarok]/hişyar kirin. (<i>[Çocukları] uyandırdım.</i>)
	Ez [zarokan] hişyar dikim. (<i>Çocukları uyandırıyorum.</i>)

Bir fiile, yaptığı eylemin *neyi[çî]* ya da *kimi[kê, kî]* ettiğini sorduğumuzda karşılığında bir cevap alamıyorsa, bu, o fiilin geçişsiz, cevap alabiliyorsa geçişli olduğunu gösterir. Yukarıdaki örneklere bu soruları soralım:

Ez çî çûm? Cevap yok.

ve soru yok

Min çi şand? Min mektûb şand.
Azad çi hat? Cevap yok.
Azadî çi anî? Azêd silav anî.
Xezal çi mir? Cevap yok.
Nêçîrvanî çi kuşt? Nêçîrvanî xezal kuşt.
Kurd çi hişyar bûne? Cevap yok.
Min kî hişyar kirin? Min zarok hişyar kirin.
Ez kê hişyar dikim Ez zarokan hişyar dikim

ETKEN(AKTÎF) FİLLER(KARÊN KARTÊKIR)

Özne sahibi olan fiillere etken fiiller denir.

Örnekler:

Ez çûm. (*Ben gittim.*)
Azad hat. (*Azad geldi.*)
Xezal mir. (*Caylan öldü.*)
Zarok radikevin. (*Çocuklar uyuyorlar.*)
Kurd hişyar bûne. (*Kürtler uyanmışlar.*)
Min mektûb şand. (*Ben mektup gönderdim.*)
Azadî silav anî. (*Azad selam getirdi.*)
Nêçîrvanî xezal kuşt. (*Avcı ceylanı öldürdü.*)
Ez zarokan hişyar dikim. (*Ben çocukları uyandırıyorum.*)
Min kitêb xwend. (*Ben kitabı okudum.*)
Şivan (d)ê berxan biçêrîne. (*Çoban kuzuları otlatacak.*)

Örnek cümlelerdeki çûyin, hatin, mirin, raketin, bûyin, şandin, anîn, kuştin, kirin, xwendin, çêrandin fiillerinin özneleri belli olduğu için bunlara etken fiiller denir. Aslında Kürtçedeki bütün geçişli ve geçişsiz fiiller etken fiillerdir.

EDİLGEN(PASİF) FİLLER(KARÊN KARTÊBÛYÎ)

Öznesi belli olmayan fiile edilgen fiil denir. Geçişli fiillerin mastar halinin önüne "hatin" fiili getirilerek edilgen fiiller yapılır. Edilgen fiillerin çekimleri sırasında geçişli fiil unsurunun mastar hali hiçbir değişikliğe uğramaz, sadece "hatin" fiilinin çekimi yapılır.

Örnekler:

hatin kuştin(*öldürülmek*): Xezal hat kuştin. (*Ceylan öldürüldü.*) Xezal tê kuştin. (*Ceylan öldürülüyor.*)

hatin şandin(*gönderilmek*): Mektûb hat şandin. (*Mektup gönderildi.*) Mektûb tê şandin. (*Mektup gönderiliyor.*)

hatin hişyarkirin(*uyandırılmak*): Zarok hatin hişyarkirin. (*Çocuklar uyandırıldı.*) Zarok tèn hişyarkirin. (*Çocuklar uyandırılıyor.*)

hatin çêrandin(*otlatılmak*): Berx hatin çêrandin. (*Kuzular otlatıldı.*) Berx tèn çêrandin. (*Kuzular otlatılıyor.*)

Burada *xezal*, *mektûb*, *zarok* ve *berx* sözcükleri ilk bakışta özne gibi görünüyorsa da özne değildirler. Çünkü sözkonusu eylemleri yapanlar kendileri değil, onlar bizzat bu eylemlerden etkilenen nesnelere. Cümlelerde özneler belli değil. Öznesini belirlemek için " *ji aliyê kê ve/ ji bal kê ve*"(*kim tarafından*) sorusunu sormak gerekir.

Örnek:

Kezal ji aliyê kê ve hat kuştin? (Ceylan kim tarafından öldürüldü?)

Kezal ji aliyê nêçirvanî ve hat kuştin. (Ceylan avcı tarafından öldürüldü.)

Berx ji aliyê kê ve tèn çêrandin? (Kuzular kim tarafından otlatılıyor?)

Berx ji aliyê şivanî ve tèn çêrandin. (Kuzular çoban tarafından otlatılıyor.)

ETTİRGEN FİİLLER(KARÊN DAÇÊKIR)

Öznesi, işin yapımında neden ve aracı olarak belli olan fiillere ettirgen fiiller denir. Ettirgen fiiller, geçişli fiillerin mester halinin önüne "**da(yi)n**" fiili getirilerek yapılır. Ettirgen fiillerin çekimleri sırasında geçişli fiil unsurunun mester hali hiçbir değişikliğe uğramaz, sadece "**dan**" fiilinin çekimi yapılır.

Örnekler:

dan avakirin Min xanî da avakirin. (*Evi yaptırdım.*)

dan serjêkirin Şivên berx da serjêkirin. (*Çoban kuzuyu kestirtti.*)

dan şandin Azad wê mektûbê bide şandin. (*Azad mektubu göndertecek.*)

dan kuştin Axayî/Axê xort da kuştin. (*Ağa genci öldürttü.*)

dan anîn Gundiyan ji bajêr doktor dan anîn. (*Köylüler şehirden doktor getirttiler.*)

Yukarıdaki cümlelerde özne eylemi bizzat yapan değil, yapılmasında neden ve aracı olandır.

YARDIMCI FİİLLER(KARÊN ALİKAR)

Fiillerden yeni çekim ya da fiil çatılarının yapılmasını sağlayan fiillere yardımcı fiiller denir.

Kürtçedeki yardımcı fiiller, " *bûyin*, *kirin*, *dan*, *hatin*, *karîn*, *viyan* ve *hebûn*" fiilleridir.

"Bûyin"(olmak) yardımcı fiili

"Bûyin" fiili, asli fiil olmasının yanı sıra fiil cümlelerinde fiillerin kimi geçmiş zamanlara(*di'li geçmiş zamanın hikayesi*, *miş'li geçmiş zamanın hikayesi*, *gelecek zamanın rivayeti* ve *sanalmiş'li geçmiş zaman*) göre çekimi ve geçişsiz bileşik fiillerin yapımı için yardımcı fiil olarak işlev görür. Ayrıca "*bûyin*" yardımcı fiili, eksik bir fiil olan ve kendi başına sadece şimdiki zamanının çekimi yapılabilen "*hebûn*" fiilinin geçmiş ve gelecek zamanlarının çekimini sağlar.(Bu konuya ilişkin ayrıntılı açıklama için "*hebûn*" yardımcı fiili bölümüne bakınız.)

a) Asli fiil olarak "buyîn":

<u>Zaman</u>	<u>ez</u>	<u>şahıs</u>	<u>tu</u>
Gelecek zaman	(d)ê	bibim	bibî
Yakın gelecek	dikim	bibim	dikî bibî
Şimdiki zaman		dibim	dibî
Geniş zaman		dibim	dibî
di'li geçmiş z.		bûm	bûyî
miş'li geçmiş z.		bûme	bû(yi)yî
di'li geçmişin hikayesi		bûbûm	bûbûyî
Sanal geçmiş zaman	(d)ê	bibûma	bibûya
Şimdiki zamanın hikayesi.		dibûm	dibûyî
Geniş zamanın rivayeti		dibûme	dibûyîye
miş'li geçmişin rivayeti		bûbûme	bûbûyîye
Yakın sanal geçmiş z.	dikir	bibûma	bibûya
Gelecek zamanın rivayeti	(d)ê	bûbim	bûbî
Sanalmiş'li geçmiş	(d)ê	bûbûma	bûbûyîya

b)Yardımcı fiil olarak "bûyin":

a) Geçişsiz bileşik fiillerin yapılmasında

"Bûyin" yardımcı fiili, bir isim ya da sıfattan sonra gelerek geçişsiz bileşik fiil yapar.

Örnekler:

- pirs bûn(sorulmak)
- beş bûn(bölüşülmek)
- bazûbend bûn(bazûbendlenmek)
- sor bûn(kırmızılaşmak)
- mezin bûn(büyüme)
- çêbûn(yapılmak)v.s

b)Fiillerin kimi geçmiş zamanlarının çekiminde

Di'li geçmiş zamanın hikayesi,miş'li geçmiş zamanın rivayeti ve sanalmiş'li geçmiş zamanda fiillerin çekiminde, onların geçmiş zaman kökünden sonra "bûyin" yardımcı fiilinin geçmiş zaman kökü(bû), gelecek zamanın rivayetinde ise fiilin gelecek zaman kökü(b) gelir.

Örnekler:

- Di'li geçmiş zamanın hikayesi
Ez çûbûm. (Ben gitmiştim)
- Min gotibû. (Ben demiştim.)

Miş'li geçmiş zamanın rivayeti

- Ez çûbûme. (Ben gitmiştim)
- Min gotibûye. (Ben demiştim.)

Gelecek zamanın rivayeti

Ez ê çûbim. (*Gitmiş olacağım*)

Min ê gotibe. (*Demış olacağım.*)

Sanal miş'li geçmiş zaman

Ez ê çûbûma. (*Gitmiş olacaktım*)

Min ê gotibûya. (*Demış olacaktım.*)

AÇIKLAMA: Emîr Celadet Bedirxan ile Roger Lescot'un beraberce hazırlamış oldukları **Kürtçe Grameri(Kurmanci Lehçesi) -Türkçe baskısı; Institut Kurde de Paris, 1990** adlı dilbilgisi kitabında(*bkz. sayfa 146 ve devamı*) "bûyin" fiilinin, isim cümlelerinin yapımında, isim ya da isim soyundan gelen yüklemeleri özneye bağlamak için kullanıldığı belirtilir. Kitapta "bûyin" fiilinin, bazan "olmak" yani Fransızca'daki *être* ve İngilizcedeki *to be* anlamlarına, bazan da "duruma gelmek" yani Fransızcadaki *devenir* ve İngilizcedeki *to become* anlamlarına geldiği açıklanarak aşağıdaki örnekler verilir:

Birinci anlam için örnek:

di'li geçmiş(preterit)

Ez dewlemend bûm.	Zangin idim(zengindim)
Tu dewlemend bûyî	Zengin idin(zengindin)
Ew dewlemend bû.	Zangin idi(zengindi)
Em dewlemend bûn	Zengin idik(zengindik)
Hûn dewlemend bûn.	Zangin idiniz(zengindiniz)
Ew dewlemend bûn	Zengin idiler(zengindiler)

(*bkz. sayfa 146*)

Şimdiki zaman

Ez mezin im.	Ben büyüğüm.
Tu mezin î.	Sen büyüksün.
Ew mezin e.	O büyüdür.
Em mezin in.	Biz büyüğüz.
Hon mezin in.	Siz büyüksünüz.
Ew mezin in.	Onlar büyüktürler.

(*bkz. sayfa 149*)

İkinci anlam için örnek:

Ez bûm dewlemend.	Ben zengin oldum.
-------------------	-------------------

(*bkz. sayfa 146*)

Kanımıza göre "bûyin" fiiline verilen ikinci anlam ve ona ilişkin örnek doğru olmakla birlikte , birinci anlam ve ona ilişkin örneklerin doğruluğu kuşku götürür. Bu nokta, araştırma ve tartışmaya açık olmakla beraber, bizim kanımıza göre, isim cümlelerinin yapımında, isim ya da isim soyundan gelen yüklemeleri özneye bağlamak için yararlanılan fiil "bûyin" değil, "hebûn" yardımcı fiilidir. Çünkü Fransızcadaki *être* ve İngilizcedeki *to be* anlam-

larını veren "bûyin" değil, "hebûn" fiilidir.

"Hebûn" eksik bir fiildir ve fiilin sadece şimdiki zaman çekimi vardır. Bu da gövde olarak "he" dir. Aynı gövde Farsçada "hest/est" ve Dimilî lehçesinde de "est"tir. "He" fiilinin bağımsız geçmiş zaman kökü olmadığından, bu zamanlara ilişkin(gelecek zamanlara ilişkin de) çekimi "bûyin"yardımcı fiiliyle çekilir. Bu nedenle fiilin mastarı, kimi zaman konuşmalarda "heyin" olarak belirtilirse de bunun doğruluğu kuşku götürür ve bunun yerine(fiillerin mastar halleri geçmiş zaman köküyle yapıldığından) "hebûn"formunu benimsemek gerekir.

Bu açıklamamıza göre, yukarıdaki örneklere uygulanırsa sözkonusu cümlelerin aşağıdaki gibi olması gerektiği varsayılabilir:

Örnekler: di'li geçmiş

Ez dewlemend hebûm.	Zangin idim(zengindim)
Tu dewlemend hebûyî	Zengin idin(zengindin)
Ew dewlemend hebû.	Zangin idi(zengindi)
Em dewlemend hebûn	Zengin idik(zengindik)
Hûn dewlemend hebûn.	Zangin idiniz(zengindiniz)
Ew dewlemend hebûn	Zengin idiler(zengindiler)

Şimdiki zaman

Ez mezin he{y}im.	Ben büyüğüm.
Tu mezin he{y}î.	Sen büyüksün.
Ew mezin he{y}e.	O büyüdür.
Em mezin he{y}in.	Biz büyüğüz.
Hûn mezin he{y}in.	Siz büyüksünüz.
Ew mezin he{y}in.	Onlar büyüktürler.

Fakat bilindiği gibi "he" sözcüğü bugün konuştuğumuz dilde göze çarpmamaktadır. Kanımıza göre "he" yardımcı fiili, geçmişte bu veya buna benzer bir biçimde dilde vardı ama dildeki hafifletme eğilimi sonucu tümüyle kayboldu. "H" sesinin Kurmanc lehçesinde kaybolmaya eğilimli sesli olduğuna ilişkin pek çok örnek vardır. Örneğin, Botan ağzında varolan "hewe"(siz/i) şahıs zamiri, diğer ağzılarda kaybolarak "we" biçimini almıştır.

"H" sesinin kaybolduğuna ilişkin başka örnekler:

hevraz	evraz
hêsan	asan
guh	gø
cuh	ø
cih	cî
rih	rî
mih	mî

"He" kökünün kaybolmasıyla, isim cümlelerinde sadece bitişik şahıs zamirleri kalmıştır. Ancak isim cümlelerinin gelecek ve geçmiş zamanları yapılırken "he" fiilinin bu zamanlarının çekimlerini sağlayan "bûyin" yardımcı fiilinin geçmiş zaman kökü olan "bû" ile gelecek zaman kökü olan "b", bitişik zamirlerin başında varlıklarını korurlar.

Örnek:

di'li geçmiş

Ez dewlemend bûm.	Zangin idim(zengindim)
Tu dewlemend bûyi	Zengin idin(zengindin)
Ew dewlwwnd bû.	Zangin idi(zengindi)
Em dewlemend bûn.	Zengin idik(zengindik)
Hûn dewlemend bûn.	Zangin idiniz(zengindiniz)
Ew dewlemend bûn.	Zengin idiler(zengindiler)

Şimdiki zaman

Burada "bûyin" yardımcı fiili yoktur, şimdiki zamanı çekilebilen "he" zamanla kaybolmuştur, geriye sadece (Celadet Bedirxan'ın "bûyin" fiilinin çekimi dediği ama gerçekte zamir olan) bitişik zamirler kalmıştır.

Ez mezin im.	Ben büyüğüm.
Tu mezin î.	Sen büyüksün.
Ew mezin e.	O büyüdür.
Em mezin in.	Biz büyüğüz.
Hon mezin in.	Siz büyüksünüz.
Ew mezin in.	Onlar büyüktürler.

Farsça'da isim cümleleri yazılı dilde "est"le yapılırken konuşma dilinde bu, Kurmancadakine benzer bir dönüşüme uğramıştır ve "e" ya da "es" ile yapılmaktadır. Bu durum, isim cümlelerindeki yardımcı fiilin "bûyin" değil, "hebûn" olduğuna ve bunun da zamanla kaybolduğuna ilişkin görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

Örnekler:

<u>Farsçada</u>		<u>Kurmancada</u>
Yazı dilinde	Konuşma dilinde	
Dorost est(<i>doğrudur</i>)	Dorost e.	Durust e.
Momkon est(<i>mümkündür</i>)	Momkon e.	Mumkune.
Kî'st[Kî est](<i>kimdir?</i>)	Kî e?	Kî ye?

İsim cümlelerinde varolan yardımcı fiilin "hebûn" olduğunu güçlendiren kanıtlardan biri de bu fiilin olumsuz biçiminin değişik eşanlamlıdır.

Örneğin:

İsim cümlelerinin olumsuz hali:

a) Birinci söyleyiş

di'li geçmiş(preterit)

Ez ne dewlemend bûm.	(Zengin değildim)
----------------------	-------------------

Tu ne dewlemend bûyî	(Zengin değildin.)
Ew ne dewlemend bû.	(Zangin değildi.)
Em ne dewlemend bûn	(Zengin değildik.)
Hûn ne dewlemend bûn.	(Zangin değildiniz.)
Ew ne dewlemend bûn.	(Zengin değildiler.)

Şimdiki zaman

Ez ne mezin im.	(Ben büyük değilim.)
Tu ne mezin î.	(Sen büyük değilsin.)
Ew ne mezin e.	(O büyü değil.)
Em ne mezin in.	(Biz büyü değiliz.)
Hon ne mezin in.	(Siz büyükdeğilsiniz.)
Ew ne mezin in.	(Onlar büyükdeğiller.)

b)İkinci söyleyiş di'li geçmiş(preterit)

Ez dewlemend ne bûm.	(Zengin değildim)
Tu dewlemend ne bûyî	(Zengin değildin.)
Ew dewlemend ne bû.	(Zangin değildi.)
Em dewlemend ne bûn	(Zengin değildik.)
Hûn dewlemend ne bûn.	(Zangin değildiniz.)
Ew dewlemend ne bûn.	(Zengin değildiler.)

Şimdiki zaman

Ez mezin ne me.	(Ben büyük değilim.)
Tu mezin ne yî.	(Sen büyük değilsin.)
Ew mezin ne ye.	(O büyük değil.)
Em mezin ne ne.	(Biz büyük değiliz.)
Hûn mezin ne ne.	(Siz büyü kdeğilsiniz.)
Ew mezin ne ne.	(Onlar büyük değiller.)

c)Üçüncü söyleyiş di'li geçmiş(preterit)

Ez dewlemend nîn/nin bûm.	(Zengin değildim)
Tu dewlemend nîn/nin bûyî	(Zengin değildin.)
Ew dewlemend nîn/nin bû.	(Zangin değildi.)
Em dewlemend nîn/nin bûn	(Zengin değildik.)
Hûn dewlemend nîn/nin bûn.	(Zangin değildiniz.)
Ew dewlemend nîn/nin bûn.	(Zengin değildiler.)

Şimdiki zaman

Ez mezin nîn/nin im.	(Ben büyük değilim.)
----------------------	----------------------

Tu mezin nîn/nin î.	(Sen büyük değilsin.)
Ew mezin nîn/nin e.	(O büyük değil.)
Em mezin nîn/nin in.	(Biz büyük değiliz.)
Hûn mezin nîn/nin in.	(Siz büyü kdeğilsiniz.)
Ew mezin nîn/nin in.	(Onlar büyük değiller.)

Bu örneklerdeki olumsuzlamalar, "hebûn" fiilinin olumsuz biçimleridir-ler ve "nebûn/nînbûn/ninbûn/tunebûn" biçimindedirler.

"Kirin"(*yapmak, etmek*) yardımcı fiili

Kirin fiili asli fiil olmasının yanı sıra Kürtçede iki zamanın, ayrıca geçişli bileşik fiillerin yapımında yardımcı fiil olarak kullanılır.

1) Zamanların yapımında:

A- Yakın gelecek zaman

Ez dikim derkevîm. (*Düşmek üzereyim.*)

Tu dikî derkevî.

Ew dike derkeve.

Em dikin derkevin.

Hûn dikin derkevin.

Ew dikin derkevin.

B- Sanal Yakın Gelecek Zaman

Geçişsiz fiille.

a) Ez dikir bihatama. (*Gelmek üzereydim*)

Tu dikir bihatayî.

Ew dikir bihata.

Em dikir bihatana.

Hûn dikir bihatana.

Ew dikir bihatana

b) Min dikir ez bihatama. (*Gelmek üzereydim*)

Te dikir tu bihatayî

Wî dikir ew bihata(ya).

Wê dikir ew bihata(ya).

Me dikir em bihatana.

We dikir hûn bihatana.

Wan dikir ew bihatana.

c) Min dikir ez bê m. (*Gelmek üzereydim*)

Te dikir tu bê yî

Wî dikir ew bê.

Wê dikir ew bê.

Me dikir em bê n.

We dikir hûn bê n.

Wan dikir ew bê.

Yukarıdaki örneklerde "kirin" geçişli, "hatin" ise geçişsiz fiildir. Çekim sırasında b) ve c) şıkında olduğu gibi "kirin" in öznesinin bükümlü, "hatin" in öznesinin ise yalın olarak kullanılması gerekir. Oysa bu örneklerde "kirin" yardımcı, "hatin" ise asli fiil olduğu için a) şıkında olduğu gibi hatin fiilinin yalın haldeki öznesi esas alınarak tek bir özneyle sözkonusu zamanın çekimi yapılabilir.

Geçişli fiille

- a) Min dikir bixwenda. (*Okumak üzereydim.*)
Te dikir bixwenda.
Wî dikir bixwenda.
Wê dikir bixwenda.
Me dikir bixwenda.
We dikir bixwenda.
Wan dikir bixwenda.

Burada hem "kirin" hem de "xwendin" fiili geçişli olduğu için ikisi için tek bir özne kullanılır ve kural uyarınca bükümlü hal gelir.

- b) Min dikir ez bixwînim. (*Okumak üzereydim.*)
Te dikir tu bixwîni.
Wî dikir ew bixwîne.
wê dikir ew bixwîne.
Me dikir em bixwînin.
We dikir hûn bixwînin.
Wan dikir ew bixwînin.

2) Geçişli bileşik fiillerin yapılmasında "Kirin" yardımcı fiili, bir isim ya da sıfattan sonra gelerek geçişsiz bileşik fiil yapar.

Örnekler:

- pirs kirin(*sormak*)
beş kirin(*bölüşmek*)
bazûbend kirin(*bazûbendlemek*)
sor kirin(*kırmızı etmek*)
mezin kirin(*büyütmek*)
çêkirin(*yapmak*)v.s

"Hatın"(*gelmek*) yardımcı fiili

Edilgen fiiller bölümünde de ele aldığımız gibi geçişli etken fiillerin mastar hallerinin önüne gelerek edilgen fiil çatılarının yapılmasını sağladığı için "hatın" fiili aynı zamanda yardımcı fiildir. Daha fazla bilgi için edilgen fiiller bölümüne bakınız.

"Dayin"(vermek) yardımcı fiili

Ettirgen fiiller bölümünde de ele aldığımız gibi geçişli etken fiillerin mastar hallerinin önüne gelerek ettirgen fiil çatılarının yapılmasını sağladığı için "dayin" fiili aynı zamanda yardımcı fiildir. Daha fazla bilgi için **ettirgen fiiller** bölümüne bakınız.

"Karîn"(edebilmek, yapabilmek) yardımcı fiili

"Karîn" yardımcı fiili, edilgen çatılı fiiller dışındaki bütün fiillerin önüne gelerek, bir şeyi yapmaya, etmeye; a) gücü yetme, b) müsaadeli olma anlamını veren cümlelerin yapılmasını sağlar. Kendisi geçişli fiildir. "Kirin" yardımcı fiili gibi, geçişli fiillerin önüne geldiğinde geçmiş zamanlarda hem kendisi hem de asli fiil için aynı bükümlü özne kullanılır, geçişsiz fiilin önüne geldiğinde sadece asli fiilin öznesi olan yalın hal kendisi için de kullanılabilir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu yardımcı fiilin bütün zamanlardaki çekimi yapılabilir.

Geçişsiz fiille:

Ez ê bikaribim bijîm. (Yaşayabileceğim.)
Ez dikarim bijîm. (Yaşayabilirim.)
Min karî ez bijîm.
Min kariye ez bijîm.
Min dikarîbû ez bijîm.
Min dikarîbûye ez bijîm.
Min ê bikarîbûya ez bijîm.

Geçişli fiille:

Ez ê bikaribim bixwînim. (Okuyabileceğim.)
Ez dikarim bixwînim.
a) Min karî bixwenda.
Min kariye bixwenda.
Min dikarî bixwenda.
Min karîbû bixwenda.
Min karîbûye bixwenda.
Min ê bikarîbûya bixwenda.
b) Min karî ez bixwînim.
Min kariye ez bixwînim.
Min dikarî ez bixwînim.
Min karîbû ez bixwînim.
Min karîbûye ez bixwînim.
Min ê bikarîbûya ez bixwînim.

"Karîn" fiilinin eşanlamlıları olan "kanîn" ve "şiyân/şe kirin" fiilleri de var ki onlar da aynen "karîn" fiilinde olduğu gibi kullanılırlar.

"Vîyan"(*gerekmek, arzu etmek*) yardımcı fiili

Bu fiil, diğer fiillerden farklı özellikler gösterir. Bütün zamanlarda öznesi bükümlü haldedir. "Arzulamak, istemek" ve "gerekmek, lazım olmak" anlamlarındadır.

1- Asıl fiil

a) Min tu divêyî. (*Ben seni istiyorum. /Bana sen gerekiyorsun.*)

Te ez divêm.

Wî ew divê.

Wê ez divêm.

Me hûn divên.

We em divên.

Wan ew divên.

b) Ji bo min tu divêyî. (*Bana sen gerekiyorsun.*)

Ji bo te ez divêm.

Ji bo wî ew divê.

Ji bo wê ez divêm.

Ji bo me hûn divên.

Ji bo we em divên.

Ji bo wan ew divên.

"Vîyan" fiilinin mantıki kuruluşu aslında yukarıda b) şıkında olduğu gibidir fakat zamanla dilde kolaylaştırma özelliği uyarınca a) şıkındaki kullanılış da oldukça yaygın bir hale gelmiştir.

2- Yardımcı fiil olarak

Yardımcı fiil olarak "vîyan", "gerekmek" anlamını verir.

a) Açık özne olmadan cümlelerin başına gelebilir.

Örnek:

Dê/Wê bivê ez biçim malê. (*Eve gitmem gerekecek.*)

Divê ez biçim malê. (*Eve gitmem gerekiyor.*)

Vîya ez biçim malê. (*Eve gitmem gerekti.*)

Vîyaye ez biçim malê. (*Eve gitmem gerekmiş.*)

Divîya ez biçim malê. (*Eve gitmem gerekiyordu.*)

Vîyabû ez biçim malê. (*Eve gitmem gerekmişti.*)

Vîyabûye ez biçim malê. (*Eve gitmem gerekmişmiş.*)

Geçmiş zaman kiplerinde ayrıca aşağıdaki biçimde de olur:

Vîya ez biçûma malê.

Vîyaye ez biçûma malê.

Divîya ez biçûma malê.

Vîyabû ez biçûma malê.

Viyabûye ez biçûma malê.

b)Önüne açık özne getirilerek:

Örnek:

Min divê ez biçim.
Min ê bivê ez biçim.
Min vîya ez biçûma.
Min vîyaye ez biçûma.
Min divîya ez biçûma.
Min diviyabû ez biçûma.
Min diviyabûye ez biçûma.

Fiilin mantiki kuruluşu aslında b) şikkında olduğu gibidir, fakat zamanla dilde kolaylaştırma eğilimi uyarınca a) şikkındaki kullanılış da oldukça yaygın bir hale gelmiştir.

"Hebûn" ve "nebûn" fiilleri

Bu fiillerin, hem yardımcı fiil olarak, hem de kimi özellikleri bakımından ayrıca incelenmeleri gerekir.

"Varolmak" ve "sahibolmak" anlamlarına gelen "hebûn" fiili, eksik bir fiildir ve bağımsız olarak fiilin sadece şimdiki zaman çekimi yapılabilir.

Örnek:

Ez heme. (*Ben varım*)
Min heye. (*Benim var.*)

Fiilin gelecek ve geçmiş zamanlarındaki çekimini yapabilmek için "bûyin/bûn" yardımcı fiilinden yararlanmak gerekir, bu yardımcı fiil olmadan fiilin sözkonusu zamanlardaki çekimi yapılamaz.

Örnekler:

a)Fiilin gelecek zaman çekimi

Ez ê hebim. (*Ben varım*) /"b", "bûyin" fiilinin gelecek zaman köküdür./
Min ê hebe. (*Benim var.*) /"b", "bûyin" fiilinin gelecek zaman köküdür./

b)Fiilin geçmiş zamanlardaki çekimi:

Ez hebûm. (*Ben vardım*) /"bû", "bûyin" fiilinin gelecek zaman köküdür./
Min hebû. (*Benim vardı*) /"bû" "bûyin" fiilinin gelecek zaman köküdür./

Ez hebûme. (*Ben varmışım*) /"bû", "bûyin" fiilinin gelecek zaman köküdür./

Min hebûye. (*Benim varmış*) /"bû" "bûyin" fiilinin gelecek zaman köküdür./

Fiilin geçmiş zaman çekimi, "bûyin/bûn" yardımcı fiiliyle yapıldığından,

geçmiş zaman kökü(kök 1) "hebû"dur. Buna göre mastar hali "heyin" değil, "hebûn" olur. Buna rağmen, halk arasında "heyin" biçimine de rastlanır.

"Hebûn", asli fiil olmanın yanısıra isim cümlelerinde yüklem yapıldığını sağlayabilmek için yardımcı fiil olarak da görev yapar.

Asli fiil olarak "hebûn":

1- "Varolmak" anlamında:

<u>tekil</u>	<u>çoğul</u>
Şimdiki zaman	
Ez h me.(Ben varım.)	Em hene.(Biz varız)
Tu heyî.(Sen varsın)	Hûn hene.(Siz varsınız.)
Ew heyê.(O var.)	Ew hene.(Onlar var.)

Geçmiş zaman

<u>tekil</u>	<u>çoğul</u>
Ez hebûm.(Ben vardım.)	Em hebûn.(Biz vardık.)
Tu hebûyî.(Sen vardın)	Hûn hebûn.(Siz vardınız.)
Ew hebû.(O vardı.)	Ew hebûn.(Onlar vardı.)

2) "Sahibolmak" anlamında

a) Min heyê.	Min kitêb heyê. (Kitabım var.)
Min hene.	Min gelek kitêb hene. (Çok kitabım var.)
Te heyê.	Te defterek heyê. (Bi defterin var.)
Te hene.	Te sê defter hene. (Üç defterin var.)
Wê heyê.	Wê qelem heyê. (Onun(dışil) kalemi var.)
Wî hene.	Wî du top hene.(Onun(eril) iki topu var.)
Wan heyê.	Wan dê heyê. (Onların annesi var.)
Wan hene.	Wan çar zarok hene. (Onların dört çocuğu var.)

b) A min heyê.	Kitêba min heyê.(Kitabım var.)
Ê te heyê.	Bavê te heyê. (Senin baban var.)
Ên wî hene.	Zarokên wî hene. (Onun çocukları var.)

Gelek kitêbên min hene.(Çok kitabım var.)
Defterek te heyê.(Bi defterin var.)
Sê defterên te hene.Üç defterin var.)
Qelêma wê heyê.(Onun(dışil) kalemi var.)
Du topên wî hene.(Onun(eril) iki topu var.)
Diya wan heyê.(Onların annesi var.)
Çar zarokên wan hene.(Onların dört çocuğu var.)

b) İsim cümlesinde yardımcı fiil olarak "hebûn":

"Hebûn" fiili aynı zamanda isim cümlelerinin yapılmasını sağlayan yardımcı bir fiildir. Geçmişte cümlede belirgin olarak sıfat ya da isimden sonra bitişik zamirin başındabulunmuş olmasına rağmen, fiilin gövdesi olan

"he" seslilerinin zamanla kaybolma eğilimi gösterme özelliklerinden dolayı, bugünkü Kurmanca'da artık görülmemektedir. Kimi dilbilimcileri(örneğin; **Celadet Ali Bedirxan** ve **Saddiq Bahaedîn Amedî**) isim cümlelerinde yardımcı fiilden bahsetmekte, ama bu fiilin "**bûn/bûyin**" olduğunu öne sürmektedirler. Ayrıca fiilin zamanla kaybolmasından bahsetmemekte ve bunun yerine yapışık zamirleri, "**bûyin**" yardımcı fiilinin şahıs ve zamanlara göre çekilmiş biçimi olarak kabul etmektedirler.

Kimi dilbilimciler de(örneğin; **Prof. Dr. Qanatê Kurdo**) herhangi bir yardımcı fiilden bahsetmemektedirler. Daha önce, "**bûyin**" yardımcı fiilini değerlendirirken açıklamaya çalıştığımız gibi, isim cümlelerinde yüklemi tamamlayan bir yardımcı fiil vardır, ama bu "**bûyin**" değil, "**hebûn**" yardımcı fiilidir ve zamala kaybolmuştur. Daha ayrıntılı açıklama ve örnekler için "**bûyin**" yardımcı fiili bölümüne bakınız.

"Nebûn" fiili

"Nebûn" fiili "**hebûn**" fiilinin olumsuz halidir ve "**varolmamak**" ile "**sahibolmamak**" anlamalarına gelir.

Dilimizde bu fiilin değişik varyant ve eşanlamlıları vardır.

Büyük ihtimalle, sözcüğün aslı "**nehebûn**" olduğu halde zamanla "**nebûn**" biçimine dönüşmüştür. Kimi yörelerimizde bugün de "**Ez ne me.**" (*Ben değilim./ Ben yokum.*) biçiminde kullanılır. Bu, "**Ez ne heme**"nin dönüşmüş biçimidir.

Ayrıca yaygın olarak "**nebûn**" fiilinin önüne "**çu/çi**"(hiç), "**tu**"(hiç) ve "**hiç**"(hiç) edatlarından biri de getirilir.

Örnek:

Ez çu neme. (*Hiç yokum.*) Ez tu neme. (*Hiç yokum.*) Ez hiç neme. (*Hiç yokum.*)

Bunlardan en yaygını "**Ez tu neme**" (*Ben hiç yokum*)dir ve fiil "**tu**" ile birleşerek "**tune**" haline gelmiştir. "**Hebûn û tunebûn**" (*Varlık yokluk*) yaygın bir deyimdir.

1- Varolmamak anlamında

Örnek:

<u>tekil</u>	<u>çoğul</u>
Şimdiki zaman	
Ez tuneme. (<i>Ben yokum.</i>)	Em tunene. (<i>Biz yokuz.</i>)
Tu tuneyî. (<i>Sen yoksun.</i>)	Hûn tunene. (<i>Siz yoksunuz.</i>)
Ew tune. (<i>O yok.</i>)	Ew tunene. (<i>Onlar yoklar.</i>)

<u>tekil</u>	<u>çoğul</u>
Geçmiş zaman	
Ez tunebûm. (<i>Ben yoksun.</i>)	Em tunebûn. (<i>Biz yoksunuz.</i>)
Tu tunebûyî. (<i>Sen yoksun.</i>)	Hûn tunebûn. (<i>Siz yoksunuz.</i>)
Ew tunebû. (<i>O yoktu.</i>)	Ew tunebûn. (<i>Onlar yoklardı.</i>)

2- Sahibolmamak anlamında

- a) Min tuneye. Min kitêb tuneye.(*Kitabım yok.*)
Min tunene. Min gelek kitêb tunene.(*Çok kitabım yok.*)
Te tuneye. Te defterek tuneye. (*Benim bir defterim yok.*)
Te tunene. Te sê defter tunene. (*Senin üç defterin yok.*)
Wê tuneye. Wê qelem tuneye. (*Onun kalemi yok.*)
Wî tunene. Wî du top tunene.(*Onun iki topu yok.*)
Wan tuneye. Wan dê tuneye. (*Onların annesi yok.*)
Wan tunene. Wan çar zarok tunene. (*Onların dört çocuğu yok.*)
- b) A min tuneye. Kitêba min tuneye.(*Kitabım yok.*)
Ê te tuneye. Bavê te tuneye. (*Senin baban yok.*)
Ên wî tunene. Zarokên wî tunene. (*Onun çocukları yok.*)

Gelek kitêbên min tunene.
Defterek te tuneye.
Sê defterên te tunene.
Qelema wê tuneye.
Du topên wî tunene.
Diya wan tuneye.
Çar zarokên wan tunene.

"Nebûn"un bir eşanlamlısı da "nînbûn"dur ki bazı yörelerde "ninbûn" biçiminde söylenir.

1- Varolmamak anlamında

Örnek:

tekil çoğul

Şimdiki z.

Ez nîn/ninim. Em nîn/ninin.
Tu nîn/ninî. Hûn nîn/ninin.
Ew nîn/nine. Ew nîn/ninin.

Geçmiş zaman

Ez nîn/ninbûm. Em nîn/ninbûn.
Tu nîn/ninbûyî. Hûn nîn/ninbûn.
Ew nîn/ninbû. Ew nîn/ninbûn.

2- Sahibolmamak anlamında

- a) Min nîn/nine. Min kitêb nîn/nin e.
Min nîn/ninin. Min gelek kitêb nîn/ninin.
Te nîn/nine. Te defterek nîn/nine.
Te nîn/ninin. Te sê defter nîn/ninin.
Wê nîn/nine. Wê qelem nîn/nine.
Wî nîn/ninin. Wî du top nîn/ninin.
Wan nîn/nine. Wan dê nîn/nine.

Wan nîn/ninin.

Wan çar zarok nîn/ninin.

b) A min nîn/nine.

Kitêba min nîn/nine.

Ê te nîn/nine.

Bavê te nîn/nine.

Ên wî nîn/ninin.

Zarokên wî nîn/ninin.

Gelek kitêbên min nîn/ninin.

Defterek te nîn/nine.

Sê defterên te nîn/ninin.

Qelema wê nîn/nine.

Du topên wî nîn/ninin.

Diya wan nîn/nine.

Çar zarokên wan nîn/ninin.

FIİLLERDE ZAMAN VE FİİL ÇEKİMLERİ

Kürtçede fiiller genel olarak iki kipte toplanırlar

A- Bildirme Kipleri

B- Dilek Kipleri

A- BİLDİRME KIPLERİ

Bildirme kipleri, bir iş ya da oluşumun ya yapılmakta olduğunu ya yapılacağını ya da yapıldığını bildirirler. Kürtçede şu 14 bildirme kipi vardır:

- 1- Dema niha(*Şimdiki zaman*)
- 2- Dema fireh(*Geniş zaman*)
- 3- Dema mayî(*Gelecek zaman*)
- 4- Dema mayiya nêzîk(*Yakın gelecek zaman*)
- 5- Dema boriya diyar(*di'li geçmiş zaman*)
- 6- Dema boriya nediyar(*miş'li geçmiş zaman*)
- 7- Dema boriya berdewam a diyar(*Şimdiki zamanın hikayesi*)
- 8- Dema boriya berdewam a nediyar(*Şimdiki zamanın rivayeti*)
- 9- Dema boriya nediyar a çîrokî(*Miş'li geçmişin hikayesi*)
- 10- Dema boriya nediyar a rîwayetî(*Miş'li geçmişin rivayeti*)
- 11- Dema borî ya niyetî(*Sanal geçmiş zaman*)
- 12- Dema borî ya niyetî ya nêzîk(*Yakın sanal geçmiş zaman*)
- 13- Dema boriya nediyar a mayî(*Gelecek zamanın rivayeti*)
- 14- Dema boriya nediyar a niyetî(*Sanalmiş'li geçmiş zaman*)

1- Dema Niha (Şimdiki zaman):

Bu zaman, eylemin konuşma anında yapılmakta olduğunu gösterir.

Ez diçim.(*Gidiyorum.*)

Şimdiki zaman çekiminde;

a) Özne hem geçişsiz hem de geçişli fiilde yalın haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi bükümlü haldedir.

c) Şimdiki zamanın çekim öneki olan "di-" olumlu, "na/ni" olumsuz hal için fiilin gelecek zaman kökünün başına getirilir.

ç) Kökün sonuna, sessiz harfle bitiyorsa **bitişik zamirin, -im(1. tekil ş.), -î(2. tekil ş.), -e(3. tekil ş.), -in(her üç şahsın çoğulu)** hallerinden biri, sesli harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -m(1. tekil ş.), -yî(2. tekil ş.), --(3. tekil ş.), -n(her üç şahsın çoğulu)** hallerinden biri getirilir. Geçişli fiilde fiilin tekil ya da çoğul hali alması nesneyle değil özneyle bağlantılıdır.

Örnekler:

Geçişsiz fiil Geçişli fiil

Ez di+ç+im Ez kincan di+şo+m

Geçişsiz fiil Geçişli Fiil

Ez diçim Ez dixwînim

Tu diçî Tu dixwîni

Ew diçe Ew dixwîne

Em diçin Em dixwînin

Hûn diçin Hûn dixwînin

Ew diçin Ew dixwînin

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil Geçişli fiil

Ez na+ç+im Ez kincan na+şo+m

Geçişsiz fiil Geçişli Fiil

Ez naçim Ez naxwînim

Tu naçî Tu naxwîni

Ew naçe Ew naxwîne

Em naçin Em naxwînin

Hûn naçin Hûn naxwînin

Ew naçin Ew naxwînin

2- Dema Fireh(Geniş zaman)

Bu zaman, Kürtçede aslında şimdiki zamanla aynıdır. Geniş zaman olduğunu açık olarak göstermek için özneden sonra geniş zamana ait bir zaman zarfı getirmek gerekir.

Örnek:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil Geçişli fiil

Ez hergav di+ç+im. Ez hergav kincan di+şo+m.

<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli Fiil</u>
Ez diçim	Ez dixwînim
Tu diçi	Tu dixwînf
Ew diçe	Ew dixwîne
Em diçin	Em dixwînin
Hûn diçin	Hûn dixwînin
Ew diçin	Ew dixwînin

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil **Geçişli fiil**

Ez hergav na+ç+im. Ez hergav kincan na+şo+m.

<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli Fiil</u>
Ez naçim	Ez naxwînim
Tu naçi	Tu naxwînf
Ew naçe	Ew naxwîne
Em naçin	Em naxwînin
Hûn naçin	Hûn naxwînin
Ew naçin	Ew naxwînin

3- Dema Mayî(Gelecek zaman)

Bu zaman eylemin konuşma anından sonra yapılacağını bildirir. Eylem gelecekte olacaktır ama kesin olarak ne zaman olacağı belli değildir.

Ez(d)ê biçim. (Gideceğim.)

Gelecek zaman çekiminde;

a) Özne hem geçişsiz hem de geçişli fiilde yalın haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi bükümlü haldedir.

c) Gelecek zamanın çekim öneki olan "bi-" olumlu, "ne/ni" olumsuz hal için , fiilin gelecek zaman kökünün başına getirilir

ç) Kökün sonuna sessiz harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -im**(1. tekil ş.), **-î** (2. tekil ş.), **-e**(3. tekil ş.), **-in**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri, sesli harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -m**(1. tekil ş.), **-yî**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-n** (her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir. Özneden sonra "**dê**" gelecek zaman çekim edatı(konuşma dilinde [ê], [yê] ya da [wê] biçiminde de gelebilir. En yaygın kullanılan biçim [ê]dir) getirilir.

Geçişli fiilde, fiilin tekil ya da çoğul hali alması nesneyle değil, özneye bağlantılıdır.

Örnekler:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil **Geçişli fiil**

Ez (d)ê bi+ç+im Ez (d)ê kincan bi+şo+m

<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli Fiil</u>
Ez ê biçim	Ez ê bixwînim
Tu (y)ê biçî	Tu (y)ê bixwînf
Ew ê biçe	Ew ê bixwîne
Em ê biçin	Em ê bixwînin

Hûn ê biçin Hûn ê bixwînin
Ew ê biçin Ew ê bixwînin

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil

Ez (d)ê ne+ç+im

Geçişli fiil

Ez (d)ê kincan ne+şo+m

Geçişsiz fiil

Ez ê neçim

Tu (y)ê neçî

Ew ê neçe

Em ê neçin

Hûn ê neçin

Ew ê neiçin

Geçişli Fiil

Ez ê nexwînim

Tu (y)ê nexwînî

Ew ê nexwîne

Em ê nexwînin

Hûn ê nexwînin

Ew ê nexwînin

Kürtçede konuşma dilinde gelecek zamanın olumsuz halinin çekimi, genel olarak şimdiki zaman çekiminin olumsuz haliyle aynıdır ve esas olarak yukarıdaki gelecek zaman çekiminin olumsuz hali değil şimdiki zamanın olumsuz hali yaygın kullanılır. Bu nedenle her iki biçimi de doğru kabul etmek gerekir.

Şimdiki zamanın olumsuz halinin gelecek zamanın olumsuz hali olarak kullanılmasına örnek:

Geçişsiz fiil

Ez na+ç+im

Geçişli fiil

Ez kincan na+şo+m

Geçişsiz fiil

Ez naçim

Tu naçî

Ew naçe

Em naçin

Hûn naçin

Ew naçin

Geçişli Fiil

Ez naxwînim

Tu naxwînî

Ew naxwîne

Em naxwînin

Hûn naxwînin

Ew naxwînin

4- Dema Mayiya Nêzîk(Yakın gelecek zaman)

Bu zaman eylemin konuşma anından itibaren yapılacağını bildirir. Eylem yakın gelecekte kesin olarak konuşmadan hemen sonra olacaktır.

Ez dikim biçim.(*Gitmek üzereyim.*)

Yakın gelecek zaman çekiminde;

a) Özne hem geçişsiz hem de geçişli fiilde yalın haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi bükümlü haldedir.

c) Fiilin çekimi, gelecek zamanın çekim eki olan "bi-" olumlu, "ne/ni" olumsuz hal için fiilin gelecek zaman kökünün önüne getirilir

ç) Kökün sonuna, sessiz harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -im(1. tekil ş.), -î(2. tekil ş.), -e(3. tekil ş.), -in(her üç şahsın çoğulu)** hallerinden biri, sesli har-

fle bitiyorsa bitişik zamirin -m(1. tekil ş.), -yî(2. tekil ş.), --(3. tekil ş.), -n (her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.

d) Öznedenden sonra "kirin" yardımcı fiilinin şimdiki zaman hali getirilir.

Geçişli fiilde fiilin tekil ya da çoğul hali alması nesneyle değil özneyle bağlantılıdır.

Örnekler:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil Geçişli fiil

Ez dikim bi+ç+im Ez dikim kincan bi+şo+m

Geçişsiz fiil Geçişli Fiil

Ez dikim biçim Ez dikim bixwînim

Tu dikî biçî Tu dikî bixwînî

Ew dike biçe Ew dike bixwîne

Em dikin biçin Em dikin bixwînin

Hûn dikin biçin Hûn dikin bixwînin

Ew dikin biçin Ew dikin bixwînin

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil Geçişli fiil

Ez dikim ne+ç+im Ez dikim kincan ne+şo+m

Geçişsiz fiil Geçişli Fiil

Ez dikim neçim Ez dikim nexwînim

Tu dikî neçî Tu dikî nexwînî

Ew dike neçe Ew dike nexwîne

Em dikin neçin Em dikinneixwînin

Hûn dikin neçin Hûn dikin nexwînin

Ew dikin neçin Ew dikin nexwînin

5- Dema Boriya Diyar(Di'li geçmiş zaman)

Eylemin konuşma anından önce yapıp bittiğini ve konuşanın kesin olarak bunu bildiğini belirtir.

Ez çûm.(Gittim)

Di'li geçmiş zaman çekiminde;

a) Özne geçişsiz fiilde yalın, geçişli fiilde bükümlü haldedir.

b)Geçişli fiilin nesnesi yalın haldedir.

c)Fiilin çekimi için geçmiş zaman kökü kullanılır

ç) Geçişsiz fiilde özne gözönüne alınarak, geçişli fiilde ise nesne göz önüne alınarak kökün sonuna; sessiz harfle bitiyorsa bitişik zamirin -im(1. tekil ş.), -î(2. tekil ş.), --(3. tekil ş.), -in(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri, sesli harfle bitiyorsa bitişik zamirin -m(1. tekil ş.), -yî(2. tekil ş.), --(3. tekil ş.), -n(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.

d) Olumsuz hal için fiil kökünün başına "ne" olumsuzluk edatı getirilir.

Örnek:

Olumlu hal

<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli fiil</u>
Ez hat+im	Min kinc şûşt+in
Ez çû+m	Min lawik şûşt+-
Ew çû+(-)	Te ez bir+im
	Min tu bir+î
	Wî ew bir+-
	Min hûn bir+in
	We em bir+in.
	Wan ew bir+in

<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli fiil</u>
Ez çûm	Min xwend
Tu çûyî	Te xwend
Ew çû	Wî/Wê xwend
Em çûn	Me xwend
Hûn çûn	We xwend
Ew çûn	Wan xwend

Son örnekte geçişli fiildeki "xwend" geçmiş zaman kökünün sonuna hiçbir şeyin gelmemiş olması okunanın üçüncü tekil şahıs olduğunu(örneğin bir kitap olabilir) gösterir.

Olumsuz hal

<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli fiil</u>
Ez ne+hat+im	Min kincne+ şûşt+in
Ez ne+çû+m	Min kinc ne+şûşt+-
Ew ne+çû+(-)	Te ez ne+bir+im
	Min tu ne+bir+î
	Wî ew ne+bir+-
	Min hûn ne+bir+in
	We em ne+bir+in.
	Wan ew ne+bir+in

<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli fiil</u>
Ez neçûm	Min nexwend
Tu neçûyî	Te nexwend
Ew neçû	Wî/Wê nexwend
Em neçûn	Me nexwend
Hûn neçûn	We nexwend
Ew neçûn	Wan nexwend

6- Dema Boriya Nediya(Miş'li geçmiş zaman)

Eylemin konuşma anından önce yapıldığını, ama konuşanın eylemin yapıp bittiğini tam olarak bilmediğini, ya başkasından işittiğini ya da sonradan farkettiğini bildirir.

Ez çûme. (Gitmişim.)

Miş'li geçmiş zaman çekiminde;

a) Özne geçişsiz fiilde yalın, geçişli fiilde bükümlü haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi yalın haldedir.

c) Fiilin çekimi için geçmiş zaman kökü kullanılır

ç) Geçişsiz fiilde özne gözönüne alınarak, geçişli fiilde ise nesne göz önüne alınarak kökün sonuna; sessiz harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -im**(1. tekil ş.), **-î**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-in**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri, sesli harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -m**(1. tekil ş.), **-yî**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-n**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.

d) En sona da miş'li geçmiş zamanın çekim eki olan **-yî** 2. tekil şahıs için, **-e**(kök sessiz harfle bitiyorsa **-iye**) diğer tüm şahıslar için getirilir.

e) Olumsuz hal için fiil kökünün başına "ne" olumsuzluk edatı getirilir.

Örnekler:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil

Ez hat+im+e

Ez çû+m+e

Tu hat+i+yî

Geçişli fiil

Min kinc şûşt+in+e

Min lawik şûşt+--(-)+iye

Te ez bir+im+e

Min tu bir+î+yî

Wî ew bir+(-)+iye

Min hûn bir+in+e

We em bir+in+e

Wan ew bir+in+e

Geçişsiz fiil

Ez çûme

Tu çüyîyî

Ew çûye

Em çûne

Hûn çûne

Ew çûne

Geçişli fiil

Min xwendiye

Te xwendiye

Wî/Wê xwendiye

Me xwendiye

We xwendiye

Wan xwendiye

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil

Ez ne+hat+im+e

Ez ne+çû+m+e

Tu ne+hat+î+yî

Ew ne hat+(-)+iye

Geçişli fiil

Min kinc ne+şûşt+in+e

Min kinc ne+şûşt+(-)+iye

Te ez ne+bir+im+e

Min tu ne+bir+î+yî

Wî ew ne+bir+(-)+iye

Min hûn ne+bir+in+e

We em ne+bir+in+e

Wan ew ne+bir+in+e

Geçişsiz fiil

Ez neçûme

Geçişli fiil

Min nexwendiye

Tu neçûyî	Te nexwendîye
Ew neçûye	Wî/Wê nexwendîye
Em neçûne	Me nexwendîye
Hûn neçûne	We nexwendîye
Ew neçûne	Wan nexwendîye

7- Dema Boriya Berdewam a Diyar(Şimdiki zamanın hikayesi)

Eylemin başka bir eylem yapıldığında ya da geçmişte belli bir surede sürekli olarak yapılmakta olduğunu bildirir.

Örnekler:

Gava ku ew hat min kitêb dixwend. (O geldiğinde ben kitap okuyordum.)
 Gavaku min ew dit ew diçû dibistanê. (Onu gördüğümde okula gidiyordu.)
 Di xortaniya xwe de ez diçûm dibistanê. (Gençliğimde okula gidiyordum.)
 Du sal berê min mamostatî dikir. (İki yıl önce öğretmenlik yapıyordum.)

Şimdiki zaman hikayesinin çekiminde;

a) Özne geçişsiz fiilde yalın, geçişli fiilde bükümlü haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi yalın haldedir.

c) Fiilin çekimi için geçmiş zaman kökü kullanılır

ç) Fiil kökünün önüne şimdiki zamanun "di-" çekim öneki getirilir

d) Geçişsiz fiilde özne gözönüne alınarak, geçişli fiilde ise nesne göz önüne alınarak kökün sonuna; sessiz harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -im**(1. tekil ş.), **-î**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-in**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri, sesli harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -m**(1. tekil ş.), **-yî**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-n**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.

e) Olumsuz hal için çekilmiş fiilin başına "ne" olumsuzluk edatı getirilir.

Örnek:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil

Ez di+hat+im

Ez di+çû+m

Ew di+çû+(-)

Geçişli fiil

Min kinc di+şûşt+in

Min kinc di+şûşt+-

Te ez di+bir+im

Min tu di+bir+î

Wî ew di+bir+-

Min hûn di+bir+in

We em di+bir+in.

Wan ew di+bir+in

Geçişsiz fiil

Ez diçûm

Tu diçûyî

Ew diçû

Em diçûn

Hûn diçûn

Ew diçûn

Geçişli fiil

Min dixwend

Te dixwend

Wî/Wê dixwend

Me dixwend

We dixwend

Wan dixwend

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil

Ez ne+di+hat+im

Ez ne+di+çû+m

Ew ne+di+çû+(-)

Geçişli fiil

Min kinc ne+di+şûşt+in

Min kinc ne+di+şûşt+-

Te ez ne+di+bir+im

Min tu ne+di+bir+f

Wî ew ne+di+bir+-

Min hûn ne+di+bir+in

We em ne+di+bir+in.

Wan ew ne+di+bir+in

Geçişsiz fiil

Ez nediçûm

Tu nediçûyî

Ew nediçû

Em nediçûn

Hûn nediçûn

Ew nediçûn

Geçişli fiil

Min nedixwend

Te nedixwend

Wî/Wê nedixwend

Me nedixwend

We nedixwend

Wan nedixwend

8- Dema Boriya Berdewam a Nediya (Şimdiki zamanın rivayeti)

Eylemin, başka bir eylem yapıldığı esnada ya da geçmişte belli bir sürede sürekli olarak yapılmakta olduğunu fakat konuşanın o dönemde bunun yapılmakta olduğunu bilmediğini, sonradan farkettiğini ya da başkaları tarafından bundan haberdar edildiğini belirtir.

Örnek:

Gava ku ew hatiye min kitêb dixwendiyê. (O geldiğinde ben kitap okuyordum.)

Gavaku wî ez dîtîme ez diçûme dibistanê. (O beni gördüğünde okula gidiyordum.)

Di zarotiya xwe de ew diçûye dibistanê. (Çocukluğunda o okula gidiyordum.)

Du sal berê wî mamostetî dikiriyê. (İki yıl önce o öğretmenlik yapıyordum.)

Şimdiki zaman rivayetinin çekiminde;

a) Özne geçişsiz fiilde yalnız, geçişli fiilde bükümlü haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi yalnız haldedir.

c) Fiilin çekimi için geçmiş zaman kökü kullanılır

ç) Fiil kökünün önüne şimdiki zamanın "di-" çekim öneki getirilir

d) Geçişsiz fiilde özne gözönüne alınarak, geçişli fiilde ise nesne göz önüne alınarak kökün sonuna; sessiz harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -im**(1. tekil ş.), **-î**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-in**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri, sesli harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -m**(1. tekil ş.), **-yî**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-n**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.

e) En sona da miş'li geçmiş zamanın çekim eki olan -yî 2. tekil şahıs, -e (kök sessiz harfle bitiyorsa -iye) diğer tüm şahıslar için getirilir.

f) Olumsuz hal için çekilmiş fiilin başına [ne] olumsuzluk edatı getirilir

Örnek:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil

Ez di+hat+im+e

Ez di+çû+m+e

Ew di+çû+(-)ye

Geçişli fiil

Min kinc di+şûşt+in+e

Min kinc di+şûşt+(-)+iye

Te ez di+bir+im+e

Min tu di+bir+î+yî

Wî ew di+bir+(-)+iye

Min hûn di+bir+in+e

We em di+bir+in+e

Wan ew di+bir+in+e

Geçişsiz fiil

Ez diçûme

Tu diçûyîyî

Ew diçûye

Em diçûne

Hûn diçûne

Ew diçûne

Geçişli fiil

Min dixwendiyê

Te dixwendiyê

Wî/Wê dixwendiyê

Me dixwendiyê

We dixwendiyê

Wan dixwendiyê

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil

Ez ne+di+hat+im+e

Ez ne+di+çû+m+e

Ew ne+di+çû+(-)ye

Geçişli fiil

Min kinc ne+di+şûşt+in+e

Min kinc ne+di+şûşt+(-)+iye

Te ez ne+di+bir+im+e

Min tu ne+di+bir+î+yî

Wî ew ne+di+bir+(-)+iye

Min hûn ne+di+bir+in+e

We em ne+di+bir+in+e

Wan ew ne+di+bir+in+e

Geçişsiz fiil

Ez nedîçûme

Tu nedîçûyîyî

Ew nedîçûye

Em nedîçûne

Hûn nedîçûne

Ew nedîçûne

Geçişli fiil

Min nedixwendiyê

Te nedixwendiyê

Wî/Wê nedixwendiyê

Me nedixwendiyê

We nedixwendiyê

Wan nedixwendiyê

9- Dema Boriya Nediya a Çîrokî(Miş'li geçmiş zamanın hikayesi)

Eylemin, geçmişte belli bir anda ya da başka bir eylem olduğunda kesinlikle yapıp bitirilmiş olduğunu ve konuşanın bunu bildiğini belirtir.

Örnek:

Min du sal berê dibistan xelas kiribû. (İki yıl önce okulu bitirmiştım.)

Gava ku tu hatî ez çûbûm. (Sen geldiğinde ben gitmişim.)

Gava ku te keçî xwest wê mêr kiribû jî. (Sen kızı istediğinde o kocaya varmıştı bile.)

Miş"li geçmiş zaman hikayesinin çekiminde;

a) Özne geçişsiz fiilde yalın, geçişli fiilde bükümlü haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi yalın haldedir.

c) Fiilin çekimi için geçmiş zaman kökü kullanılır

ç) Kökten sonra "**bûyin**" yardımcı fiilinin geçmiş zaman kökü getirilir.

Asıl fiil kökü sessiz harfle bitiyorsa iki kök arasına (i) sesli harfi getirilir.

d) Geçişsiz fiilde özne gözönüne alınarak, geçişli fiilde ise nesne göz önüne alınarak yardımcı fiil kökünün sonuna; sessiz harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -im**(1. tekil ş.), **-î**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-in**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri, sesli harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -m**(1. tekil ş.), **-yî**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-n** (her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.

e) Olumsuz cümle için çekilmiş fiilin başına "**ne**" olumsuzluk edatı getirilir.

Örnek:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil

Ez hat+i+bû+m

Ez çû+bû+m

Tu hat+i+bû+yî

Ew hat+i+bû+(-)

Geçişli fiil

Min kinc şûşt+i+bû+n

Min kinc şûşt+i+bû+-

Te ez bir+i+bû+m

Min tu bir+i+bû+yî

Wî ew bir+i+bû+-

Min hûn bir+i+bû+n

We em bir+i+bû+n

Wan ew bir+i+bû+n

Geçişsiz fiil

Ez çûbûm

Tu çûbûyî

Ew çûbû

Em çûbûn

Hûn çûbûn

Ew çûbûn

Geçişli Fiil

Min xwendibû

Te xwendibû

Wî/Wê xwendibû

Me xwendibû

We xwendibû

Wan xwendibû

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil

Ez ne+hat+i+bû+m

Ez ne+çû+bû+m

Tu ne+hat+i+bû+yî

Ew ne+hat+i+bû+(-)

Geçişli fiil

Min kincne+şûşt+i+bû+n

Min kinc ne+şûşt+i+bû+-

Te ez ne+bir+i+bû+m

Min tu ne+ bir+i+bû+yî

Wî ew ne+bir+i+bû+-

Min hûn ne+bir+i+bû+n

We em ne+bir+i+bû+n

Wan ew ne+bir+i+bû+n

Geçişsiz fiil

Ez neçûbûm

Tu neçûbûyî

Ew neçûbû

Em neçûbûn

Hûnne çûbûn

Ew neçûbûn

Geçişli Fiil

Min nexwendibû

Te nexwendibû

Wi/Wê nexwendibû

Me nexwendibû

We nexwendibû

Wan nexwendibû

10- Dema Boriya Nediya a Rîvayetî (Miş'li geçmiş zamanın rivayeti)

Eylemin, geçmişte belli bir anda ya da başka bir eylem olduğunda yapılıp bitirilmiş olduğunu ama konuşanın bunu o dönemde kesinlikle bilmediğini ya sonradan farkına vardığını ya da başkaları tarafından bundan haberdar edildiğini belirtir.

Örnek:

Wî du sal berê dibistan xelas kiribûye. (İki yıl önce o okulu bitirmişmiş.)

Gava ku tu hatiyî ez çûbûme. (Sen geldiğinde ben gitmişmişim.)

Gava ku te keçik xwestiye wê mêr kiribûye jî. (Sen kızı istediğinde o kocaya varmışmış bile.)

Miş'li geçmiş zaman rivayetinin çekiminde;

a) Özne geçişsiz fiilde yalın, geçişli fiilde bükümlü haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi yalın haldedir.

c) Fiilin çekimi için geçmiş zaman kökü kullanılır.

ç) Kökten sonra "**bûyin**" yardımcı fiilinin geçmiş zaman kökü getirilir.

Asıl fiil kökü sessiz harfle bitiyorsa iki kök arasına (i) sesli harfi getirilir.

d) Geçişsiz fiilde özne gözönüne alınarak, geçişli fiilde ise nesne göz önüne alınarak yardımcı fiil kökünün sonuna; sessiz harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -im**(1. tekil ş.), **-î**(2. tekil ş.), **-e**(3. tekil ş.), **-in**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri, sesli harfle bitiyorsa **bitişik zamirin -m**(1. tekil ş.), **-yî**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-n**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.

e) En sona da miş'li geçmiş zamanın çekim eki olan **-yî** 2. tekil şahıs, **-e** (kök sesli harfle bitiyorsa **-ye**) diğer tüm şahıslar için getirilir.

) Olumsuz cümle için çekilmiş fiilin başına [ne] olumsuzluk edatı getirilir.

Örnek:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil

Ez hat+i+bû+m+e

Ez çû+bû+m+e

Tu hat+i+bû+yî+ye

Geçişli fiil

Min kinc şûşt+i+bû+n+e

Min lawik şûşt+i+bû+(-)+ye

Te ez bir+i+bû+m+e

Ew çû+bû+(-)+ye	Min tu bir+i+bû+yî+yî
	Wî ew bir+i+bû+(-)+ye
	Min hûn bir+i+bû+n+e
	We em bir+i+bû+n+e
	Wan ew bir+i+bû+n+e

Geçişsiz fiil

Ez çûbûme
Tu çûbûyî(ye)
Ew çûbûye
Em çûbûne
Hûn çûbûne
Ew çûbûne

Geçişli Fiil

Min xwendibûye
Te xwendibûye
Wî/Wê xwendibûye
Me xwendibûye
We xwendibûye
Wan xwendibûye

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil

Ez ne+hat+i+bû+m+e
Ez ne+çû+bû+m+e
Tu ne+hat+i+bû+yî+[ye]
Ew hat+i+bû+(-)+ye

Geçişli fiil

Min kinc ne+şûşt+i+bû+n+e
Min kinc ne+şûşt+i+bû+(-)+ye
Te ez ne+bir+i+bû+m+e
Min tu ne+bir+i+bû+yî+[ye]
Wî ew ne+bir+i+bû+(-)+ye
Min hûnne+ bir+i+bû+n+e
We em ne+bir+i+bû+n+e
Wan ew ne+bir+i+bû+n+e

Geçişsiz fiil

Ez neçûbûme
Tu neçûbûyî(yî)
Ew neçûbûye
Em neçûbûne
Hûn neçûbûne
Ew neçûbûne

Geçişli Fiil

Min nexwendibûye
Te nexwendibûye
Wî/Wê nexwendibûye
Me nexwendibûye
We nexwendibûye
Wan nexwendibûye

11- Dema Boriya Niyetî(Sanal Geçmiş zaman)

Bu zaman, konuşanın geçmişte geleceği için yaptığı tasarımları sonradan hikaye etmesini ifade eder. Eylemin yapıldığını değil, tasarlandığını gösterir.

Örnekler:

Di zarotiyê de min hesabê xwe wiha kiribû; berê min ê bixwenda, min ê dibistana bilind xelas bikira, paşê ez ê biçûma eskeriyê, piştî vegera ji eskeriyê ez ê bizewiciyama, min ê ji xwe re karek bidîtaya û mal daniya. (*Çocuklukta hesabımı yapmıştım; önce okuyacaktım, yüksekokulu bitirecektim, sonra askerliğe gidecektim, askerden döndükten sonra evlenecek, kendime bir iş bulacak ve ev kuracaktım.*)

Eger sermiyanê min hebûya min ê ji xwe re dikanek vekira. (*Sermayem ol-saydı kendime bir dükkan açacaktım.*)

Sanal geçmiş zaman çekiminde;

a) Özne geçişsiz fiilde yalın, geçişli fiilde bükümlü haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi yalın haldedir.

c) Fiilin çekimi için geçmiş zaman kökü kullanılır

ç) Fiilin önüne gelecek zamanın (bi-) çekim öneki olumlu cümle, "ne" edatı olumsuz cümle için getirilir

d) Öznedenden sonra gelecek zaman edatı olan (d)ê getirilir.

e) Geçişsiz fiilde özne gözönüne alınarak, geçişli fiilde ise nesne göz önüne alınarak kökün sonuna; sessiz harfle bitiyorsa (a) sesli harfi getirilir ve **bitişik zamirin -m**(1. tekil ş.), **-yî**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-n**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.

f) En sonuna da (-a) [sesliyle bitiyorsa -ya] çekim eki getirilir.

Örnek:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil

Ez (d)ê bi+hat+a+m+a

Ez ê bi+çû+m+a

Tu yê bi+hat+a+[yî]+ya

Ew ê bi+hat+a(-)+ya

Geçişli fiil

Min ê kinc bi+şûşt+a+n+a

Min ê lawik bi+şûşt+a+ya

Te yê ez bi+bir+a+m+a

Min ê tu bi+bir+a+ya

Wî yê ew bi+bir+a+ya

Min ê hûn bi+bir+a+n+

We yê em bi+bir+a+n+a

Wan ê ew bi+bir+a+n+a

Geçişsiz fiil

Ez ê biçûma

Tu yê biçûyîya

Ew ê biçûya

Em ê biçûna

Hûn ê biçûna

Ew ê biçûna

Geçişli Fiil

Min ê bixwenda

Te ê bixwenda

Wî/Wê (y)ê bixwenda

Me ê bixwenda

We yê bixwenda

Wan ê bixwenda

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil

Ez (d)ê ne+hat+a+m+a

Ez ê ne+çû+m+a

Tu yê ne+hat+a+yî

Ew ê ne+hat+a(-)+ya

Geçişli fiil

Min ê kinc ne+şûşt+a+n+a

Min ê lawik ne+şûşt+a+ya

Te yê ez ne+bir+a+m+a

Min ê tu ne+bir+a+ya

Wî yê ew ne+bir+a+ya

Min ê hûn ne+bir+a+n+

We yê em ne+bir+a+n+a

Wan ê ew ne+bir+a+n+a

Geçişsiz fiil

Ez ê neçûma

Tu yê neçûyîya

Geçişli Fiil

Min ê nexwenda

Te ê nexwenda

Ew ê neçûya
Em ê neçûna
Hûn ê neçûna
Ew ê neçûna

Wî/Wê (y)ê nexwenda
Me ê nexwenda
We yê nexwenda
Wan ê nexwenda

12- Dema Boriya Niyetî ya Nêzîk(Yakın sanal geçmiş zaman)

Bu zaman, konuşanın geçmişte yakın geleceği için yaptığı tasarımları sonradan hikaye etmesini ifade eder. Eylemin yapıldığını değil, tasarlandığını gösterir.

Ez dikir biçûma. (*Gitmek üzereydim/Hemen gidecektim.*)

Yakın sanal geçmiş zaman çekiminde;

- Özne geçişsiz fiilde yalın, geçişli fiilde bükümlü haldedir.
- Geçişli fiilin nesnesi yalın haldedir.
- Fiilin çekimi için geçmiş zaman kökü kullanılır
- Fiilin önüne gelecek zamanın (bi-) çekim öneki olumlu cümle, "ne" edatı olumsuz cümle için getirilir
- Öznenen sonra "kirin" yardımcı fiilinin şimdiki zaman hikayesinin çekimi olan "dikir" getirilir
- Geçişsiz fiilde özne gözönüne alınarak, geçişli fiilde ise nesne göz önüne alınarak kökün sonuna; sessiz harfle bitiyorsa (a) sesli harfi getirilir ve **bitişik zamirin -m**(1. tekil ş.), **-yî**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-n**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.
- En sonuna da (-a) [*sesliyle bitiyorsa -ya*] çekim eki getirilir.

Örnek:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil

Ez dikir bi+hat+a+m+a
Ez dikir bi+çû+m+a
Tu dikir bi+hat+a+[yî]+ya

Geçişli fiil

Min dikir kinc bi+şûşt+a+n+a
Min dikir lawik bi+şûşt+a+ya
Te dikir ez bi+bir+a+m+a
Min dikir tu bi+bir+a+ya
Wî dikir ew bi+bir+a+ya
Min dikir hûn bi+bir+a+n+
We dikir em bi+bir+a+n+a
Wan dikir ew bi+bir+a+n+a

Geçişsiz fiil

Ez dikir biçûma
Tu dikir biçûyîya
Ew dikir biçûya
Em dikir biçûna
Hûn dikir biçûna
Ew dikir biçûna

Geçişli Fiil

Min dikir bixwenda
Te dikir bixwenda
Wî/Wê dikir bixwenda
Me dikir bixwenda
We dikir bixwenda
Wan dikir bixwenda

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil

Ez dikir ne+hat+a+m+a
Ez dikir ne+çû+m+a
Tu dikir ne+hat+a+[yî]+ya
Ew dikir ne+hat+a+(-)+ya

Geçişli fiil

Min dikir kinc ne+şûşt+a+n+a
Min dikir lawik ne+şûşt+a+ya
Te dikir ez ne+bir+a+m+a
Min dikir tu ne+bir+a+ya
Wî dikir ew ne+bir+a+ya
Min dikir hûn ne+bir+a+n+
We dikir em ne+bir+a+n+a
Wan dikir ew ne+bir+a+n+a

Geçişsiz fiil

Ez dikir neçûma
Tu dikir neçûyîya
Ew dikir neçûya
Em dikir neçûna
Hûn dikir neçûna
Ew dikir neçûna

Geçişli Fiil

Min dikir nexwenda
Te dikir nexwenda
Wî/Wê dikir nexwenda
Me dikir nexwenda
We dikir nexwenda
Wan dikir nexwenda

13- Dema Boriya Nediya a Mayî (Gelecek zamanın rivayeti)

Bu zaman, gelecekteki belli bir dönemden ya da yapılacak başka bir eylemden önce, bir eylemin olup bitmiş olacağını, kesin somut bir zaman vermeden belirtir.

Örnek:

Gava ku tu bêyî ez ê çûbim. (*Sen geldiğinde ben gitmiş olacağım.*)

Heta em bi qîmeta nivîskarê xwe bihesin ew ê miribe. (*Biz yazarımızın değerini anlayıncaya kadar O ölmüş olacak.*)

Heta xort ji zîndanê derkeve keçikê dê mêr kiribe. (*Genç zindandan çıkıncaya kadar kız kocaya varmış olacak.*)

Gelecek zaman rivayetinin çekiminde;

a) Özne geçişsiz fiilde yalın, geçişli fiilde bükümlü haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi yalın haldedir.

c) Fiilin çekimi için geçmiş zaman kökü kullanılır

ç) Kökten sonra "bûyin" yardımcı fiilinin gelecek zaman kökü olan "b" getirilir, asıl fiil kökü sessiz bir harfle bitiyorsa iki fiil kökünün arasına (i) seslisi getirilir.

d) Özneden sonra gelecek zaman edatı olan (d)ê getirilir

e) Geçişsiz fiilde özne gözönüne alınarak, geçişli fiilde ise nesne göz önüne alınarak yardımcı fiilkökünün sonuna bitişik zamirin -im(1. tekil ş.), -î(2. tekil ş.), -e(3. tekil ş.), -in(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.

f) Olumsuz cümle için çekilmiş fiilin başına [ne] edatı getirilir.

Örnek:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil

Ez (d)ê hat+i+b+im

Geçişli fiil

Min ê kinc şûst+i+b+in

Ez ê çû+b+im
Tu yê hat+i+b+î
Ew ê hat+i+b+e

Min ê lawik şûst+i+b+e
Te yê ez bir+i+b+im
Min ê tu bir+i+b+î
Wî yê ew bir+i+b+e
Min ê hûn bir+i+b+in
We yê em bir+i+b+in
Wan ê ew bir+i+b+in

Geçişsiz fiil

Ez ê çûbim
Tu yê çûbî
Ew ê çûbe
Em ê çûbin
Hûn ê çûbin
Ew ê çûbin

Geçişli Fiil

Min ê xwendibe
Te yê xwendibe
Wî/Wê yê xwendibe
Me yê xwendibe
We yê xwendibe
Wan ê xwendibe

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil

Ez (d)ê ne+hat+i+b+im
Ez ê ne+çû+b+im
Tu yê ne+hat+i+b+î
Ew ê ne+hat+i+b+e

Geçişli fiil

Min ê kinc ne+şûst+i+b+in
Min ê kinc ne+şûst+i+b+e
Te yê ez ne+bir+i+b+im
Min ê tu ne+bir+i+b+î
Wî yê ew ne+bir+i+b+e
Min ê hûn ne+bir+i+b+in
We yê em ne+bir+i+b+in
Wan ê ew ne+bir+i+b+in

Geçişsiz fiil

Ez ê neçûbim
Tu yê neçûbî
Ew ê neçûbe
Em ê neçûbin
Hûn ê neçûbin
Ew ê neçûbin

Geçişli Fiil

Min ê nexwendibe
Te yê nexwendibe
Wî/Wê yê nexwendibe
Me yê nexwendibe
We yê nexwendibe
Wan ê nexwendibe

14- Dema Boriya Nediya a Niyetî(Sanal miş'li geçmiş zaman)

Bu zaman, geçmişte başlayan bir eylemin, var olan ya da eylem bitmeden ortaya çıkan bir neden olmasaydı geçmişte bitmiş olacağını ama o neden yüzünden tasarlanan zamanda bitmediğini gösterir.

Örnekler:

Ne ji te bûya ez ê ji zû de çûbûma. (*Senden olmasa çoktan gitmiş olacaktım.*)

Yekîtiya Kurdan hebûya wan ê ji zû de dewleta xwe ava kiribûya. (*Kürtlerin birliği olsaydı çoktan devletlerini kurmuş olacaktı.*)

Otomobila me bi rê de qeza nekira em ê zûde gihaştibûna malê. (*Otomobil-*

imiz yolda kaza yapmasaydı çoktan eve varmış olacaktık.)

Sanal miş'li geçmiş zamanın çekiminde;

a) Özne geçişsiz fiilde yalın, geçişli fiilde bükümlü haldedir.

b) Geçişli fiilin nesnesi yalın haldedir.

c) Fiilin çekimi için geçmiş zaman kökü kullanılır

ç) Kökten sonra "**büyün**" yardımcı fiilinin geçmiş zaman kökü olan "**bü**" getirilir, asıl fiil kökü sessiz bir harfle bitiyorsa iki fiil kökünün arasına (i) seslisi getirilir.

d) Öznedenden sonra gelecek zaman edatı olan (d)ê getirilir

e) Geçişsiz fiilde özne gözönüne alınarak, geçişli fiilde ise nesne göz önüne alınarak yardımcı fiil kökünün sonuna **bitişik zamirin -m**(1. tekil ş.), **-yî**(2. tekil ş.), **--**(3. tekil ş.), **-n**(her üç şahsın çoğulu) hallerinden biri getirilir.

f) En sona da [a] [sesli bir harfle bitiyorsa [ya] çekim eki getirilir.

g) Olumsuz cümle için çekilmiş fiilin başına "ne" edatı getirilir.

Örnekler:

Olumlu hal

Geçişsiz fiil

Ez (d)ê hat+i+bû+m+a

Ez ê çû+bû+m+a

Tu yê hat+i+bû+yî+ya

Ewê hat+i+bû+(-)+ya

Geçişli fiil

Min ê kinc şûşt+i+bû+n+a

Min ê lawik şûşt+i+bû+(-)ya

Te yê ez bir+i+bû+m+a

Min ê tu bir+i+bû+yî+ya

Wî yê ew bir+i+bû+(-)+ya

Min ê hûn bir+i+bû+n+a

We yê em bir+i+bû+n+a

Wan ê ew bir+i+bû+n+a

Konuşma dilinde kolaylık sağlama bakımından ikinci takil şahıs için belirlenen **-yî** bitişik zamiri genellikle kullanılmaz.

Örnek:

Tu yê hatibûya

Min ê tu biribûya

Geçişsiz fiil

Ez ê çübûma

Tu yê çübûyîya

Ew ê çübûya

Em ê çübûna

Hûn ê çübûna

Ew ê çübûna

Geçişli Fiil

Min ê xwendibûya

Te yê xwendibûya

Wî/Wê yê xwendibûya

Me yê xwendibûya

We yê xwendibûya

Wan ê xwendibûya

Olumsuz hal

Geçişsiz fiil

Ez (d)ê ne+hat+i+bû+m+a

Ez ê ne+çû+bû+m+a

Tu yê ne+hat+i+bû+yî+ya

Ew ê ne+hat+i+bû+(-)+ya

Geçişli fiil

Min ê kinc ne+şûşt+i+bû+n+a

Min ê lawik ne+şûşt+i+bû+(-)ya

Te yê ez ne+bir+i+bû+m+a

Min ê tu ne+bir+i+bû+yî+ya

Wî yê ew ne+bir+i+bû+(-)+ya
Min ê hûn ne+bir+i+bû+n+a
We yê em ne+bir+i+bû+n+a
Wan ê ew ne+bir+i+bû+n+a

Konuşma dilinde kolaylık sağlama bakımından ikinci takil şahıs için belirlenen -yî bitişik zamiri genellikle kullanılmaz.

Örnek:

Tu yê nehatibûya
Min ê tu nebiribûya

Geçişsiz fiil

Ez ê neçûbûma
Tu yê neçûbûyîya
Ew ê neçûbûya
Em ê neçûbûna
Hûn ê neçûbûna
Ew ê neçûbûna

Geçişli Fiil

Min ê nexwendibûya
Te yê nexwendibûya
Wî/Wê yê nexwendibûya
Me yê nexwendibûya
We yê nexwendibûya
Wan ê nexwendibûya

B- DİLEK KİPLERİ

Bunlar istenen ya da tasarlanan bir eylemi anlatan kiplerdir.

Dilek kipleri dörde ayrılır:

- 1- Gereklilik kipi
- 2- İstek kipi
- 3- Şart kipi
- 4- Emir kipi

1- Gereklilik Kipi

İstenen ya da tasarlanan eylemin yapılması gerektiğini bildirir. Gereklilik kipi "vîyan" yardımcı fiili aracılığı ile yapılır. (Bak: "Vîyan" yardımcı fiili)

Örnekler:

Şimdiki zaman: Divê ez biçim malê. (*Eve gitmeliyim.*)

Geçişsiz fiil

Divê ez biçim
Divê tu biçî
Divê ew biçe
Divê em biçin
Divê hûn biçin
Divê ew biçin

Geçişli Fiil

Divê ez bixwînim
Divê tu bixwînî
Divê ew bixwîne
Divê em bixwînin
Divê hûn bixwînin
Divê ew bixwînin

Gelecek Zaman: Dê/Wê bivê ez biçim malê. (*Eve gitmem gerekecek.*)

Geçişsiz fiil

Dê/Wê bivê ez biçim
 Dê/Wê bivê tu biçî
 Dê/Wê bivê ew biçe
 Dê/Wê bivê em biçin
 Dê/Wê bivê hûn biçin
 Dê/Wê bivê ew biçin

Geçişli fiil

Dê/Wê bivê ez bixwînim
 Dê/Wê bivê tu bixwîní
 Dê/Wê bivê ew bixwîne
 Dê/Wê bivê em bixwînin
 Dê/Wê bivê hûn bixwînin
 Dê/Wê bivê ew bixwînin

Di'li geçmiş: Viya ez biçim malê.(*Eve gitmeliydim.*)

Geçişsiz fiil

a) Viya ez biçim
 Viya tu biçî
 Viya ew biçe
 Viya em biçin
 Viya hûn biçin
 Viya ew biçin

Geçişli fiil

Viya ez bixwînim
 Viya tu bixwîní
 Viya ew bixwîne
 Viya em bixwînin
 Viya hûn bixwînin
 Viya ew bixwînin

b) Viya ez biçûma Viya min bixwenda
 Viya tu biçûya Viya te bixwenda
 Viya ew biçûya Viya wî/wê bixwenda
 Viya em biçûna Viya me bixwenda
 Viya hûn biçûna Viya we bixwenda
 Viya ew biçûna Viya wan bixwenda

Miş'li geçmiş: Viyaye ez biçim malê.(*Eve gitmeliymişim.*)

Geçişsiz fiil

a) Viyaye ez biçim
 Viyaye tu biçî
 Viyaye ew biçe
 Viyaye em biçin
 Viyaye hûn biçin
 Viyaye ew biçin

Geçişli Fiil

Viyaye ez bixwînim
 Viyaye tu bixwîní
 Viyaye ew bixwîne
 Viyaye em bixwînin
 Viyaye hûn bixwînin
 Viyaye ew bixwînin

b) Viyaye ez biçûma Viyaye min bixwenda
 Viyaye tu biçûya Viyaye te bixwenda
 Viyaye ew biçûya Viyaye wî/wê bixwenda
 Viyaye em biçûna Viyaye me bixwenda
 Viyaye hûn biçûna Viyaye we bixwenda
 Viyaye ew biçûna Viyaye wan bixwenda

Şimdiki zamanın hikayesi:

Geçişsiz fiil

a) Viyabû ez biçim
 Viyabû tu biçî
 Viyabû ew biçe

Geçişli Fiil

Viyabû ez bixwînim
 Viyabû tu bixwîní
 Viyabû ew bixwîne

Viyabû em biçin Viyabû em bixwînin
Viyabû hûn biçin Viyabû hûn bixwînin
Viyabû ew biçin Viyabû ew bixwînin

- b) Viyabû ez biçûma Viyabû min bixwenda
Viyabû tu biçûya Viyabû te bixwenda
Viyabû ew biçûya Viyabû wî/wê bixwenda
Viyabû em biçûna Viyabû me bixwenda
Viyabû hûn biçûna Viyabû we bixwenda
Viyabû ew biçûna Viyabû wan bixwenda

Şimdiki zamanın rivayeti:

Geçissiz fiil

Geçişli Fiil

- a) Viyabûye ez biçim Viyabûye ez bixwînim
Viyabûye tu biçî Viyabûye tu bixwînî
Viyabûye ew biçe Viyabûye ew bixwîne
Viyabûye em biçin Viyabûye em bixwînin
Viyabûye hûn biçin Viyabûye hûn bixwînin
Viyabûye ew biçin Viyabûye ew bixwînin

- b) Viyabûye ez biçûma Viyabûye min bixwenda
Viyabûye tu biçûya Viyabûye te bixwenda
Viyabûye ew biçûya Viyabûye wî/wê bixwenda
Viyabûye em biçûna Viyabûye me bixwenda
Viyabûye hûn biçûna Viyabûye we bixwenda
Viyabûye ew biçûna Viyabûye wan bixwenda

Gelecek zamanın hikayesi:

Dê/Wê viyabûya ez biçim malê(*Eve gitmem gerekecekti*)

Geçissiz fiil

Geçişli Fiil

- a) Dê/Wê viyabûya ez biçim Dê/Wê viyabûya ez bixwînim
Dê/Wê viyabûya tu biçî Dê/Wê viyabûya tu bixwînî
Dê/Wê viyabûya ew biçe Dê/Wê viyabûya ew bixwîne
Dê/Wê viyabûya em biçin Dê/Wê viyabûya em bixwînin
Dê/Wê viyabûya hûn biçin Dê/Wê viyabûya hûn bixwînin
Dê/Wê viyabûya ew biçin Dê/Wê viyabûya ew bixwînin

- b) Dê/Wê viyabûya ez biçûma Dê/Wê viyabûya min bixwenda
Dê/Wê viyabûya tu biçûya Dê/Wê viyabûya te bixwenda
Dê/Wê viyabûya ew biçûya Dê/Wê viyabûya wî/wê bixwenda
Dê/Wê viyabûya em biçûna Dê/Wê viyabûya me bixwenda
Dê/Wê viyabûya hûn biçûna Dê/Wê viyabûya we bixwenda
Dê/Wê viyabûya ew biçûna Dê/Wê viyabûya wan bixwenda

Gelecek zamanın rivayeti:

Dê/Wê viyabûbe ez biçim malê (*Eve gitmem gerekmiş olacak*)

Geçişsiz fiil **Geçişli Fiil**

- a) Dê/Wê viyabûbe ez biçim Dê/Wê viyabûbe ez bixwînim
Dê/Wê viyabûbe tu biçî Dê/Wê viyabûbe tu bixwîni
Dê/Wê viyabûbe ew biçe Dê/Wê viyabûbe ew bixwîne
Dê/Wê viyabûbe em biçin Dê/Wê viyabûbe em bixwînin
Dê/Wê viyabûbe hûn biçin Dê/Wê viyabûbe hûn bixwînin
Dê/Wê viyabûbe ew biçin Dê/Wê viyabûbe ew bixwînin
- b) Dê/Wê viyabûbe ez biçûma Dê/Wê viyabûbe min bixwenda
Dê/Wê viyabûbe tu biçûya Dê/Wê viyabûbe te bixwenda
Dê/Wê viyabûbe ew biçûya Dê/Wê viyabûbe wî/wê bixwenda
Dê/Wê viyabûbe em biçûna Dê/Wê viyabûbe me bixwenda
Dê/Wê viyabûbe hûn biçûna Dê/Wê viyabûbe we bixwenda
Dê/Wê viyabûbe ew biçûna Dê/Wê viyabûbe wan bixwenda

2- İstek Kipi

Bir eylemi yapmadaki istek ya da niyeti gösterir.

Şimdiki zaman: Fiil çekimi gelecek zamanın fiil çekimiyle aynıdır. Yalnız bu zamanda olduğu gibi herhangi bir gelecek zaman edatı(dê, ê, wê, yê) almaz. Ez[rabim] biçim malê. (*[Kalkıp] eve gideyim.*)

<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli Fiil</u>
Ez biçim	Ez bixwînim
Tu biçî	Tu bixwîni
Ew biçe	Ew bixwîne
Em biçin	Em bixwînin
Hûn biçin	Hûn bixwînin
Ew biçin	Ew bixwînin

İstek kipinin hikayesi: Fiil çekimi sanal geçmiş zamanın fiil çekimiyle aynıdır. (Xwaziya) Ez biçûma. (*[Keşke] gitseydim.*)

<u>Geçişsiz fiil</u>	<u>Geçişli fiil</u>
Ez biçûma	Min bixwenda
Tu biçûyîya	Te bixwenda
Ew biçûya	Wî/Wê bixwenda
Em biçûna	Me bixwenda
Hûn biçûna	We bixwenda
Ew biçûna	Wan bixwenda

İstek kipinin gelecek zaman rivayeti: (Xweziya) Ez çûbûma. (*[Keşke] gitmiş olsaydım.*)

Geçişsiz fiil

Ez çûbûma
Tu çûbûyâ
Ew çûbûya
Em çûbûna
Hûn çûbûna
Ew çûbûna

Geçişli Fiil

Min xwendibûya
Te xwendibûya
Wî/Wê xwendibûya
Me xwendibûya
We xwendibûya
Wan xwendibûya

3- Şart Kipi

Başka bir eylemin yapılabilmesi için kendi eylemi şart olan bir durumu gösterir. Bu kip heke/eger/ger/heger ku edatlarının öznenin önüne getirilmesiyle yapılır.

Şertê Dema Niha (Şimdiki zamanın şartı) Fiil çekimi şimdiki zamanın fiil çekimiyle aynıdır.

Heke ez [niha] dijîm... (*[Şimdi] yaşıyorsam...*) Heke ez [niha] dibêjim... (*[Şimdi] diyorsam...*)

Geçişsiz fiil

Heke ez dijîm
Heke tu dijîyî
Heke ew dijî
Heke em dijîn
Heke hûn dijîn
Heke ew dijîn

Geçişli Fiil

Heke ez dibêjim
Heke tu dibêjî
Heke ew dibêje
Heke em dibêjin
Heke hûn dibêjin
Heke ew dibêjin

Şertê Dema Fireh(Geniş zamanın şartı) Fiil çekimi geniş zamanın fiil çekimiyle aynıdır.

Heke ez (hergav) dijîm.. (*Yaşamaktaysam...*) Heke ez dibêjim... (*Demekteysem...*)

Geçişsiz fiil

Heke ez dijîm
Heke tu dijîyî
Heke ew dijî
Heke em dijîn
Heke hûn dijîn
Heke ew dijîn

Geçişli Fiil

Heke ez dibêjim
Heke tu dibêjî
Heke ew dibêje
Heke em dibêjin
Heke hûn dibêjin
Heke ew dibêjin

Şertê Dema Mayî(Gelecek zamanın şartı) Fiil çekimi gelecek zamanın fiil çekimiyle aynıdır.

Heke ez (d)ê bijîm... (Yaşayacaksam...) Heke ez ê bibêjim... (Diyec-
sem...)

Geçişsiz fiil

Heke ez ê bijîm
Heke tu (y)ê bijîyî
Heke ew ê bijî
Heke em ê bijîn
Heke hûn ê bijîn
Heke ew ê bijîn

Geçişli fiil

Heke ez ê bibêjim
Heke tu (y)ê bibêjî
Heke ew ê bibêje
Heke em ê bibêjin
Heke hûn ê bibêjin
Heke ew ê bibêjin

**Şertê Dema Mayiya Nêzîk(Yakın gelecek zamanın şartı) Fiil çekimi yakın
gelecek zamanın fiil çekimiyle aynıdır.**

Heke ez dikim bijîm... (Yaşamak üzereysem...) Heke ez dikim bibêjim...
(Demek üzereysem...)

Geçişsiz fiil

Heke ez dikim bijîm
Heke tu dikî bijîyî
Heke ew dike bijî
Heke em dikin bijîn
Heke hûn dikin bijîn
Heke ew dikin bijîn

Geçişli fiil

Heke ez dikim bibêjim
Heke tu dikî bibêjî
Heke ew dike bibêje
Heke em dikin bibêjin
Heke hûn dikin bibêjin
Heke ew dikin bibêjin

**Şertê Dema Boriya Diyar(Di'li geçmiş zamanın şartı) Fiil çekimi di'li
geçmiş zamanın fiil çekimiyle aynıdır.**

Heke ez jiyam... (Yaşadıysam...)

Geçişsiz fiil

Heke ez jiyam
Heke tu jiyayî
Heke ew jiya
Heke em jiyane
Heke hûn jiyane
Heke ew jiyane

Geçişli Fiil

Heke min got
Heke te got
Heke wî/wê got
Heke me got
Heke we got
Heke wan got

**Şertê Dema Boriya Nediya(Miş'li geçmiş zamanın şartı) Fiil çekimi
miş'li geçmiş zamanın fiil çekimiyle aynıdır.**

Heke ez jiyame... (Yaşamışsam...)

Geçişsiz fiil

Heke ez jiyame
Heke tu jiyayî(yî)
Heke ew jiyaye
Heke em jiyane
Heke hûn jiyane

Geçişli Fiil

Heke min gotiye
Heke te gotiye
Heke wî/wê gotiye
Heke me gotiye
Heke we gotiye

Heke ew jiyane Heke wan gotiye

Şertê Dema Boriya Berdewam a Diyar(Şimdiki zamanın hikayesinin Şartı)Fiil çekimi sürekli di'li geçmiş zamanın fiil çekimiyle aynıdır.

Heke ez dijiyam... (*Yaşıyorduyşam...*) Heke min digot... (*Diyorduyşam...*)

Geçişsiz fiil

Heke ez dijiyam

Heke tu dijiyayî

Heke ew dijiya

Heke em dijiyan

Heke hûn dijiyan

Heke ew dijiyan

Geçişli Fiil

Heke min digot

Heke te digot

Heke wî/wê digot

Heke me digot

Heke we digot

Heke wan digot

Şertê Dema Boriya Berdewam a Nediya(Şimdiki zamanın rivayetinin şartı)Fiil çekimi sürekli miş'li geçmiş zamanın fiil çekimiyle aynıdır.

Heke ez dijiyame (*Yaşıyormuşşam...*) Heke min digotiye... (*Diyormuşşam...*)

Şertê Dema Boriya Nediya a Çirokî(Mişli geçmiş hikayesinin şartı) Fiil çekimi sürekli miş'li geçmiş zaman hikayesinin fiil çekimiyle aynıdır.

Heke ez jiyabûm (*Yaşamış idiysem...*) Heke min gotibû(*Demiş idiysem...*)

Şertê Dema Boriya Nediya a Rîwayetî (Mişli geçmiş rivayetinin şartı.) Fiil çekimi miş'li geçmiş zaman rivayetinin fiil çekimiyle aynıdır.

Heke ez jiyabûme (*Yaşamış imişsem...*) Heke min gotibûye (*Demiş imişsem...*)

Şertê Dema Boriya Niyetî(Sanal geçmiş zamanın şartı) Fiil çekimi sanal geçmiş zamanın fiil çekimiyle aynıdır.

Heke ez ê bijiyama (*Yaşayacak idiysem...*) Heke min ê bigota (*Diyecek idiysem...*)

Şertê Dema Boriya Niyetî ya Nêzîk(Yakın sanal geçmiş zamanın şartı) Heke ez dikir bijiyama (*Yaşamak üzere idiysem...*) Heke min dikir bigota (*Demek üzere idiysem...*)

Şertê Dema Boriya Nediya a Mayî(Gelecek zaman rivayetinin şartı) Fiil çekimi gelecek zaman rivayetinin fiil çekimiyle aynıdır.

Heke ez ê jiyabim... (*Yaşamış olacak idiysem...*) Heke min ê gotibe (*Demiş olacak idiysem...*)

Şertê Dema Boriya Nediya a Niyetî(San miş'li geçmişin Şartı) Fiil çekimi sanal miş'li geçmiş zamanın fiil çekimiyle aynıdır.

Heke ez ê jiyabûma (*Yaşamış olacak idiysem...*) Heke min ê gotibûya

(*Demiş olacak idiysem...*)

4- Emir kipi

Emir kipi, bir oluşum ya da eylemin yapılmasını emreder. Gerçek emir kipi Kürtçede birinci tekil şahıstan ikinci tekil ve ikinci çoğul şahısa yönelen bir mesaj olarak oluşur. Gerçek emir kiplerinde ikinci tekil ve ikinci çoğul şahıstan başka herhangi bir şahıs için çekim yoktur. Olumlu ve olumsuz biçimi vardır. Olumlu biçimi için emir kipinin **bi-** olumluluk edatı, fiilin gelecek zaman kökünün önüne getirilir. Fiil kökü sessiz bir herfle bitiyorsa, fiilin sonuna 2. tekil şahıs için bitişik zamirin **-e**, 2. çoğul şahıs için **-in** hali getirilir. Fiil kökü sesli bir harfle bitiyorsa 2. tekil şahıs için fiilin sonuna birşey getirilmez, 2. çoğul şahıs için **-n** hali getirilir.

Örnekler:

Sessizle biten fiil kökü:

2. tekil şahıs için: **bi+bêj+e= bibêje!** (*söyle!*)

2. çoğul şahıs için: **bi+bêj+in= bibêjin!**(*söyleyin!*)

Sesliyle biten fiil kökü:

2. tekil şahıs için: **bi+šo+= bişo!**(*yıka!*)

2. çoğul şahıs için: **bi+šo+n= bişon!**(*yıkayın!*)

Emir kipinin olumsuz biçimi için, emir kipinin **me-** olumsuzluk edatı fiilin gelecek zaman kökünün önüne getirilir. Fiil kökü sessiz bir herfle bitiyorsa, fiilin sonuna 2. tekil şahıs için **bitişik zamirin -e**, 2. çoğul şahıs için **-in** hali getirilir. Fiil kökü sesli bir harfle bitiyorsa 2. tekil şahıs için fiilin sonuna birşey getirilmez, 2. çoğul şahıs için **-n** hali getirilir.

Örnek:

Sessizle biten fiil kökü:

2. tekil şahıs için: **me+bêj+e= mebêje!**(*söyleme!*)

2. çoğul şahıs için: **me+bêj+in= mebêjin!**(*söylemeyin!*)

Sesliyle biten fiil kökü:

2. tekil şahıs için: **me+šo+= meşo!**(*yıkama*)

2. çoğul şahıs için: **me+šo+n= meşon!**(*yıkamayın*)

Hatırlatma: Konuşma dilinde emir kipinin olumsuz biçimi çekilirken çoğu kez fiilin önüne **"me"** olumsuzluk edatı yerine **"ne"** olumsuzluk edatı konur. Örneğin **"meke"** yerine **"neke"** denir. Böylesi bir kullanış emir kipi için yanlıştır.

Öneklerle türemiş, deyim ve bileşik fiillerde **"bi"** ve **"me"** edatları fiilin başına değil, onun basit fiil unsurunun başına gelir. Böylece önekler, edatlar ya da fiilin sıfat veya isim unsurları, sözkonusu edatlardan önce gelirler. Edilgen ve ettirgen fiillerde, fiil unsuru başta yer aldığı için bu edatlar da fiil unsurunun başında yer alırlar.

Örnek:

	<u>olumlu</u>	<u>olumsuz</u>
Türemiş f.	rabixe! hilbiçine!	ramexe! hilmeçine!
Deyim fiil	jêbike! lêbixe!	jêmeke! lêmexe!
İsim+fiil	guh bide! guh lêbike	guh mede! guh lêmeke!
Sıfat+fiil	sor bike!	sor meke!
Fiil+fiil	b(ih)ê kuştin! bê vekirin!	meyê kuştin! meyê vekirin!
	bide xwendin! bide serjêkirin!	mede xwendin! mede serjêkirin!

Konuşma dilinde kolaylaştırma bakımından çoğunukla araya gelen olumlu hal çekiminin "bi" edatı atılır. Dilbilgisi kuralları bakımından bu formu da benimsemek doğru olur.

Örnek:

	<u>olumlu</u>	<u>olumsuz</u>
Türemiş f.	raxe! hilçine!	ramexe! hilmeçine!
Deyim fiil	jêke! lêxe!	jêmeke! lêmexe!
İsim+fiil	guh (bi)de! guh lêke!	guh mede! guh lêmeke!
Sıfat+fiil	sor ke!	sor meke!
Fiil+fiil	b(ih)ê kuştin! bê vekirin!	meyê kuştin! meyê vekirin!
	bide xwendin! bide serjêkirin!	mede xwendin! mede serjêkirin!

Dolaylı emir kipi

İstek kipinin aynı zamanda emir kipi anlamı verdiği haller de olur. Bu hal, ya fiile daha belirgin bir vurgu yapılarak ya da öznenin başına "bira/bila" sözcüğü getirilerek elde edilir ve buna dolaylı emir kipi denir. Dolaylı emir kipi, birinci tekil şahıs dışında bütün şahıslar için çekilir. Dolaylı emir kipinin olumsuz hali fiilin önüne "me" değil, "ne" edatı getirilerek yapılır.

Örnek:

Hûn biçin em paşê tèn.
Tu meçe, bira ew biçe.
Bira ew neçe, tu biçe.
Bira ew neçin em biçin.

EDAT(DAÇEK)

Edatlar, tek başlarına açık bir anlamları olmayan ancak anlamlı kelimeler, takımlar ya da kelime gruplarıyla yanyana geldiklerinde ya da cümle içinde yer aldıklarında anlamlı yeni unsurlar yaratan ve böylece kendi anlamları da açıkça beliren kelimelerdir. Edatlar cümle içinde kendi başına bulunabilecekleri gibi isim, sıfat, fiil, zamir ve zarflarla yanyana gelerek yeni sıfat, fiil ya da zarflar oluşturabilirler. Kürtçe cümlelerde edatlar hemen her yerde yer aldıklarından büyük bir öneme sahiptirler. Edatları ve kullanışlarını iyi bilmeden anlaşılır bir Kürtçe konuşmak veya yazmak imkansızdır.

Kürtçedeki başlıca edatlar şunlardır:

1- Ön ve artedatlar(Daçekên pêşîn û yên paşîn):

a) Ii

bi

ji

di

bê

re

na

ni

b) bi re(ra)

bi ve(va)

bi de(da)

ji re(ra)

ji ve(va)

ji de(da)

di re(ra)
di ve(va)
di de(da)

a) şıkında gösterilen edatlara önedatlar denir ve bunlar kelimelerden önce gelirler, b) şıkındaki edatların ön bölümündekilere dilbilimciler önedatlar, son bölümündekilere de art edatlar demektedirler. Aslında b) şıkındaki edatların ilk ve son bölümleri birbirinden bağımsız olmadıkları ve anlamlı kelimeler bu iki bölümün arasında yer aldıkları için doğru olan bunları **önedat** ve **artedat** diyerek birbirinden koparmak değil, birlikte düşünerek **önedat unsuru** ve **artedat unsuru** biçiminde adlandırmaktır.

Çok istisnai hallerde **re**, **ve**, ve **de** bağımsız olarak artedat görevi görürler, o hallerde bile aslında varolması gereken önedat unsuru düşürülmüş olduğu için bağımsız artedat olarak vardılar.

Örnek:

Em dûv re çûn. (*Biz sonradan gittik.*) Aslında "*em di dûv re çûn*"dur.

Pêş de were. (*Öne doğru gel.*) Aslında "*bi pêş de were*"dir.

bê, **ne**, **me**, **na** ve **ni** olumsuzluk edatları:

Bu edatlar anlamlı kelimelerin önüne gelerek olumsuzluk anlamının oluşmasını sağlarlar:

Örnekler:

bê: bêkar (*işsiz*), bêmal (*evsiz*), bêreng (*renksiz*), bêxwê (*tuzsuz*), bêşekir (*şekersiz*), bêbext (*kalleş*), bêruh (*ruhsuz*), bêîman (*imansız*) v.s.

ne: nexweş (*hasta*), neqenc (*kötü*), nebûyî (*olmamış*), nedîtî (*görülmemiş*).

Bazen olumluluk edatı da dahil diğer edatların önüne gelebilir: nebix-êr (*uğursuz*, *Allah kahretsin*), nebiselamet (*uğursuz*, *Allah kahretsin*), nelirê (*uygunsuz*), nelikar (*işlemez*), nejêkirî/jênekirî (*koparılmamış*), nepêkirî/pênekirî (*değmemiş*).

Cümle içinde tekbaşına gelebilir:

Ne ew, birayê wî mamoste ye. (*Kendisi değil kardeşi öğretmendir.*)

Ne ji min re ji te re dibêje. (*Bana değil, sana söylüyor.*)

Cümle içinde tekrarlanarak gelebilir:

ne ne/ne ne jî: Ne dixwe ne vedixwe, ji Xwedê re dua dîke. (*Yemiyor içmiyor, Tanrıya dua ediyor*)

Ev deh roj in ne kes tê ne kes dipirse. (*On gündür ne kimse geliyor ne kimse soruyor.*)

Ne dixwe ne jî radizê. (*Ne yiyor ne de uyuyor.*)

Ne ji min re ne jî ji wî re dibêje. (*Ne bana ne de ona söylüyor.*)

Şimdiki zaman dışındaki zamanlarda fiillerin olumsuz biçimlerinin oluşturulmasına yarar:

Ez neçûm malê. (*Eve gitmedim.*)

Min ders nexwend.(*Ders çalışmadım.*)
Ez ê nebêjim. (*Demiyeyeğim*)

İsim cümlelerinde cümlenin olumsuz biçiminin oluşturulmasına yarar:

Ew ne mamostê me ye. (*O bizim öğretmenimiz değil.*)

Derya ne doktora zarokan e. (*Derya çocuk doktoru değil.*)

Qatilê mêrik ne ew e. (*Adamın katili o değil.*)

Sêva ku te da min ne sor bû. (*Bana verdiği elma kırmızı değildi.*)

me: Emir kipinin olumsuz halinin oluşturulması için fiilin başına getirilir:

Meçe!(*Gitme!*) Menivîse!(*Yazma!*) Mebêje!(*Deme!*)

na: a) Bazı olumlu sıfatların başına gelerek olumsuzluk anlamının oluşmasını sağlar:

natemam(*eksik*), namerd(*kalleş*),

b) Şimdiki ve geniş zaman kiplerinde fiillerin olumsuz hallerinin çekimlerine yarar:

Ez naçim dibistanê.(*Ben okula gitmiyorum*)

Şivan berxan naçêrîne. (*Çoban kuzuları otlatmıyor.*)

ni: Fiil çekimlerinin olumsuz hallerinin oluşturulması için bazı fiillerde **ne** ve **na** edatlarının yerine gelir, aslında bir nevi onların kısaltılmış biçimidir. Belki de yazı diline **ni** biçiminde değil de **n'** biçiminde yerleştirilmesi daha uygun olurdu. Fakat **ni** biçimi gelenekselleştiği için biz de bu biçimi kullanıyoruz.

nikare(*edemiyor*), nizane(*bilmiyor*).

Edatların zarf, zamir, sıfat ve isimlerle yanyana gelerek zarf takımları veya yeni anlamlı kelimeler oluşturmaları:

1-li:

li ber: Mase li ber min e. (*Masa önümdedir.*)

Li ber dêrî raweste. (*Kapının önünde dur.*)

li pêş(*önde*), li pêşiyê(*önde*), li aliyê(*tarafında*), li nêzî/nêzîkî (*yakınında*), li dûrê/dûrî(*uzağında*), li pişt(*arkasında*), li dûv(*ardında*), li dawiya(*sonunda*), li paş/li paşiya/li pey(*arkasında*), li ser(*üstünde/üzerinde*), li seriya(*başında*), li jor/jora(*yukarısında*), li raser/raserî/raserê (*üzerinde yukarıda*), li bin/li biniya(*altında*), li jêr/jêra(*aşağısında*), li xwar/xwerê(*aşağısında*), li nik/li rex/rexê/li cem/li kêlek/kêleka/ (*yanında/kenarında*), li hêla/li ba/li hinda/li gel(*yanında*), li nav(*içinde/arasında*), li navber(*arasında*), li pêşber/pêşberê/*î(karşısında)*, li hember/hemberê/*î(karşısında)*, li dij/dijî(*karşısında*), li rû/rûyê(*yüzünde*).

li min: Kevir li min ket. (*Bana taş değdi.*)

Li min ragire.(*Beni bekle.*)

Li min megire. (*Bana çok görme. /Kusuruma bakma.*)

li te, (li wî, li wê)lê, li me, li we, li wan, li xwe, li hev, (li yek û din)lêk, li kê, li çi, li ku, li kijanî, li vê, li van, li wê, li wan.

li malê: Ew îro li malê ye. (*O bugün evdedir.*)
Li malê miqate be. (*Eve gözkulak ol.*)

li keçikê: Çi kincinî xweşik li keçikê ne. (*Kızın üzerinde ne güzel elbiseler var.*)

Wî li keçikê xist. (*O kızı döğdü.*)

li dinyayê, li çiyê/çiyayî, li bîr û baweriyê.

likar: Makîne likar e. (*Araba işliyor.*)

lirê: Ev ne peyvek lirê ye. (*Bu uygun bir laf dağıl.*)

li baqiliyê: Xwe li baqiliyê nake xwedî. (*Akıllılığa sahip çıkmıyor.*)

li dînitîyê: Ew xwe li dînitîyê datîne. (*Kendini deliliğe vuruyor.*)

li timayiyê(*cimriliğe*), li dewlemendiyê(*zenginliğe*), li zanatiyê(*bilgiliğe*), li qencyiyê(*iyiliğe*), li Kurditîyê(*Kürtlüğe*).

li hatinê(*gelişte*), li xwendinê(*okumada/okumaya*), li kirinê(*yapmaya/yapmada*), li da(yi)n çêkirinê(*yaptırmada/yaptırmaya*), li hatin revandinê(*kaçırılmaya/kaçırılmada*).

li gor(î): Çakêt li gorî te ye. (*Ceket sana göredir.*) Li gor min ev fikir şaş e. (*Bana göre bu düşünce yanlıştır.*)

2-bi:

bi ber: Karên xerab bi ber lêwik mexe. (*Çocuğu kötü işlere alıştırma.*)

bi pêş: Divê em welatê xwe bi pêş xin. (*Ülkemizi ilerletmemiz gerekir.*)

bi pêşiyê: Tu bi pêşiyê keve, rê veke. (*Sen öne düş, yol aç.*)

bi aliyê(*tarafına*), bi nêzî/nêzikî(*yakınına*), bi dûr/dûrî(*uzağına*), bi pişt(*arkasına*), bi dûv(*ardına*), bi dawiyê(*sonuna*), bi paş(*arkasına*), bi paşiya, bi pey(*ardına*), bi ser(*üzerine*), bi seriya(*başına*), bi jor/jora(*yukarısına*), bi raser/raserî/raserê(*başı üstüne*), bi bin/bi biniya(*altına*), bi jêr/jêra/xwerê(*aşağısına*), bi nik/bi rex/rexê/bi cem/bi kêlek/kêleka(*yanına/kenarına*), bi hêla(*tarafına*), bi ba/bi hinda(*yanına*), bi nav, bi navber, bi pêşber/pêşberê/î, bi hember/hemberê/î, bi dij/dijî, bi rû/rûyê.

bi min: Bi min tenê kar xelas nabe. (*Yalnız benimle iş bitmez.*)

bi te, (bi wî, bi wê)pê, bi me, bi we, bi wan, bi xwe.

bi hev(pev): Bişkoka xwe pevxe. (*Düğmelerini ilikle/birbirine iliştir.*)
(bi yek û din)pêk, bi kê, bi çi, bi ku, bi kîjan, bi vê, bi van, bi wê, bi wan.

bi malê: Ez mala xwe bi mala te nadim. (*Ben evimi seninkine değişmem.*)

bi keçikê: Piştî ew qas sal hîn nuh bi keçikê hesiya. (*O kadar yıldansonra daha yeni kızın farkına vardı.*)

bi dinyayê(*dünyaya*), bi çiyê/*çiyayî(dağa)*, bi bir û baweriyê(*düşünceye*), bi roj(ê)(*gündüze/gündüzleyin*), bi şev(ê)(*geceye/geceleyin*).

biçiya: Welatê biçiya ji welatê biberrî hêniktir e. (*Dağlı ülke çöllü ülkeden daha serindir.*)

bimal(*mallı/zengin*), biber(*verimli*), birih(*sakallı*), bişeref(*şerefli*), biaqil(*akıllı*), bijan(*sancılı*), biserûber(*düzgün/düzenli, detaylı/ayrıntılı*).

bi baqili: Azad bi baqilî kar û barê xwe dimeşîne. (*Azad işini gücünü akıllıca yürütüyor.*)

bi dînîti(*delilikle/delice*), bi timayî(*cimrilikle/cimrice*), bi dewlemendî (*zenginlikle/zengince*), bi zanatî(*bilerek*), bi qencî(*iyilikle*), bi Kurdî (*Kürtçe*).

bi dînîtiyê: Bi dînîtiyê kesî tu havil nekiriye. (*Delilikle kimse bir şey çözmüş değil.*)

bi baqiliyê, bi timayiyê, bi dewlemendiyê, bi zanatiyê, bi qenciyê, bi Kurdîtiyê.

bi hatinê: Bi hatinê tu yê him me bibînî him jî karê xwe xelas bikî. (*Gelmekle hem bizi göreceksin hem de işini bitireceksin.*)

bi xwendinê, bi kirinê, bi dan çekirinê, bi hatin revandinê.

ber bi êvarê: Ber bi êvarê me xwe gihand gund. (*Akşama doğru kendimizi köye attık.*)

ber bi havînê (yaza doğru)

mal bi mal: Esker mal bi mal li gundiyan geriyar. (*Askerler ev ev köylüleri aradılar.*)

gav bi gav(*adım adım*), sal bi sal(*yıldan yıla*), welat bi welat(*ülke ülke*), xet bi xet(*hat hat*), cot bi cot(*çift çift*), xwe bi xwe(*kendi kendine*).

bi a/bi ya: Bi a min divê xwendin û nivîsîn bi zimanê Kurdî be. (*Bana göre okuma yazmanın Kürt diliyle olması gerekir.*)

3- ji:

ji ber: Xwe ji ber min bide alî bira tavik li min xe. (*Önümden çekil güneş alayım biraz.*)

ji pêş(önden), ji pêşiyê(önden), ji aliyê(tarafından), ji nêzî/nêzîkî (yakınından), ji dûr/dûrî(uzağından), ji pişt, ji dîv, ji dawiya, ji paş, ji paşiya, ji pey, ji ser, ji seriya, ji jor/jora, ji raser/raserî/raserê, ji bin, ji biniya, ji jêr/jêra, ji xwar/xwarê, ji nik, lirex/rexê, ji cem, ji kêlek/kêleka, ji hêla, ji ba, ji hinda, ji gel, ji nav, ji navber, ji pêşberê/î, ji hember/hemberê/î, ji dij/dijî, ji rû/rûyê.

ji min: Ji min, ji te, tu jimin xorttir î. (Ikimize bakılırsa, sen benden daha gençsin.)

ji te, (ji wî, ji wê)jê, ji me, ji we, ji wan, ji xwe, ji hev, (ji yek û din)jêk, ji kê, ji çî, ji ku, ji kîjan, ji vê, ji van, ji wê, ji wan.

ji malê: Dengê nalînekê ji wê malê tê. (O evden bir inilti sesi geliyor.)

ji keçikê: Ji keçikê bipirse, bê ka birê wê li malê ye yan na. (Kıza sor bakalım kardeşi evde mi değil mi?)

ji dinyayê: Heyv ji dinyayê piçûktir e. (Ay, Dünya'dan daha küçüktür.)

ji çiyê/çiyayî: Serekaniya vî çemî ji çiyê derdikeve. (Bu nehrin kaynağı dağdan çıkıyor.)

ji bîr û baweriyê(düşünceye/düşünceden).

jiber: Divê tu vê helbesta Cîgerxwîn jiber bikî. (Cîgerxwîn'in bu şiirini ezberlemelisin.)

ji baqilî(akıllılıktan), ji dînîti(delilikten), ji timayî(cimrilikten), ji dewlemendî(zenginlikten), ji zanatî(bilmekten), ji qencî(iyilikten), ji Kurdî.

ji baqilîyê, ji dînîtiyê, ji timayiyê, ji dewlemendiyê, ji zanatîyê, ji qencyê, ji Kurdîtiyê.

ji hatinê(gelmekten), ji xwendinê(okumaktan), ji kirinê(etmekten), ji da (yi)n çêkirinê(yaptırmaktan), ji hatin revandinê(kaçırılmaktan).

ji bo: Ez ji bo te hatim vî bajarî.(Ben senin için bu şehre geldim.)

ji bo ku: Ji bo ku tu nehatî, ez hatim. (Sen gelmediğin için ben geldim.)

ji ber: Ji ber nexweşiya xwe ez îro neçûm kar.(Hastalığım yüzünden bugün işe gidemedim.)

ji ber ku: Ji ber ku tu hatî ez neçûm. (Sen geldiğin için gitmedim.)

ji dêvla: Azad îro ji dêvla bavê xwe avdaniyê dike. (Azad bugün babasının yerine tarla suluyor.)

ji bilî: Ji bilî Kurdan li Rojhilata Navîn kes bê dewlet nema. (Orta Doğu'da Kürtlerden başka kimse devletsiz kalmadı.)

4- di:

di ber: Xwe di ber wê xe bira min nebîne. (*Onun önüne geç beni görmesin*)

di pêş(öne), di pêşiyê(öne), di alî/alîyê(kenara/kenarına), di nêzî/nêzîkî, di dûr/dûrî, di pişt, di dûv, di dawîya, di paş, di paşîya, di pey, di ser, di serîya, di jor/jora, di raser/raserî/raserê, di bin, di bîniya, di jêr/jêra, di xwar/xwerê, di nik, di rex/rexê, di cem, di kêlek/kêleka, di hêla, di ba, di hinda, di gel, di nav, di navber, di pêşberê/î, di hember/hemberê/î, di dij/dijî, di rû/rûyê.

di min(bana): Bela hat di min geriya. (*Bela gelip beni buldu.*)

di te, (di wî, di wê)tê, di me, di we, di wan, di xwe, di hev, (di yek û din)têk, di kê, di çi, di ku, di kîjanî/ê, di vê, di van, di wê, di wan.

di malê: Di malê keve bira esker te nebînin/Têkeve malê bira esker te nebînin. (*Eve gir askerler seni görmesin.*)

5- bi re(ra): Bu edat sadece isim ve zamirlerle yanyana gelebilir.

bi pêşiyê re(ra): Bi pêşiyê re bipeyve. (*Önle konuş.*)

bi dûrê re(ra): Bi telefonê ew bi dûrê re dipeyve. (*Telefonla uzakla konuşuyor.*)

bi dawiyê re(ra): Bi dawiyê re li hev bike. (*Arkayla anlaş.*)

bi min re(ra): Bi min re were em biçin sûkê. (*Benimle gel çarşıya gidelim.*)

bi te re(ra): Piçika aqil bi te re tune. (*Akılın zereciği sende(seninle) yok.*)

(bi wî re, bi wê re)pê re, bi me re, bi we re, bi wan re, bi xwe re, (bi hev re)pev re, (bi yek û din)pêk re, bi kê re, bi çi re, bi ku re, bi kîjanê re, bi vê re, bi van re, bi wê re, bi wan re.

bi malê re(ra): Bi malê re baxçeyek jî ji xwe re kirî. (*Evlle beraber bir bahçe de satın aldı.*)

bi keçikê re(ra): Lawik bi dilê xwe bi keçikê re zewicîbû. (*Oğlan gönlüyle kızla evlenmişti.*)

bi dinyayê re, bi çiyê/çiyayî re, bi bîr û baweriyê re.

bi Kurdî re.

bi baqiliyê re(ra): Bi baqiliyê re serî nayê derxistin. (*Akıllılıkla başa çikılmaz.*)

bi dînîtiyê re, bi timayiyê re, bi dewlemendiyê re, bi zanatîyê re, bi qenciyê re, bi Kurdîtiyê re

bi hatinê re(ra): Bi hatinê re xwe avêt hembêza diya xwe. (*Gelir gelmez annesinin kucağına atıldı.*)

bi xwendinê re, bi kirinê re, bi dan çêkirinê re, bi hatin revandinê re.

ber bi şevqê re(ra): Ber bi şevqê re em ji çemî derbas bûn. (*Şafağa doğru*

çayı geçtik.)

ber bi hilatina hîvê re(*ayın doğuşuyla*), ber bi payizê re(*sonbahara doğru*),
ber bi esir re(*ikindiye doğru*).

6- bi ve(va):

bi hêla ve(va): Hinekî din bi hêla newalê ve here. (*Biraz daha dereye doğru git.*)

bi pêşiyê ve(va): Agir bi pêşiyê ve diçe. (*Ateş öne doğru gidiyor.*)

bi aliyî ve(*tarafa doğru*), bi nêzî/nêzîkî ve, bi dûr/dûrî ve, bi pişt ve, bi dûv ve, bi dawiya ve, bi paş ve, bi paşiy ve, bi pey ve, bi ser ve, bi seriya ve, bi jor/jora ve(va), bi raser/raserî/raserê ve, bi bin ve, bi biniya ve, bi jêr/jêra ve, bi xwar/xwerê ve, bi nik ve/ bi cem ve, bi kêlek/kêleka ve, bi hêla ve, bi ba ve, bi hinda ve, bi gel ve, bi nav ve, bi navber ve, bi pêşber/pêşberê/î ve, bi hember/hemberê/î ve, bi dij/dijî ve, bi rû/rûyê ve.

bi min ve(va): Di bezê de xelata yekemîniyê bi min ve kirin. (*Koşuda birincilik ödülünü bana taktılar.*)

bi te ve(va): Çiye tu ew qas diqîrî, meriv dibêje qey marî bi te ve daye. (*Nedir o kadar bağıryorsun, insan yılan sokmuş sanır.*)

bi wî ve, bi wê ve) pê ve, bi me ve, bi we ve, bi wan ve, bi xwe ve, bi hev ve, pev ve, (bi yek û din)pêk ve, bi kê ve, bi çi ve, bi ku ve, bi kîjan ve, bi vê ve, bi van ve, bi wê ve, bi wan ve.

bi malê ve, bi keçikê ve, bi dinyayê ve, bi çiyê/çiyayî ve, bi bîr û baweriyê ve.

bi dînîtiyê ve(va): Navê baqiliyê bi dînîtiyê ve dameynin. (*Deliliğe akıllılık adı takmayın.*)

bi timayiyê ve, bi dewlemendiyê ve, bi zanatiyê ve, bi qenciyê ve, bi Kurdîtiyê ve.

bi hatinê ve, bi xwendinê ve, bi kirinê ve, bi da(yi)n çêkirinê ve, bi hatin revandinê ve.

ber bi malê ve(va): Gava berê, Serdar ber bi malê ve diçû. (*Biraz önce Serdar eve doğru gidiyordu.*)

ber bi çiyê ve, ber bi keçikê ve, ber bi lêwik ve.

7-bi de(da):

bi pêş de(da): Ji kerema xwe re bi pêş de herin bira cîh ji yên paşiyê re jî vebe. (*Lütfen öne doğru ilerleyin arkadaşilere de yer açılın.*)

bi pêşiyê de, bi alî/aliyî de, bi nêzî/nêzîkî de, bi dûr/dûrî de, bi pişt de, bi dûv de, bi dawiyê de, bi paş de, bi paşiya de, bi pey de, bi ser de, bi seriya de, bi jor/jora de, bi raser/raserî/raserê de, bi bin de, bi biniya de, bi jêr/jêra de, bi xwar/xwerê de, bi nik de), bi rex/rexê de(, bi cem de, bi kêlek/kêleka de, bi hêla de, bi ba de, bi hinda de, bi gel de, bi nav de, bi navber de, bi pêşber/pêşberê/î de, bi hember/hemberê/î de, bi dij/dijî de, bi rû/rûyê ve.

bi min de(da): Qehwe bi min de riyya. (*Kahve üzerime döküldü.*)

bi te de, (bi wî de, bi wê de)pê de, bi me de, bi we de, bi wan de, bi xwe de, bi hev de, pev de, (bi yek û din)pêk de, bi kê de, bi çi de, bi ku de, bi kîjan de, bi vê de, bi van de, bi wê de, bi wan de.

bi malê de(da): Dilop bi malê de hatin. (*Yağmur eve damladı.*)

bi keçikê de, bi dinyayê de, bi çiyê/çiyayî de, bi bîr û baweriyê de

bi baqiliyê de, bi dînîtiyê de, bi timayiyê de,
bi hatinê de, bi xwendinê de, bi kirinê de, bi da(yi)n çêkirinê de, bi hatin revandinê de.

ber bi xwendinê de(da): Meyla wê her ku diçe ber bi xwendinê de zêde dibe.
ber bi malê de, ber bi dinyayê de, ber bi timayiyê de.

8-ji re(ra): Bu edat sadece isim ve zamirlerle yanyana gelebilir.

ji pêşiyê re(ra): Ji pêşiyê re bêje. (*Öne söyle.*)

ji min re(ra) Ma ev kitêb ji min re ye? (*Bu kitap bana mı?*)

Sîpan xelatek ji destgirtiya/dergistiya xwe re kiriye. (*Sîpan nişanlısına bir hediyeye almış.*)

ji te re, (ji wî re, ji wê re)pê re, ji me re, ji we re, ji wan re, ji xwe re, ji hev re)jev re, (ji yek û din)jêk re, ji kê re, ji çi re, ji ku re, ji kîjan re, ji vê re, ji van re, ji wê re, ji wan re.

ji malê re(ra): Xebera mirina wî ji malê re hat. (*Ölüm haberi eve geldi.*)

ji bîr û baweriyê re(ra): Ji bîr û baweriyê re mêranî jî divê. (*Düşünceye yiğitlik de gerekir.*)

ji baqiliyê re, ji dînîtiyê re, ji timayiyê re, ji dewlemendiyê re, ji zanatîyê re, ji qenciye re, ji Kurdîtiyê re.

ji hatinê re(ra): Ji hatina wan re du saet mane. (*Onların gelişine iki saat kalmış.*)

ji xwendinê re, ji kirinê re, ji da(yi)n çêkirinê re.

ji hatin revandinê re(ra): Ji hatinrevandinê re tu bahane nedît.
(*Kaçırılmaya hiç bir bahane bulamadı.*)

9- ji ve(va):

ji pêşiyê ve(va): Ew ji pêşiyê ve tê. (*O ön taraftan geliyor.*)

ji aliyê ve(va): Ji aliyê rastê ve hat. (*Sağ taraftan geldi.*)

ji nêzî/nêzîkî ve(*yakından*), ji dûr/dûrî ve(*uzaktan*), ji pişt ve, ji dûv ve, ji dawiya ve, ji paş ve, ji paşiya ve, ji pey ve, ji ser ve, ji seriya ve, ji jor/jora ve, ji raser/raserî/raserê ve, ji bin ve, ji biniya ve, ji jêr/jêra ve, ji xwar/xwerê ve, ji nik ve, ji rex/rexê ve, ji cem ve, ji kêlek ve, ji hêla ... ve, ji ba ... ve, ji hinda ... ve, ji gel ve, ji nav ve, ji navber ve(va), ji pêşber/pêşberê/î ve, ji hember/hemberê/î ve, ji dij/dijî ve, ji rû/rûyê ve.

ji min ve(va): Gund ji min ve xuyaye. (*Köy benden görünüyor.*)

ji te ve(va): Meriv dibêje qey rojên pêş ji niha ve ji te ve xuya ne. (*Insan gelecek günlerin daha şimdiden senden görüldüğünü sanıyor.*)

(ji wî ve, ji wê ve)jê ve, ji me ve, ji we ve, ji wan ve, ji xwe ve, ji hev ve, pev ve, (ji yek û din)jêk ve, ji kê ve, ji çi ve, ji ku ve, ji kîjan ve, ji vê ve, ji van ve, ji wê ve, ji wan ve.

ji xwe ve: *Piştî derzîlêdanê ji xwe ve çû.* (*Iğne yapıldıktan sonra kendinden geçti.*)

ji malê ve(va): Ez ji malê ve têm. (*Evden/Ev tarafından geliyorum.*)
Mala wan ji mala me ve dixuyê. (*Onların evi bizim evden görünüyor.*)

ji keçikê ve(va): Mirin ji keçikê ve xuyaye. (*Ölüm kıza gözükiyor.*)

ji dinyayê ve, ji çiyê/çiyayî ve, ji bîr û baweriyê ve.

ji baqiliyê ve, ji dînîtiyê ve, ji timayiyê ve, ji dewlemendiyê ve, ji zanatiyê ve, ji qenciyê ve, ji Kurdîtiyê ve.

ji hatinê ve, ji xwendinê ve, ji kirinê ve, ji da(yi)n çêkirinê ve, ji hatin re-vandinê ve.

10- ji de(da):

ji pêşiyê de(da): Pêşmergan ji pêşiyê de hucûmî dijmin kirin. (*Peşmergeler önden düşmana saldırdılar.*)

ji min de(da): Şaşîti ji min de ye. (*Yanlışlık bendendir.*)

ji te de, (ji wî de, ji wê de)jê de, ji me de, ji we de, ji wan de.

ji xwe de(da): Perê xwe ji xwe de xistiye. (*Parasını (kendinden) düşürmüş.*)

ji hev de(da): Ev kitêb giş ji hev de ketiye. (*Bu kitap tamamıyla (birbirinden) dağılmış.*)

ji kê de, ji çi de, ji ku de, ji kîjanî/ê de, ji vê de, ji van de, ji wê de, ji wan ve.

Xeta xwar ji gayê pîr de ye. (*Eğik hat yaşlı öküzdendir.*) -Ata sözü-

ji malê de, ji keçikê de, ji dinyayê de, ji çiyê/çiyayî de, ji bîr û baweriyê de.

ji baqiliyê de, ji dînîtiyê de, ji timayiyê de, ji dewlemendiyê de, ji zanatiyê de, ji qenciyê de, ji Kurdîtiyê de.

ji hatinê de, ji xwendinê de, ji kirinê de, ji da(yi)n çêkirinê de, ji hatin re-vandinê de.

11- di re(ra):

di ber re, di pêş re, di pêşiyê re, di alî/aliyê re, di nêzî/nêzîkî re, di dûr/dûrî re), di pişt re, di dûv re, di dawiya re, di paş re/di paşiyê re, di pey re, di ser re, di seriya re, di jorê re.

di raser/raserî/raserê re(ra): Quling di raserî gund re firiyan. (*Turnalar köyün üzerinden uçtular.*)

di bin re(ra): Em divê di bin pirê re derbas bibin. (*Köprünün altından geçmemiz gerekiyor.*)

di binî re(*altından*), di jêr/jêrê re(*aşağısından*), di xwar/xwerê re, di nik re(*yanından*), di rex/rexê re, di cem re, di kêlek/kêlekê re, di hêla ... re, di ba re, di hindê re, di gel re, di nav re, di navber re, di pêşber/pêşberê/î re, di hember/hemberê/î re, di rû re.

di min re(ra): Derzî di min rabû. (*İğne bana battı.*)

di te re, (di wî re, di wê re)tê re) di me re, di we re, di wan re, di xwe re, di hev re)tev re, (di yek û din)têk re, di kê re, di çi re, di ku re, di kîjanî/ê re, di vê re, di van re, di wê re, di wan re.

di newalê re(ra): Em di newalê re hatin. (*Dere boyunca geldik.*)

12- di ve(va): di ber ve(va): Xencerê di ber ve ke. (*Hançeri onun önüne tak.*)

di pêş ve, di pêşiyê ve, di alî/aliyê ve, di nêzî/nêzîkî ve, di dûr/dûrî ve, di pişt ve, di dût ve, di dawîya ve, di paş ve, di paşiyê ve, di pey ve, di ser ve, di jor/jorê ve, di raser/raserî/raserê ve, di bin ve, di binî ve, di jêr/jêrê ve), di xwar/xwerê ve, di nik ve, di rex/rexê ve, di cem ve), di kêlek/kêleka ve, di hêla ve, di ba ve), di hindê ve, di gel ve, di nav ve), di navber ve, di pêşber/pêşberê/î ve, di hember/hemberê/î ve, di rû/rûyê ... ve.

di wî ve(va): Derzî di wî ve çû. (*Öna iğne battı.*)

di te ve, (di wî ve, di wê ve)tê ve, di me ve, di we ve, di wan ve.

di hev ve, pev ve, (di yek û din ve)têk ve, di kê ve, di çi ve, di ku ve, di kîjanî ve, di vê ve, di van ve, di wê ve, di wan ve.

di malê ve, di çamûrê ve, di çiyê/çiyayî ve.

13- di de(da)

di ber de(da): Şûr di ber de ket govendê. (*Kılıcı belinde halaya girdi.*)

di pêş de, di pêşiyê de, di alî/aliyê ... de, di nêzî/nêzîkî de, di dûr/dûrî de, di pişt de, di dût de, di dawiyê de, di paş de, di paşiyê de, di pey de, di ser de, di seriya de, di jor/jora de, di raser/raserî/raserê de, di bin de, di biniya ... de, di jêr/jêrê de, di xwar/xwerê de, di nik de, di rex/rexê de, di cem de, di kêlek/kêleka de, di hêla de, di ba de, di hinda de, di gel de, di nav de, di navber de, di pêşber/pêşberê/î de, di hember/hemberê/î de, di dij/dijî de, di rû/rûyê de.

di min de(da): Hingiya ez westiyam taqet di min de nema. (*Öylesine yorul-*

dum ki bende güç kalmadı.)

di te de(da),(di wî de, di wê de)tê de, di me de, di we de, di wan de, di xwe de, di hev de, pev de, (di yek û din de)têk de, di kê de, di çi de, di ku de(, di kîjanê/î de, di vê de, di van de, di wê de, di wan ve.

di malê de(da): Di malê de du mehkûm veşartî ne. (*Evin içinde iki kanun kaçağı sakli.*)

di keçikê de(da): Hêvî di keçikê de nemaye. (*Kızda umut kalmamış.*)
di dinyayê de, di çiyê/çiyayî de, di bîr û baweriyê de.

di baqiliyê de(da): Keramet di baqiliyê de heye. (*Keramet akıllılıkta var.*)

di dînîtiyê de, di timayiyê de, di dewlemendiyê de, di zanatiyê de, di qençiyê de, di Kurdîtiyê de.

di hatinê de(da): Di hatina wî de mahneyek heye. (*Onun gelişinde bir anlam var.*)

di xwendinê de, di kirinê de, di da(yi)n çêkirinê de, ji hatin revandinê de.

Edatların yardımıyla deyim fiillerin yapılması:

Edatlarla üçüncü tekil ya da [hev] şahıs zamirinin birleştirilip kaynaştırılmış biçimi, basit ya da türemiş bir fiilin önüne getirilerek deyim fiil elde edilir.

Örnek:

<u>Tam form</u>	<u>kaynaşmış form</u>	<u>deyim fiil</u>
li wî/wê	lê	lêdan, lêbûn, lêkirin, lêxistin, lêketin, lêhatin, lêçûn, lêwerkirin, lêwerbûn.
li hev	l(ih)ev	lihev dan, lihev bûn, lihev kirin, lihev xistin, lihev ketin, lihev hatin, lihev çûn.
bi wî/wê	pê	pêdan, pêbûn, pêkirin, pêxistin, pêketin.
bi hev	pev	pevkirin, pevxistin, pevketin, pevçûn.
ji wî/wê	jê	jêbûn, jêkirin, jêxistin, jêketin, jêhatin, jêçûn.
ji hev	j(ih)ev	jihev bûn, jihev kirin, jihev xistin, jihev ketin, jihev çûn.
di wî/wê	tê	têdan, têkirin, têxistin, têwerdan, têfirandin, têgeriyan, têwerbûn, têwerkirin.
di hev	tev	tevdan, tevbûn, tevkirin, tevxistin,

tevketin.

bi wî/wê da/d	pêda	pêdabûn, pêdakirin, pêdaxistin, pêdaketin, pêdaçûn.
bi hev da/de	pevda	pevdabûn, pevdakirin, pevdaxistin.
bi wî/wê ve	pêve	pêvedan, pêvebûn, pêvekirin, pêve hatin, pêveçûn.
bi hev de	pevde	pevdeketin, pevde xistin.
bi hev re	pevre	pevrebûn, pevreçûn, pevre hatin.
bi hev ve	pevve	pevvebûn, pevvekirin.
bi wî/wê re/ra	pêra	
ji wî/wê de	jêde	
ji wî/wê re	jêre	
ji wî/wê ve	jêve	
ji hev de	jihevde	jihevdebûn, jihevde kirin, jihev- dexistin, jihevde ketin, jihevde çûn.
ji hev re	jihev re	
ji hev ve	jihevve	jihevvebûn, jihevvekirin, jihev- vexistin, jihevveçûn.
di wî/wê de	têde	têdebûn(têdabûn), têdekirin(tê- dakirin).
di wî/wê re	têre	têrebûn(têrabûn), têrekirin (têra- kirin).
di wî/wê ve	têve	têvebûn(têvabûn), têvekirin(tê- vakirin).
di hev de	tevde	
di hev re	tev re	
di hev ve	tev ve	

Ayrıca bakınız: Deyim fiiller bölümü.

Diğer edatlar:

bi qasî: Keçikek bi qasî diya xwe jîr. (*Annesi kadar çalışkan bir kız.*)

Xaniyekî bi qasî minareyekê bilind. (*Minare kadar yüksek bir dam.*)

bi qasî ku: Bi qasî ku ez dizanim ew ne merivê hev in. (*Bildiğim kadarıyla onlar akraba değil.*)

gelo: Gelo ew kî ye ji wir de tê. (*Öteden gelen adam acaba kim.*)

hew/bes/bi tenê/ancax: Hew tu dikarî wê aş bikî. (*Ancak sen onu suturabilirsin.*)

Li Rojhilata Navîn hew Kurd bindest mane. (*Orta Doğu'da sadece Kürtler boyunduruk altında kalmış.*)

Ev birîn ancax di salekê de bicebire. (*Bu yara ancak bir yılda iyileşebilir.*)

Mamoste kitêbê ancax bide te. (*Öğretmen kitabı ancak sana verir.*)

Pere ancax heta serê mehê têra şêgirt bike. (*Para ancak ay başına kadar öğrenciyeye yeter.*)

ka/kanî Ka te yê kitêbek bidaya min? (*Hani bana bir kitap verecektin?*)

Kanî qelem li ku ye? (*Hani kalem nerde?*)

Ka ew rojên berê, çi rojine xweş bûn, lê zû derbas bûn. (*Eski günler nerede, ne güzel günlerdi, fakat çabucak geçtiler.*)

hela: Hela bêje, tu çima xemgîn î? (*Hele söyle bakalım sen niye üzgünsün?*)

Hela tu, tu ji hemuyan xerabtir î! (*Hele sen, sen hepsinden daha kötüsün!*)

kala(ka hela): Kala rê bidin min ez derbas bim. (*Hele yol verin, geçeyim.*)

Kala ez binêrim kî hat. (*Hele bakayım kim geldi.*)

Kala em ê karibin wî bibînin, yan na. (*Hele onu görebilecek miyiz, değil miyiz.*)

de ka: De ka bibêje çi bi serê te de hat? (*Hele anlat, başına neler geldi?*)

De ka em xwe bighînin malê, ez zanim bê ez çi finim serê te. (*Hele bir eve varalım, başına neler getireceğimi gösteririm sana.*)

de kala: De kala bira bibe sibe, Xwedê mezin e. (*Hele bir sabah olsun bakalım, Allah büyüktür.*)

qene(qet nebe): Ew qas zehmetî kişand, qene heqê xwe bi dest xistaya. (*O kadar zorluk çekti, bari hakkını elde etseydi.*)

Kes nehat qene tu bihatayî seredana min. (*Kimse gelmedi, bari sen gelseydin ziyaretime.*)

dibe ku/belkî: Dibe ku Azad mêvanan birê ke. (*Belki Azad misafirleri yolcu eder.*)

Dibe ku sibê baran bibare. (*Belki yarın yağmur yağar.*)

ji: Ew ji dixwaze bi pêşmergan re biçe serê çiyê. (*O da peşmergelerle dağa çıkmak istiyor.*)

Pêşmergên me ji herê mêmê çûn jî. (*Peşmergelerimiz bölgeden gitti bile.*)

Ma ew jî kar e? (*O da iş mi?*)

Ma ew jî jin e? (*O da kadın mı?*)

Çi jî keçîkek xweşik bû. (*Ne de güzel bir kızdı.*)

niza(nizam/nizanim): Niza dibêjin bavê kê miriye. (*Bilmem kimin babası ölmüş diyorlar.*)

ha: Çi ye tu dixwîni ha dixwîni? (*Nedir boyuna okuyarsun.*)

Em diçin, here ha here bajar xuya nake. (*Gidiyoruz, git git, şehir gözükmüyor.*)

Polîsan ew avêt bin lingên xwe, lêxistin ha lêxistin. (*Polisler onu ayaklarının altına attılar, vur babam vur.*)

Ha bêje, ha bêje, deng nabe xwe. (*Söyle söyleyebildiğin kadar, duymazlıktan geliyor.*)

Ha ez ha tu, çi ferq dike? (*Ha ben ha sen, ne farkeder?*)

de: De rabe em biçin. (*Hadi kalk gidelim.*)

De dev ji min berde lo. (*Vazgeç benden Allah'ını seversen.*)

De were pê bawer bike. (*Gel de ona inan.*)

yan na: Min kitêba te li te vegerand, yan na? (*Kitabını sana geri verdim, değil mi?*)

Zû destê xwe bavêje gulî, yan na tu yê bikevî. (*Çabuk elini dala at yoksa düşeceksin.*)

ne: Tu sibehî zû hatî, ne? (*Sabah erken geldin, değil mi?*)

nexwe: Nexwe te ji wî re got? (*Demek ona söyledin?*)

Nexwe ew ji eşîra Jêliyan e? (*Demek o Jêliyan aşiretindedir?*)

Nexwe tu bûyî te telefon kir?/Nexwe yê telefon kir tu bûyî? (*Demek telefon eden sendin?*)

loma: Tu hatî loma ez neçûm. (*Sen geldin diye gitmedim.*)

Perên min kê m derketin, loma min ew kinc ji xwe re nekirrîn. (*Param ek-sik çıktı diye o elbiseleri satın almadım.*)

berî: Berî çuyinê me haziriya xwe baş kir. (*Gitmeden önce hazırlığımızı iyi yaptık.*)

piştî/piştî ku: Piştî vegerê were cem min. (*Dönüşten sonra yanıma uğra.*)

Piştî ku min xwend ez ê kitêbê li te vegerênim. (*Okuduktan sonra kitabı sana geri veririm.*)

heta/ta: Wê şevê wî dereng xew kir, roja din ew heta nîvro raza. (*O gece geç yattı, ertesi gün öğleye kadar uyudu.*)

Çekdarên Şêx Seîd heta ber burcên Diyarbekirê hatin. (*Şêx Seîd'in silahlı güçleri Diyarbakır surlarının önüne kadar geldiler.*)

Heta me xwe gîhand ser çûbû rehmetê jî. (*Üzerine yetişinceye dek vefat etmişti bile.*)

pêşberî: Pêşberê gund bi dar û ber e. (*Köyün karşısı ağaçlıdır.*)

belê: -Te dersa xwe xelas kir? (*-Dersini bitirdin mi?*)

-Belê (*-Evet.*)

Belê, em li ku mabûn? (*Evet, nerede kalmıştık?*)

eger/heger/ger/heke(heger ku): Heke tu neyêyî ez ê bêm. (*Eğer sen gelmezsen ben gelirim.*)

Eger te bi ya min bikira ev nedihat serê te. (*Bana uysaydın başına bu gelmezdi.*)

bira: Jê re bibêje bira bê. (*Söyle gelsin.*)

Bidê bira here. (*Ver gitsin.*)

-Sibê zû were. (*-Sabah erken gel.*)

-Bira be. (*-Olur.*)

çû: Min xwar, çû, xelas bû. (*Yedim, bitti gitti.*)

Min baxçe avda, çû. (*Bahçeyi suladım gitti.*)

wek/mîna/nola/fena/hawê: Keçik wek diya xwe jîr e. (*Kız annesi gibi çalışkandır.*)

Lawik fena bavê xwe tima ye. (*Oğlan babası gibi cimridir.*)

Nola qeşmeran meke. (*Şaklabanlar gibi yapma.*)

goya/xwedêgiravî/qaşo: Goya wê bihataya, nehat. (*Güya gelecekti, gelmedi.*)

Xwedêgiravî te yê alikariya min bikira, te çima nakir? (*Güya bana yardım edecektin, niye etmedin?*)

Qaşo tu merivekî xwenda yî, te dinya dîtiye, çima tu neheqiyê li xelkê dikî? (*Güya okumuş, güngörmüş bir adamsın, niye başkalarına haksızlık ediyorsun?*)

xwene/qey: Xwene/qey ez tenê deyndarê xwediyê xênî me? (*Sanki ben yalnız mı ev sahibinin borçlusuyum.?*)

Xwene wê min nasbike? (*Sanki beni tanıyacak mı?*)

her çiqas: Her çiqas min jê re got jî wî bi ya xwe kir. (*Ne kadar kendisine*

dedimse de o bildiğini yaptı.)

a: A kitêb vaye li vir e. (*İşte kitap burda.*)

a ha: A ha, rijiya! (*Eyoah, döküldü!*)

a baş: A baş tu jî bi wî re biçê. (*Iyisi mi sen de onunla git.*)

a xerab: Zarok ji ber çû, a xerab dê jî mir. (*Düşük yaptı, daha da kötüsü anne de öldü.*)

ma: Ma kî naxwaze serbest û azad bijî? (*Kim bağımsız ve özgür yaşamak istemez ki?*)

Ma tu çûyî malê? (*Eve gittin mi?*)

Ma min jî te re negotibû? (*Sana dememiş miydim?*)

baş e/ bira be: -Îro ji dêvla min ve avdaniyê bike. (*-Bugün benim yerime sulama işini yap.*)

- Baş e. (*-Olur.*)

lê: -Xanî jî hilweşiya? (*-Dam da çöktü mü?*)

-Lê, ew jî hilweşiya. (*- Ya, o da çöktü.*)

lê çawa: -Te karê xwe xelas kir? (*-İşini bitirdin mi?*)

-Lê çawa. (*-Tabi.*) (Lê, min xelas kir, çawa xelas nekir.) (*Tabi bitirdim, bitirmez olur muyum.*)

yanî/yanî ku/an ku/ango: Em hemû çûn yanî kes nema ku li cem wî bimîne. (*Hepimiz gittik yani onun yanında kalacak kimse kalmadı.*)

ZARF (HEVALKAR)

Fiillerin anlamlarını zaman, yer, yön, durum ve nicelik bakımından belirleyen sözcüklere zarf denir. Burada şuna dikkat çekmek gerekir ki asıl zarf olan kelimelerin yanısıra başka yerlerde tek başlarına ya da isim veya sıfatlarla yanyana geldiklerinde isim, sıfat ya da edat olan kelimeler, fiilin yanına gelip onu nitelediklerinde zarf olurlar.

Örnek:

Ew sibê zû hişyar bû, bi şev dereng raza. (O sabah erken uyandı, gece geç yattı.)

Serbest li kargehê kar dike. (Serbest fabrikada çalışıyor.)

Zozan ji malê diçe dibistanê. (Zozan evden okula gidiyor.)

Eşkere bibêje, tu çi dixwazî? (Açıkça söyle ne istiyorsun?)

Kürtçede beş çeşit zarf vardır:

1- Zaman zarfları. (Hevalkarên demê)

2- Yer ve yön zarfları. (Hevalkarên cih û bergehê)

3- Durum zarfları. Hevalkarên rewşê)

4- Nicelik zarfları. (Hevalkarên çendahî)

6- Soru zarfları. (Hevalkarên pirsînê)

1- ZAMAN ZARFLARI(HEVALKARÊN DEMÊ)

Zaman zarfları fiillerin anlamlarını zaman bakımından belirleyen zarflardır.

Örnek:

Ew serê sibehan diçe dibistanê, piştî nîvroyan li kargehê kar dike. (O sabahları okula gidiyor, öğleden sonraları fabrikada çalışıyor.)

Ez ê niha derkevîm, biçîm sükê. (Şimdi çıkıp çarşıya dideceğim.)

Ew **par** zewicî, îsal kurek jê re çêbûye. (O geçen yıl evlendi, bu yıl bir oğlu oldu.)

Ew **nema** derdikeve nav însanan. (O artık insanların arasına çıkmıyor.)

Zaman zarflarına başka bazı örnekler: do/duh/duhî(dün), îro(bugün), hîn (hala), bi şev(geceleyin), şeveqê(şafakta), heta êvarê(akşama kadar), hema(hemen), qet/qe/hîç(hiç), zû bi zû(çabuk çabuk), hêdî hêdî(yavaş yavaş), carekê(bir keresinde), carek din(başka bir kez), çend caran(kaç kez), çend rojan(birkaç gün), tu/çu caran(hiç ir zaman), havînê(yazın), havînan (yazları), di havînê de(yazda), duşemê(pazartesi günü), adarê(martta), di gulanê de(mayışta), bi carekê de(tamamiyle), bi zerayiya tavê re(tan vaktiyle), sal bi sal(yıldan yıla), ji êvarê de(akşamdan beri), ber bi spêdê (şafağa doğru), ber bi êvarê(akşama doğru), berî êvarê(akşamdan önce), berê-varkî(akşama doğru), ji sibê heta êvarê(sabahtan akşama kadar), ji salê heta salê(yıldan yıla), rojekê ji rojan(günlerden bir gün), ev sê roj in(üç gündür) roj bi roj(günden güne)v.s.

2- YER VE YÖN ZARFLARI(HEVALKARÊN CIH Û BERGEHÊ)

Yer ve yön zarfları fiilleri yer ve yön bakımından belirleyen zarflardır.

Örnekler:

Ew serê sibehan diçe dibistanê, piştî nivroyan li kargehê kar dike.(O sabbahları okula gidiyor, öğleden sonraları fabrikada çalışıyor.)

Ez ê niha derkevîm biçim sûkê.(Şimdi çıkıp çarşıya dideceğim.)

Serserkî ji jorê de ket xwarê. (Başasağı yukarıdan aşağıya düştü.)

Ew li nexweşxanê radizê. (O hastanede yatıyor.)

Serihildan li gelek deverên Kurdistanê berpa bûn. (Kürdistan'ın pek çok bölgelerinde ayaklanmalar başgösterdi.)

Tu li jêrê çî dikî, hilkişe jorê. (Aşağıda ne yapıyorsun, yukarı çık.)

Yer ve yön zarflarına başka bazı örnekler: hundur(içeri), derva(dışarıda), bi dûv re(peşinden), pêşiyê(önde/ki), li pêşiyê(önde), pêş de(öne), ber bi pêş de(öne doğru), ji pêş ve(önden), bi wir de(öteye), ber bi wir de(öte tarafa doğru), ji hundur(içerden), li hundur(içerde), li ser hev(üstüste), li ber hev (yan yana), bi dûr de(uzağa), ji dûr de(uzaktan), ji dûr ve(uzaktan), çiya bi çiya(dağdan dağa), şikeft bi şikeft(mağara mağara), dar bi dar(ağaç ağaç) v. s.

3- DURUM ZARFLARI(HEVALKARÊN REWŞÊ)

Durum zarfları bir fiilin nasıl ve niçin yapıldığını belirleyen zarflardır.

Örnek:

Derya piştî dersê raste rast diçe malê. (Derya dersten sonra doğrudan doğruya eve gider.)

Rûvî/Rêvî bi dizî ket hundurê pûna mirîşkan. (Tilki gizlice tavuk kümesinin içine girdi.)

Teyare serserkî hat xwarê. (Uçak başasağı yere yuvarlandı.)

Min ji nêzik ve lê nihêrt, lê wî zûzûka xwe veşart. (Yakından ona baktım fakat o çabucak kendini gizledi.)

Jinik bi qîrîn çû. (Kadın çılgılık atarak gitti.)

Ew bi xirrîn radizê. (O horlayatacak uyuyor.)

Ew diziyê ji bo kêfa xwe dike. (O keyfi için hırsızlık yapıyor.)

Kurd ji bo azadiya xwe tédikoşin. (Kürtler özgürlükleri için mücadele veriyorlar.)

Durum zarflarına başka bazı örnekler: rast(*doğru*), xwar(*eğri*), çewt/şaş (*yanlış*), paqij/pak(*temiz*), pak(*iyi*), hêdika(*yavaşça*), gav bi gav(*adım adım*), parî bi parî(*lokma lokma*), bi terperep(*patırtı kütürtüyle*), bi gurmîn (*gümleyerek*), bi gurme gurm(*gümbürdeyerek*), bi Kurdî(Kürtçe), Kurdî (*Kürtçe/Kürtvari*), bajarîkî(*şehirlice*), wiha/wilo/werre/wisa/wisankî/ husa/wenî/wanî(*öyle*), wek/mîna/nola/fena/hawê(*gibi*), wek dînan(*deliler gibi*), wek insanan(*insan gibi*), kevirîkî(*taşça*), bi xêr û xweşî(*selametle*), bi selameti(*selametle*), bi hêrs(*kızarak*), bi xweşikî(*hoşlukla*), bi efendîti (*efendice*), pê re/li gel(*beraberinde*), pêxwas(*yalınayak*), serqot(*başı açık*), bêkum(*kulahsız*), tazî(*çıplak*), bêdeng(*sessiz*), bi hawar(*imdat sesiyle*), ji bo menfeeta xwe(*kendi çıkarı için*), ji bo jiyana xwe(*kendi yaşamı için*), ji bo doza xwe(*kendi davası için*), muheqeq(*mutlakka*), xweş-xweş(*hoş hoş*), şêrîn-şêrîn(*tatlı tatlı*), xêv-xêv(*aptal aptal, salakça*), rû bi rû(*yüzyüze*), xet bi xet (*çizgi çizgi/ hat hat*), xwe bi xwe(*kendi kendine*) v. s.

4- NİCELİK ZARFLARI(HEVALKARÊN ÇENDAÎ)

Nicelik zarfları, bir fiilin anlamını azlık ya da çokluk yani nicelik bakımından belirleyen zarflardır.

Örnek:

Karker pîrr kar dîkin lê hindik distînin. (İşçiler çok çalışıyor fakat az alıyorlar.)

Ew pîrr dipeyive, serê meriv diêşîne. (O çok konuşuyor, insanın başını ağrıtıyor.)

Divê gelek caran bê xwendin ku herkes têbigihê. (Çok kez okunması gerekir ki herkes anlasın.)

Nicelik zarfları için başka bazı örnekler: zêde(*fazla*), gelekî(*çok*),gelekî zêde(*çok fazla*), zehf(*fazla*), pîrr/gelek(*çok*), kêmkî(*eksik, az*), kêmtir(*daha az*), kêmtirîn(*en az*), piçekî(*biraz, azıcık*), ta radeyekê/ta derecekê(*bir derece kadar*), bi qasî çiyakî(*bir dağ kadar*), bi qasî dêwekî(*dev kadar*), ew qas (*o kadar*), ew hinde(*o kadar*), ewende(*o kadar*), her çend(*her ne kadar*), bi tevayî(*tümüyle*), zêde-zêde(*en çok*), yeko-yeko(*birer birer*), /deh bi deh/deho-deho(*onar onar*) v. s.

5- SORU ZARFLARI(HEVALKARÊN PÎRSÎNÊ)

Soru zarfları, fiilleri soru ilgisıyla belirleyen zarflardır.

Örnekler:

Ew çi dipeyivin?(Onlar ne konuşuyor?)

Ew bi çi hatine? (Onlar neyle gelmişler?)
Zelal li ku dixwîne?(Zelal nerede okuyor?)

Soru zarfları için başka bazı örnekler: çi awa/çawa(*nasıl*), çima(*niye*), ji bo çi(*neden*), çiqas(*ne kadar*), çiqasî dirêj(*ne kadar uzun*), ji ku(*nereden*), li ku(*nerede*), li kê(*kime*), bi kê re(*kimle*), bi çi re(*neyle*), li gel kê(*kiminle*), ji kîjan aliyî ve(*hangi yönden*), bi kîjan aliyî de(*hangi yöne*), kengî/çi çax/çi wext(*ne zaman*), wek kê(*kimin gibi*), wek çi(*ne gibi*), mîna çi(*ne gibi*), mîna kê(*kim gibi*), bi qasî kê(*kim kadar*), bi qasî çi(*ne kadar*), di ku de(*nerede*), di kê de(*kimde*), di çi de(*nede*), di ku re(*nereden*), di kê re(*kimden*), di çi re(*neden*), ji ku ve(*nereden*), ji kê ve(*kimden*) ji çi ve(*neden*) v. s.

BAĞLAÇ(GÎHANEK)

Kendi başlarına açık bir anlamları olmayan, ama cümleleri ya da aynı görevleri yüklenmiş olan kelime ve kelime gruplarını birbirine hem anlam hem de biçimce bağlayan kelimelerdir.

Tek başlarına anlamları olmayan bağlaçlarla edatları birbirinden ayıran en belirgin özellik, edatın rolünün kelime ya da cümleye anlam kazandırmak, bağlacın ise bağlayıcılık yapmaktır. Kuşkusuz edatın cümlede bağlayıcı bir rolü de sezilebilir fakat bu rol her zaman ikinci plandadır, ilk planda görünen onun anlam kazandırma rolüdür.

Kurmanccadaki başlıca bağlaçlar şunlardır:

1- *bes(yeter ki):* Tu çi bixwazî ez ê bidim te, bes tu were. (*Ne istersen verceğim, yeter ki gel.*)

2- *bira bira/bila ... bila(olsun da ne olursa olsun anlamında):* Bira min bi çavên xwe bidîta Kurdistan rizgar bûye, bira qet balifeke min jî tunebûya ku ez serê xwe deynim serê. (*Kürdistan'ın kurtulduğunu göreydim de ko başımı koyacak bir yastığım olmayaydı.*)

3- *çawa wiha/wisa /wenî jî(nasıl ... öyle de.. anlamında):* Çawa ev xanî ji te re nabe, wiha jî ji min re nabe. (*Bu dam nasıl sana uygun değilse bana da öyle uygun değil.*)

4- *çilo ... wilo jî:* Tu çilo qebûl nakî ez jî wilo qebûl nakim. (*Sen nasıl kabul etmiyorsan ben de öyle kabul etmiyorum.*)

5- *çito ... wenî jî:* Te çito mala xelkê xera kir, wenî jî ew ê mala te xerakin. (*Sen nasıl elin evini yıktıysan onlar da öylesine senin evini yıkacaklar.*)

6- çergwerg jî/çer ... wer jî[çi reng ku ... ew reng jî]: Bavo çerg hat, werg jî çû. (*Baba geldiği gibi gitti.*)

7- herçend ... ewçend jî: Her çend dilê lawikî bi keçikê ve mabû, ewçend jî dilê keçikê pê ve mabû. (*Oğlan kıza nasıl sevdalanmışsa kız da ona öylesine sevdalanmıştı.*)

8- çiqas ... jî ewqas: Te çiqas lavayî jê kirin min jî ewqas jê kirin. (*Sen ne kadar ona yalvardıysan ben de o kadar yalvardım.*)

9- çawa be (*nasıl olsa*): Heydê em işev biçin sînemayê, çawa be me dersên xwe çêkirine. (*Hadi bu gece sinemaya gidelim, nasıl olsa derslerimizi yapmışız.*)

10- çawa be jî (*ne de olsa*): Li hember ramebe, peyva neşêrîn jê re mebêje, çawa be jî bavê te ye. (*Karşı gelme, kem söz söyleme ne de olsa babandır.*)

11- çawa ku (*nasıl ki*): Divê tu alikariya min bikî, çawa ku gava tu di zîndanê de bûyî min a te dikir. (*Sen zindandayken ben sana nasıl yardım ediyordum, sen de öyle bana yardım etmelisin.*)

12- çi çi (*ister ... ister*): Çi gund çi bajar, jiyanêke bi xweşî û aramî li Kurdistanê li tu deverê nemaye. (*Ister köy ister şehir hoş ve rahat bir yaşam Kürdistan'ın hiç bir bölgesinde kalmamış.*)

13- çi fêde (*ne fayda*): Ev aqilê niha li serê min buya min dizanî ez di ciwanîya xwe da çi dikim, lê çi fêde ew roj ji destê min çûn. (*Şimdiki aklım olsaydı gençliğimde ne yapacağımı bilirdim fakat ne fayda o günler elimden gitti.*)

14- çima ku (... *diye*): Baranî xwe xeyidandîye, çima ku bi me re nayê nav rezan. (*Baran, bizimle bağlara gelmiyor diye küsmüş.*)

15- çimkî (*çünkü*): Bibore ez nîkarim van pirtûkan bidim te, çimkî ne yên min in, min jî ew ji kitêbxanê deyn kirine. (*Kusura bakma bu kitapları sana veremem, çünkü benim değil, ben de onları kütüphaneden ödünç almışım.*)

16- da ku (*ki, için*): Divê em hemû xwe bikin yek da ku em karibin zora dij-min bibin. (*Düşmanı yenebilmek için hepimiz birleşmeliyiz.*)

17- de (*hadi, artık*): Bû deh caran ez ji te re dibêjim, de rabe. (*On kezdir sana diyorum, kalk artık.*)

18- dibe ku/belku (*belki*): Ne li malê ne, dibe ku berî em werin ji malê derkatibin. (*Evde değiller, belki biz gelmeden önce evden çıkmışlar.*)

19- dixwazî ... dixwazî jî (*istersen ... istersen de...*): Tu dixwazî here mala

apê xwe bi zarokan re bilîze dixwazî jî telefon bike bira ew bên cem te. (Istersen amcalarına git çocuklarla oyna, istersen de telefon et onlar yanına gelsinler.)

20- eger na/ heke na (yoksa/değilse): Xuya ye Ahmed ji me xeyidiye, heke na çima em dîtin jî silav li me nekîr. (Ahmed'in bize küstüğü anlaşılıyor, değilse bizi gördü niye selam vermedi.)

21- ew jî(o da): Ez bes dikarim du sed lîreyî ji buhayê vî qumaşî daxim, ew jî ji bo xatirê te. (Ancak iki yüz lira bu kumaşın fiyatından indirebilirim o da senin hatırın için.)

Heta me hin bacan jê stendin çavên me rijîyan, ew jî hemû yên helisî. (Biraz patlıcan kendisinden alıncaya dek gözümüz çaktı o da tümü ezilmiş.)

22- ez çi bibînim(ne göreyim): Gava vişîniyek hat, min dîna xwe da daw-ıya şikeftê, ez çi bibînim, marekî reş serê xwe rakiriye zoq li min dinêre. (Fısıldama sesi duyulduğunda mağaranın gerisine baktım, bir de ne göreyim, kara bir yılan başını kaldırmış dik dik bana bakıyor.)

23- ga .. ga(gav ... gav/ geh ... geh): Kalê extiyar ê cîranê me nîza van rojan çi bi sêrî de hatiye, ga digirî xwe di erdê dide ga dikene direqîse. (Bilmem ki bugünlerde yaşlı komşumuzun başına neler gelmiş, kah ağlayıp yerlere sürünüyor kah gülüp dans ediyor.)

24- gava ku/ dema ku/ wexta ku/ çaxa ku(...de/ zaman): Gava ku tu werî ez ê te bibînim. (Geldiğin zaman/Geldiğinde seni görürüm.)

25- gelo/aya(acaba): Dibêjin Azad çûye dibistanê, gelo wê kengî vegere. (Azad'ın okula gittiğini söylüyorlar, acaba ne zaman dönecek?)

26- ha ... ha: Piştî ku me da navê ha li çongê ha li navê. (İçine verdikten sonra, ha diye kadar ha bele kadar [ne farkeder.]

27- herwekî/mîna ku/mesela: Daxwazên me gelekî adil û insanî ne, herwekî em dixwaxin bikaribin bi zîmanê xwe biaxivin, binivîsin û bixwînin. (İstemlerimiz çok adil ve insancıldır, örneğin dilimizle okuyup yazabilmek ve konuşabilmek istiyoruz.)

28- hetta: Dost û hevalên min hemû bi min re bêbext derketin, hetta tu jî. (Tüm dost ve arkadaşlarım bana ihanet ettiler, sen bile.)

29- heta ku (... dek): Em li hêviya te man heta ku bû sibe. (Sabah oluncaya dek seni bekledik.)

30- hew/bes(sadece): Rê gelek xweş e, hew deh kîlometrên dawiyê neqîrkirî ye. (Yol çok iyidir, sadece son on kilometre asfaltlanmamış.)

31- heyf ku/çi heyf ku(*yazık ki/ne yazık ki*): Bavê wî çi însanekî camêr bû, heyf ku ew ji wî bavî ye. (*Babası ne mert bir insandı, yazık ki bu o babadandır.*)

32- hîç nebe/qet nebe(*hiç olmazsa*): Tu naçî dibistanê, alîkariya karê malê jî nakî hîç nebe ji dêvla min here avdaniyê. (*Okula gitmiyorsun, ev işlerine de yardımcı olmuyorsun, hiç olmazsa benim yerime [tarla] sulamaya git.*)

33- hîn wêdetir(*dahası, üstelik*): Hebûna me tê înkarkirin, em ji hemû mafên xwe bêpar in, hîn wêdetir em nikarin bi serbestî doza mafên xwe jî bikin. (*Varlığımız inkar ediliyor, bütün haklarımızdan yoksunuz, dahası özgürce hak isteminde bile bulunamıyoruz.*)

34- a hîn baştir/hîn qenctir(*daha iyisi*): Te her tişteki xwe ji dikanekê kiriyê, a hîn baştir wan paş de bide here hemuyan li ser hev ji dikanekê bikire. (*Her bir şeyini ayrı bir dükkandan almışsın, diyisi mi onları geri ver git tümünü bir dükkandan al.*)

35- a hîn xerabtir(*daha kötüsü*): Di berfê de me riya xwe şaş kir, em bi vir de geriyan bi wir de geriyan me rê dernexist, a hîn xerabtir şev jî bi ser me de hat. (*Karda yolumuzu şaşırdık, bu yana o yana gittik yolu çıkaramadık daha kötüsü gece de bastırdı.*)

36- him him jî(*hem .. hem de*): Kurd him bindest in him jî welatê wan perçekirî ye. (*Kürtler hem boyunduruk altındadırlar hem de ülkeleri parçalanmıştır.*)

Him ji dêrê him ji mizgeftê bû. (*Hem camiden hem de kiliseden oldu.*)

37- jê pêştir(*ondan da öte*): Zozan ji deştan xweştir in; bilind in, çêre û kulîlkên wan dereng hişk dibin, jê pêştir havînan hêniktir in. (*Yaylalar ovalardan dha hoştur; yüksektirler, ot ve çiçekleri geç kuruyor, ondan da öte, yazları daha serindirler.*)

38- bi ser de jî(*üstelik*): Yê riya şaş bi ber me xist tu yî, bi ser de jî tu xwe dixeyidîni. (*Bize yanlış yolu gösteren sensin, üstelik sen kızyorsun.*)

39- jî(*bile/ de*): Hîn ew bi rê de bûn ez gîhaştım wan jî. (*Daha yoldayken onlara yetiştim bile.*)

40- ji ber ku(*çünkü*): Bibore, ez nikarim tu deynî bidim te, ji ber ku ez bi xwe deyndar im. (*Kusura bakma san hiç borç veremem çünkü kendim borçluyum.*)

41- ji bo ku(*için*): Di peywendiyên îsanî de divê meriv durust be ji bo ku meriv bi xwe jî muhtacî têkiliyek durust e. (*İnsani ilişkilerde dürüst olmak gerekir, çünkü insanın kendisi de dürüst bir ilişkiye muhtaçtır.*)

42- ka/kanî(*hani*): Te digot wê were were, ka nehat? (*Gelecek, gelecek dedin, hani gelmedi?*)

43- ku(ki): Merivê ku tu dibînî, hemşeriyê me ye. (*Gördüğün adam hemşerimizdir.*)

Ez bi hevrazî de hilkişiyam, ku gîhaştım serê girê gund hîn nuh mal ji min ve xuya bûn. (*Yokuşu çıktım, kancak öyün tepesinin uzerine vardığımda evler göründü.*)

44- lê/lêbelê/lakin/feqet(fakat, ama): Ew hat lê birayê wê nehat. (*O geldi fakat kardeşi geimedi.*)

Di destpêkê de ez li pêşiya hemûyan dibeziyam, lê paşê ez westiyam li dawiya hemûyan mam. (*Önce tümünün önünde koşuyordum, fakat sonra yoruldum ve tümünün arkasında kaldım.*)

45- lew ra/ ji wê yekê ku(çünkü): Tu pêr bihataya malê jî te çu havil nedikir, lewra ez ne li malê bûm. (*Önceki gün eve gelseydin de bir şey halledemedin, çünkü evde değildim.*)

46- loma/lewma/lema(onun için/bu nedenle/ ... diye): Bişev dereng ez li kîjan hotelê geriyam min ciyê razanê peyde nekir, loma wê şevê heta sibê ez li kolanan geriyam. (*Gece geç hangi otele gittiysem yatacak yer bulamadım, onun için o gece sabaha kadar sokaklarda dolaştım.*)

Tu hatî loma ez nehatim. (*Sen geldin diye ben gelmedim.*)

47- li ku(nerede): Tu çima behsa bavê wî dikî, ew li ku bavê wî li ku. (*Niye babasından bahsediyorsun, o nerede babası nerede.*)

48- li ku ma ku(nerede kaldı ki): Wê rojê min hezarek bi deyn jê xwest neda, li ku ma ku îro deh hezaran bide. (*O gün bin lira borç istedim vermedi, nerede kaldı ki bugün on bin versin.*)

49- loma jî: Ez bi birayê te re napeyivim, loma jî ji te re dibêjim. (*Kardeşinle konuşmuyorum, onun için de sana söylüyorum.*)

50- madem/ piştî ku: Piştî ku dê tu nefîce jê dernekeve çima em dipeyivin? (*Madem bir sonuç çıkmayacak niye konuşuyoruz?*)

Madem tu qenciya wê dixwazî, çima dixeyide. (*Madem onun iyiliğini istiyorsun niye kızıyor?*)

51- mixabin(yazık): Me gelek lez kir ku em wî bi saxî bibînîn, mixabin nebû, heta me xwe gîhand nexweşxanê ew çûbû rehmetê jî. (*Onu sağ görmek için çok acele ettik, yazık ki olmadı, hastaneye varıncaya dek vefat etmişti bile.*)

52- nexwe(demek): Me diget em îro xwe bigihînin bajêr, nexwe rê girtiye. (*Bugün şehre varalım diyorduk, demek yol kapalı.*)

53- ne ne jî(ne ... ne de): Lawê malê ev deh sal in ji malê derketiye çûye,

ne vedigere ne jî mektûbekê dişîne. (Evin oğlu on yıldır çıkıp gitmiş, ne dönüyor ne de bir mektup gönderiyor.)

Ne ew ne ez, em tu kes nayên. (Ne o ne ben, hiç birimiz gelmiyoruz.)

54- pêre jî/tevê jî(beraberinde de): Ew bê bilêt dikeve hundurî ne bes e, pê re jî birayê xwe dixê. (O içeri biletsiz giriyor, yetmezmiş gibi beraberinde de kardeşini sokuyor.)

55- qene/qet bebe/hîç nebe(bari): İsal me têra xwe êzing bidest nexistin, gene zivistan pir dijwar derbas nebûya. (Bu sene yeterince odun temin edemedik, bari kış çok çetin geçmeseydi.)

56- û(ve/ile): Serdar û bavê xwe bi hev re çûn nav rezî. (Serdarla babası beraber başa gittiler.)

Em serê sibê çûn ber çêm û êvarê jî zivirîn. (Sabahleyin çayın önüne gittik ve akşama döndük.)

Danûstendina bi wî re ne xweş e. (Onunla alışveriş hoş değil.)

Bavê Xezalê ji sûkê jê re fistanek, cotek şimik û cotek gore anîn. (Xezal'ın babası çarşıdan ona bir fistan, bir çift terlik ve bir çift çorap getirdi.)

57- tu nabêjî/tu nebê/meger(meğer): Ez ketim odê tu nabêjî ew jî li wir bûye. (Odaya girdim meğer o da ordaymış.)

58- welhasil/axir/dawiya dawî /taliyê /taliya talî: Em geriyan, geriyan welhasil me peyda kir. (Dolaşıp durduk velhasil bulduk.)

59- ya[n] ... ya[n]/ ya[n] ... ya[n] jî: Ya were hundurî ya here der, li devê dêrî mesekine. (Ya içeri gel ya da dışarı çık, kapının önünde bekleme.)

Ya deynê xwe bide ya jî ez ê te bidim mehkemê. (Ya borcunu öde ya da seni mahkemeye vereceğim)

60- ya[n] na(değil mi?): Te eskeriya xwe kiribû, yan na? (Sen askerliğini yapmıştın, değil mi?)

61- ya/lê(ya): Tu dibêjî here wir tu yê wî bibînî, ya ez nebînim? (Oraya git onu görürsün diyorsun, ya göremezsem?)

62- yanî/an ku /yanî ku/ango: Derewan dike, yanî ne ez çûm ba wî, ew hat ba min. (Yalan atıyor, yani ben ona değil, o bana geldi.)

ÜNLEM (BANGNÎŞAN)

Hayret, coşku, üzüntü, istek, dilek v.b. duygu ve düşüncelerimizi canlı bir biçimde dile getirmemize yarayan kelimelere ünlem denir.

Ünlemler genel olarak üç başlık altında toplanabilir:

1- Asıl ünlemler: Hitap ya da çağrı zamanında veya birinin sürpriz bir olay karşısında dile getirdiği heyecanlı duyguları ifade eden ünlemlerdir.

Örnekler:

Ho, siwaro!(*Hey, suvari!*) Hê, bêrîvanê!(*Hey, sût sağıcı!*) Lo!(*Hey! - erkek için*) Lê!(*Hey! -kadın için*) Gelî Kurdan!(*Ey Kürtler!*) Gelî camêran!(*Beyler!*) Gelî ciwanikan!(*Hanimefendiler!*) Ey Qehremanê Kurd!(*Ey Kürt kahramanı!*) Misto!(*Mustafa!*) Fatê!(*Fatma!*) Bavo!(*Baba!*) Mişko!(*Fare-cik!*) Xwedê[y]o!(*Tanrım!*) Ya Rebbî!(*Yarabbi!*)

Hey wax!(*Eyvah!*) Wax wax!(*Vah vah!*) Hîî!(*Hii!*) Ay!(*Ay!*) Of!(*Of!*) Ax!(*Ah!*) Ox!(*Oh!*) De!(*Di!*) Heydê!(*Haydi!*) Ha ho!(*Aman Allah!*) Hewar e!(*İmdat!*) Errik! (*Uff be/ Vay be!*)

Ço, ço! Deh! Kiş, kiş! Hoşt! Şo, şo! Pişê, pişê!

"Kêzê bang kir got:

-Ho, siwaro, hendel, mendel!
Gulika kumê te panzde wersel!
Ku tu çûyî mala Mîr Evdel,
bêje:
Mişko! Mişko! Mişkavîro!
Kezîkuro! Hebançiro!
Bêje:

Kêzê, Kêzê, Kêzratûnê,
bi şimika reqreqûnê,
bi fistanê gulavdûnê,
ketiyê heriyê heta bi qûnê!
Ya tu xwe bigihînê, ya negihînê!"

Ji çîroka "Kêzratûnê" ya gelêrî.

2- Ünlem olarak kullanılan kimi sıfatlar ile kimi isim cümleleri ve tüm emir kipleri:

Heyret!(Hayret!) Heyf!(yazık!) Bêbext!(Kalleş!) Malxirab!(Evi yıkılasıca!) Xayin!(Hain!) Malava!(Evi şen olasıca!) Baş e!(Peki!) Baş e, baş e!(Peki, peki!) Wey li minê!(Eyvah!) Mala minê!(Yazık!) Wey li mino!
(Yazık!)

Biji!(Yaşa) Aferîn!(Aferin!) Raweste!(Dur!) Mereve!(Kaçma!)

3- Doğadaki canlı ve cansız varlıkların ses ve hareketini taklit eden yansımalar:

Guvv, guvv! Vizzzz! Gurm, gurm! Qiqilî qî qî! Xuş, xuşş! Pis, piss! Waq, waqq! Ring, ringg! Zing, zingg!

SAYI ADLARI (HEJMARNAV)

Niceliklere ad olan kelimelere sayı adlar(hejmarnav) denir. Kürtçede sayılar örneğin Türkçedeki gibi birden ona kadar değil, birden yirmiye kadar olan bir sayısal sisteme sahiptir.

Sayılar dörde ayrılır.

- 1- Asal sayılar(Hejmarnavên bingehîn)
- 2- Kesir sayılar(Hejmarnavên dabeşkirinê)
- 3- Sıra sayılar(Hejmarnavên rêzdarîyê)
- 4- Zarfsal sayılar(Hejmarnavên hevalkarîn)

1-Asal sayılar(Hejmarnavên Bingehîn)

sıfır (0)

yek(1)

dudu/dido/du(2)

sisê(sê)(3)

çar(4)

pênc(5)

şeş(6)

heft(7)

heşt(8)

neh(9)

deh(10)

yazdeh(11)

duwazdeh(12)

sêzdeh(13)

çardeh(14)
panzdeh(15)
şazdeh(16)
huvdeh(17)
hijdeh(18)
nozdeh(19)
bîst(20)

bîst û yek(21), bîst û dudu(du)(22), bîst û sisê(sê)(23), bîst û çar(24), bîst û pênc(25), bîst û şeş(26), bîst û heft(27), bîst û heşt(28), bîst û neh(29), sîh(30), sîh û yek(31)..... çil(40)... pêncî(50)... şêst(60)... heftê(70)... heştê(80)... not [nehwêd](90)... sed(100)... sed û yek(101)... sed û deh(110)... sed û yazdeh(111)... sed û bîst û yek(121).. dused(200)... sêsed(300)... çarsed(400), pêncsed(500)... şeşsed(600)... heftsed(700)... heştсед(800)... nehsed(900)... hezar(1000)... deh hezar(10.000)... sed hezar(100.000)..

milyonek(1.000.000)
du milyon(2.000.000)
milyarek(1.000.000.000)
du milyar(2.000.000.000)
tirilyarek(1.000.000.000.000)
du tirilyar(2.000.000.000.000)

5 976 324 872 367 (pênc tirilyar û nehsed û heftê û şeş milyar û sêsed û bîst û çar milyon û heştсед û heftê û du hezar û sêsed û şêst û heft)

2- Kesir sayılar(Hejmarnavên Dabeşkirinê)

a) Parçalar

çarik(çaryek)(çeyrek)
kertek/kartek(bir çeyrek)
nîv(yarım)
sê çarîk(üç çeyrek)
nîvek(bir yarım)
du nîv(iki yarım)
sê nîv(üç yarım)...

yek û çarîkek(bir ve çeyrek)
yek û du çarîk(bir ve iki çeyrek)
yek û sê çarîk(bir ve üç çeyrek)

yek û nîv(bir buçuk)
dudu û nîv(iki buçuk)

b) Yüzdeler

ji sedî yek (%1)
ji sedî deh (%10)
ji sedî panzdeh (%15)

ji sedî pêncî (%50)
ji sedî şêst (%60)
ji sedî sed(%100)

c) Kesir sayılar

ji duduyan yek(duyek) (1/2)
ji dehan yek(dehyek) (1/10)
ji dehan sisê(dehsêk) (3/10)
ji dehan pênc(5/10)
ji sisiyan yek(sêyek) (1/3)

3- Sıra sayılar(Hejmarnavên Rêzdariyê)

Sıra sayılar Kürmanccada değişik biçimlerde belirtilebilir.

Örnekler:

a)

yekê(1.)
duduyan(duyan)(2.)
sisêyan(sêyan)(3.)
çaran(4.)
pêncan(5.)
şeşan(6.)
heftan(7.)
heştan(8.)
nehan(9.)
dehan(10.)
yazdehan(11.)
duwazdehan(12.)
sêzdehan(13.)
çardehan(14.)
panzdehan(15.)
şazdehan(16.)
huvdehan(17.)
hijdehan(18.)
nozdehan(19.)
bîstan(20.)
bîst û yekan(21.)

b)

ê yekê(1.)
duduyê(duyê)(2.)
sisê(sêyê)(3.)
çarê(4.)
pêncê(5.)
şeşê(6.)
heftê(7.)
heştê(8.)

nehê(9.)
dehê(10.)
yazdehê(11.)
duwazdehê(12.)
sêzdehê(13.)
çardehê(14.)
panzdehê(15.)
şazdehê(16.)
huvdehê(17.)
hijdehê(18.)
nozdehê(19.)
bîstê(20.)
bîst û yekê(21.)

c)

yekem(1.)
duwem(2.)
sêyem(3.)
çarem(4.)
pêncem(5.)
şeşem(6.)
heftem(7.)
heştêm(8.)
nehem(9.)
dehem(10.)
yazdehem(11.)
duwazdehem(12.)
sêzdehem(13.)
çardehem(14.)
panzdehem(15.)
şazdehem(16.)
huvdehem(17.)
hijdehem(18.)
nozdehem(19.)
bîstem(20.)
bîst û yekem(21.)

d)

yekemîn(1.)
duwemîn(2.)
sêyemîn(3.)
çaremîn(4.)
pêncemîn(5.)
şeşemîn(6.)
heftemîn(7.)
heştêmîn(8.)
nehemîn(9.)

dehemîn(10.)
yazdehemîn(11.)
duwazdehemîn(12.)
sêzdehemîn(13.)
çardehemîn(14.)
panzdehemîn(15.)
şazdehemîn(16.)
huvdehemv(17.)
hijdehemîn(18.)
nozdehemîn(19.)
bîstemîn(20.)
bîst û yekemîn(21.)

4- Zarfsal sayılar(Hejmarnavên Hevalkarîn)

a)

yeko-yeko(*birer birer*)
dudo-dudo(*ikişer ikişer*)
sisê-sisê(*üçer-üçer*)
çar-çar(*dörder dörder*)
pênc-pênc(*beşer beşer*)
şeş-şeş(*altışar altışar*)
hefto-hefto(*yedişer yedişer*)
heşt-heşt(*sekizer sekizer*)
neho-neho(*dokuzar dokuzar*)
deho-deho(*onar onar*)
yazde-yazde...(*onbirer onbirer*)
bîsto-bîsto(*yirmişer yirmişer*)
bîst û yek-bîst û yek..(*yirmi birer yirmi birer*)
siho-siho(*otuzar otuzar*)

b)

yek bi yek(*birer birer*)
dudo bi dudo(*ikişer ikişer*)
sisê bi sisê(*üçer-üçer*)
çar bi çar(*dörder dörder*)
pênc bi pênc(*beşer beşer*)
şeş bi şeş(*altışar altışar*)
heft bi heft(*yedişer yedişer*)
heşt bi heşt(*sekizer sekizer*)
neh bi neh(*dokuzar dokuzar*)
deh bi deh(*onar onar*)
yazd bi yazde...(*onbirer onbirer*)
bîst bi bîst(*yirmişer yirmişer*)
bîst û yek bi bîst û yek..(*yirmi birer yirmi birer*)
sih bi sih(*otuzar otuzar*)

TAMLAMALAR (TARÎFKARÎ)

İsim ya da isim soyundan gelen(zamir, sıfat) bir sözcük ya da sözcük grubunun anlamını çeşitli anlam ilgileriyle tamamlamak için yapılan düzenlemeye tamlama ya da takım denir. Tamlamalar üç unsurdan oluşurlar. Tamlanan(ya da belirlenen) kelime, tamlayan(ya da belirleyen) kelime ve tamlayanı tamlanana bağlayan tamlama takısı ki Kürtçede bu, bir takıdan ziyade tanım harfi(artikel)dir.

Örnek
nanê genimîn

Bu örnekte "nan" tamlanan, "genimîn" tamlayan, "ê" ise tamlama takısı (tanım harfi)dır.

Tamlanana ana unsur, tamlayana da yardımcı ya da tamamlayıcı unsur denir.

Kürtçede tamlanan önce, tamlayan sonra gelir ve tamlama takısı basit tamlamada tamlananın sonuna eklenir, zincirleme tamlamalarda ise duruma göre ya tamlananın sonuna eklenir ya da bağımsız olarak tamlananla tamlayan arasında yer alır.

İsim ve zamir tamlamalarında, tamlanan yalın halde, tamlayan bükümlü haldedir. Sıfat tamlamalarında sıfat bükülmediği için tamlayan sıfat yalındır.

Tamlama takısı(ya da tanım harfi)

a) belirtili isimlerde

tekil eril için

ê(yê)

tekil dişil için

a(ya)

her iki cinsin çoğulu için **ên(yên)**dir.

Ömek:

keça jinikê (*kadının kızı*)

kurê jinikê (*kadının oğlu*)

zarokên jinikê (*kadının çocukları*)

belirtisiz isimlerde:

tekil eril için **î**

tekil dişil için **a ya da e**

her iki cinsin çoğulu için **ên ya da e dir.**

Her iki cinsin çoğulu için "ên" hemen haman hiç kullanılmaz, fakat anlaşıldığı kadarıyla eski biçimi ve dilbilgisi kuralı bakımından doğrusu olan budur, "e" ise dilde sadeleştirme ve kolaylaştırma kuralı uyarınca zamanla ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır.

Ömek:

keçeka jinikê (*kadının bir kızı*)

keçeke jinikê (*kadının bir kızı*)

kurekî jinikê (*kadının bir oğlu*)

zarokinên jinikê (*kadının kimi çocukları*)

zarokine jinikê (*kadının kimiçocukları*)

Eski Kürtçede tamlama takıları bugünkünden biraz farklı bir biçimde aşağıdaki gibi kullanılırdı.

tekil eril için **ê(yê) di**

tekil dişil için **a(ya) di**

her iki cinsin çoğulu için **ên(yên) di**

Ömek:

keça di jinikê (*kadının kızı*)

kurê di jinikê (*kadının oğlu*)

zarokên di jinikê (*kadının çocukları*)

Bu durum klasik Kürt şairlerinin eserlerinde çokça görülür.

Eski kullanılış biçimi, Kurmanca lehçesinde bugün hemen hemen tamamıyla kalkmıştır. Behdinan yöresi ağızı başta olmak üzere kimi ağızlarda sadece her iki cinsin çoğulu için kullanılan takı, kısaltılmış biçimiyle hala kullanılmaktadır.

Örneğin "zarokên di jinikê (*kadının çocukları*)" yerine "zarokêd jinikê (*kadının çocukları*)" ya da "zarokêt jinikê (*kadının çocukları*)" biçiminde...

Tamlamalar üçe ayrılır

- A) İsim tamlaması(Tarîfkariya navî)
- B) Sıfat tamlaması(Tarîfkariya hevalnavî)
- C) Zamirle yapılan tamlama(Tarîfkariya bi cînavî)

A) İsim tamlaması(Tarîfkariya Navî):

Hem tamlananı hem de tamlayanı isim olan tamlamaya isim tamlaması denir. İsim tamlamaları ikiye ayrılır.

- 1- Belirtili isim tamlaması
- 2- Belirtisiz isim tamlaması

1- Belirtili isim tamlaması(Tarîfkariya Navî ya Diyar):

Kural olarak yalın haldeki her isim Kürtçede belirtili olduğu ve isme belirsizlik kazandırmak için sonuna -ek(-yek) belirsizlik takısı getirmek gerektiği için, isim tamlamalarında tamlayanı bu eki almamış tekil isimlerden oluşan tamlamalar belirtili tamlamalardır. Doğal olarak tamlayan isim bükümlü olduğundan belirtili isim tamamlaması diyebilmek için yalın hallilik aramamak gerekir.

Örnek:

ava golê (*gölün suyu*)

Bu örnekte hem söz söyleyence hem de dinleyence bilinen, tanınan bir gölün suyundan bahsedilmektedir.

Diğer örnekler:

- barana buharê (*baharın yağmuru*)
- berfa çiyê (*dağın karı*)
- beza pisîkê (*kedinin koşması*)
- bîhna devî (*ağzının kokusu*)
- birîna meqesê (*makasın yarası*)
- birîna xencerê (*hançerin yarası*)
- birîndarê şerî (*savaşın yaralısı*)
- dara hewşê (*avludaki ağaç*)
- dengê tivingê (*tüfeğin sesi*)
- dengê bilbilî (*bülbülün sesi*)
- deriyê xênî (*damın kapısı*)
- dîne çolê (*yabanın delisi*)
- dilovaniya diyê (*annenin şefkati*)
- diwarê hewşê (*avlunun duvarı*)
- dûvê beranî (*koçun kuyruğu*)
- êşa sêrî (*başın ağrısı*)
- germa havînê (*yazın sıcağı*)
- giyayê çolê (*çölün otu*)
- gotina peyvê (*sözün söylenişi*)
- gula baxçê (*bahçenin gülü*)
- gurê çolê (*yabanın kurdu*)
- herikîna avê (*suyun akışı*)

hiriya berxê (kuzunun yünü)
kakilê gûzê (cevizin içi)
kavirê bendê (duvarın taşı)
kewara mêşê (arının kovanı)
kilê çavî (gözün sürmesi)
konê axê/axayî (ağanın çadırı)
leza birûskê (şimşeğin hızı)
listika zarokî (çocuğun oyunu)
meydana şerî (savaşın alanı)
mirina bavî (babanın ölümü)
nexweşiya dilî (kalbin hastalığı)
nikulê çivîkê (kuşun gagası)
nivîsa qelemê (kalemin yazısı)
nivîsîna çîrokê (hikayenin yazılması)
nivîskarê çîrokê (hikayenin yazarı)
perda pencerê (pencerenin perdesi)
qefesa kewê (kekliğin kafesi)
qesra qirêl (kıraltın sarayı)
qîjîna pitikê (bebeğin çığlığı)
qutiya cixarê (sigaranın kutusu)
rohniya lembê (lambanın ışığı)
şêrê çiyê (dağın aslanı)
tûrê şivanî (çobanın çıkını)
xalê lêwik (çocuğun dayısı)
xerabûna otomobîlê (arabanın bazuluşu)
xewna şevê (gecenin rüyası)
xunava şevê (gecenin sağanak yağmuru)
xwediyê xênî (evin sahibi)
xwekuştina keçikê (kızın intiharı)
xwendina helbestê (şiirin okunması)
xwestina îznê (izin istenmesi)
zarokê kuçê (sokağın çocuğu)

Özel isim durumundaki belirtili isim tamlamaları

Burca Diyarbekirê (Diyarbakır Kalesi)
Çiyayê Kurmênc (Kürt Dağı)
Çiyayê Sîpanê (Süphan Dağı)
Deşta Hewlêrê (Hewlêr Ovası)
Taxa Azadiyê (Azadi Mahallesi)
Gola Wanê (Van Gölü)
Meydana Çarçirayê (Çarçıra Meydanı)

Tamlananı sıfat olan belirtili isim tamlaması

bêbextê Smaîl (Ismail hayini)
devjiheva Seyro (Seyro yavanağzıslı)
serzilûtê Misto (Misto dazlağı)
zimandirêja Meyrê (Meyrem gevezsi)

kezebreşê Rizgo (*Rizgo kahrolacası*)
belqitiyê gavan (*sığırtmaç kahrolacası*)

Tamlayanı özel isim olan isim tamlamaları

birayê Azadî (*Azad'ın kardeşi*)
xwişka Serbestî (*Serbest'in kızkardeşi*)
xwişka Zelalê (*Zelal'in kızkardeşi*)
xaltiya Seyranê (*Seyran'ın teyzesi*)
apê Mistoyî (*Misto'nun amcası*)

Tamlayanı sıfat niteliğindeki özel isim olan tamlamalar

Birayê Azad (*Azad kardeş*)
Xwişka Zelal (*Zalal bacı*)
Xaltiya Seyran (*Seyran teyze*)
Apê Misto (*Misto amca*)

Tamlayanı tekil bükümlü olduğu halde belirtisiz tamlama olan durumlar da vardır.

Örnek:

aqilê xortaniyê (*gençlik akli*)
dara biyê (*söğüt ağacı*)
dersa zimanî (*dil dersi*)
hevalê zarotiyê (*çocukluk arkadaşı*)
îmtîhana matematikê (*matematik imtihanı*)
makina dirûnê (*dikiş makinesi*)
nişana azadiyê (*özgürlük nişanı*)
peyva namûsê (*namus sözü*)
wexta paleyiyê (*biçme zamanı*)
lazimiya hezkirinê (*sevme gerksinimi*)

2- Belirtisiz isim tamlaması (Tarifkariya Navî ya Nediya):

Kürtçede kural olarak, sayılabilir cinsten isimlerin tamlayan olduğu durumlarda bu ismin çoğul hali tamlamayı belirtisiz yapar.

Örnek:

ava golan (*göl suyu*)

Bu örnekte hem söz söyleyence hem de dinleyence bilinmeyen, tanınmayan bir gölün suyundan bahsedilmektedir. Burada önemli olan hangi gölün suyu olması değil, göl suyu olmasıdır.

Diğer örnekler:

ava porteqalan (*portakal suyu*)
barana buharan (*bahar yağmuru*)
berfa çıyan (*dağ karı*)
beza pisîkan (*kedi koşması*)
bîhna devan (*ağız kokusu*)
birîna xenceran (*hançer yarası*)

birîndarê şeran (*savaş yaralısı*)
dara hewşan (*avlu ağacı*)
dara hêjîran (*incir ağacı*)
dara hinaran (*nar ağacı*)
dema razanan (*uyku zamanı*)
dengê bilbilan (*bûlbûl sesi*)
dengê tivingan (*tüfek sesi*)
deriyê xaniyan (*dam kapısı*)
dînê çolan (*yaban delisi*)
dilovaniya diyan (*anne şefkati*)
diwarê hewşan (*avlu duvarı*)
dûvê beranan (*koç kuyruğu*)
êşa serîyan (*baş ağrısı*)
germa havînan (*yaz sıcağı*)
giyayê çolan (*çöl otu*)
goştê berxan (*kuzu eti*)
gotina peyvan (*söz söyleme*)
gula baxçan (*bahçe gülü*)
gurê çolan (*yaban kurdu*)
herikîna avan (*su akışı*)
hiriya berxan (*kuzu yünü*)
kakilê gûzan (*ceviz içi*)
kevirê bendan (*duvar taşı*)
kêra rezan (*bağ bıçağı*)
kevçiyê şîvan (*yemek kaşığı*)
kewara mêşan (*arı kovanı*)
kilê çavan (*göz sürmesi*)
konê axayan (*ağa çadırı*)
lîstika zarokan (*çocuk oyunu*)
meydana şeran (*savaş alanı*)
mirina bavan (*baba ölümü*)
nexweşiya dilan (*kalp hastalığı*)
nikulê çivîkan (*kuş gagası*)
nivîsa qeleman (*kalem yazısı*)
nivîsîna çîrokan (*hikaye yazma*)
nivîskarê çîrokan (*hikaye yazarı*)
perda penceran (*pencere perdesi*)
qefesa kewan (*keklik kafesi*)
qesra qiralan (*kıral sarayı*)
qîjîna pitikan (*bebek çılgılığı*)
qutiya cixaran (*sigara kutusu*)
rohniya lemban (*lamba ışığı*)
rûnê zeytûnan (*zeytin yağı*)
şêrê çîyan (*dağ aslanı*)
şîrê keran (*eşek sütü*)
şorba nîskan (*mercimek çorbası*)
tirşika fasûliyan (*fasulye yemeği*)

tûrê şivanan (*çoban çıkını*)
xerabûna otomobilan (*araba bozuluşu*)
xewna şevan (*gece rüyası*)
xunava şevan (*gece sağanağı*)
xwekuştina keçikan (*kız intiharı*)
xwendina helbestan (*şiir okunması*)
xwestina îznan (*izin istenmesi*)
zarokê kuçan (*sokak çocuğu*)

Belirteni çoğul eki hali almadığı halde belirtisiz isim tamlaması olan durumlar da vardır.

Örnek:

darâ hewrê (*kavak ağacı*)
darâ hinarê (*nar ağacı*)
dersa dînî (*din dersi*)
dersa zimanî (*dil dersi*)
heba xewanînê (*uyku habı*)
hevalê zarotiyê (*çocukluk arkadaşı*)
îmtihana matematikê (*matematik imtihanı*)
lazimiya hezkirinê (*sevme gerksinimi*)
makina dirûnê (*dikiş makinesi*)
misînê destmêjê (*abdest ibriği*)
nanê tendûrê (*tandır ekmeği*)
nişana azadiyê (*özgürlük nişanı*)
peyva namûsê (*namus sözü*)
wexta paleyiyê (*biçme zamanı*)
xelata serkeftinê (*başarı ödülü*)

Tamlamalarda hem tamlayan hem tamlanan ya tek tek ya da beraber belirtili tekil veya çoğul ya da belirtisiz tekil veya çoğul halde bulunabilirler. Bu değişik durumlar o tamlamaların belirliliklerinde farklı ölçülerde değişiklik yapar.

Örnek:

Tamlanan belirtisiz tekil, tamlayan belirtili tekil

baraneka buharê (*baharın herhangi bir yağmuru*)
berfeka çiyê (*dağın herhangi bir karı*)
birîneka xencerê (*hançerin herhangi bir yarası*)
deriyekî xênî (*damın herhangi bir kapısı*)
dînekî çolê (*çölün herhangi bir delisi*)
êşeka serî (*başın herhangi bir ağrısı*)
guleka baxçê (*bahçenin herhangi bir gülü*)
gurekî çolê (*çölün herhangi bir kurdu*)
kakilekî gwîzê (*cevizin herhangi bir içi*)
konek axê (*ağanın herhangi bir çadırı*)
nexweşiyeka dilî (*kalbin herhangi bir hastalığı*)
nivîskarekî çîrokê (*hikayenin herhangi bir yazarı*)
perdeka pencerê (*pencerenin herhangi bir perdesi*)

qefeseka kewê (kekliğin herhangi bir kafesi)
qijîneka pitikê (bebeğin herhangi bir çığlığı)
şêrekî çiyê (dağın herhangi bir aslanı)
tûrekî şivanî (çobanın herhangi bir çıkını)
xewneka şevê (gecenin herhangi bir rüyası)
xwendineka helbestê (şiirin herhangi bir okunması)
zarokekî kuçê (sokağın herhangi bir çocuğu)

Hem tamlanan hem tamlayan belirtisiz tekil

baraneka buharekê (herhangi bir baharın herhangi bir yağmuru)
berfeka çiyakî (herhangi bir dağın herhangi bir karı)
birîneka xencerekê (herhangi bir hançerin herhangi bir yarası)
deriyekî xaniyekî (herhangi bir damın herhangi bir kapısı)
dînekî çolekê (herhangi bir yabanın herhangi bir delisi)
dûvekî beranekî (herhangi bir koçun herhangi bir kuyruğu)
êşeka seriyekî (herhangi bir başın herhangi bir ağrısı)
guleka baxçekî (herhangi bir bahçenin herhangi bir gülü)
gurekî çolekê (herhangi bir yabanın herhangi bir kurdu)
kakilekî gûzekê (herhangi bir cevizin iherhangi bir çi)
konekî axayekî (herhangi bir ağanın herhangi bir çadırı)
nexweşiyeka dilekî (herhangi bir kalbin herhangi bir hastalığı)
nikulekî çivîkekê (herhangi bir kuşun herhangi bir gagası)
nivîskarekî çîrokekê (herhangi bir hikayenin herhangi bir yazarı)
perdeyeka pencereyekê (herhangi bir pencerenin herhangi bir perdesi)
qefeseka kewekê (herhangi bir kekliğin herhangi bir kafesi)
qijîneka pitikekê (herhangi bir bebeğin herhangi bir çığlığı)
şêrekî çiyayekî (herhangi bir dağın herhangi bir aslanı)
tûrekî şivanekî (herhangi bir çobanın herhangi bir çıkını)
xewneka şevêkê (herhangi bir gecenin herhangi bir rüyası)
xwendineka helbestekê (herhangi bir şiirin herhangi bir okunması)
zarokekî kuçekê (herhangi bir sokağın herhangi bir çocuğu)

Tamlanan belirtili tekil, tamlayan belirtisiz tekil

ava golekê (herhangi bir gölün suyu)
barana buharekê (herhangi bir baharın yağmuru)
berfa çiyayekî/çiyakî (herhangi bir dağın karı)
birîna xencerekê (herhangi bir hançerin yarası)
deriyê xaniyekî (herhangi bir damın kapısı)
dîne çolekê (herhangi bir yabanın delisi)
dûvê beranekî (herhangi bir koçun kuyruğu)
êşa seriyekî (herhangi bir başın ağrısı)
gula baxçekî (herhangi bir bahçenin gülü)
gurê çolekê (herhangi bir yabanın kurdu)
kakilê gûzekê (herhangi bir cevizin içi)
konê axayekî (herhangi bir ağanın çadırı)
nexweşiya dilekî (herhangi bir kalbin hastalığı)
nikulê çivîkekê (herhangi bir kuşun gagası)

nivîskarê çîrokekê (herhangi bir hikayenin yazarı)
perda pencerekê (herhangi bir pencerenin perdesi)
qefesa kewekê (herhangi bir kekliğin kafesi)
qîjîna pitikekê (herhangi bir bebeğin çığlığı)
şêrê çiyayekî (herhangi bir dağın aslanı)
tûrê şivanekî (herhangi bir çobanın çıkını)
xewna şevêkê (herhangi bir gecenin rüyası)
xwendina helbestekê (herhangi bir şiirin okunması)
zarokê kuçekê (herhangi bir sokağın çocuğu)

Tamlanan belirtili çoğul, tamlayan belirtili tekil

berfên çiyê (dağın karları)
birînên xencerê (hançerin yaraları)
deriyên xênî (damın kapıları)
dînên çolê (yabanın delileri)
êşên sêrî (başın ağrıları)
gulên baxçeyî (bahçenin gülleri)
gurên çolê (yabanın kurları)
konên axê (ağanın çadırları)
nexweşiyên dilî (kalbin hastalıkları)
nivîskarên çîrokê (hikayenin yazarları)
perdên pencerê (pencerenin perdeleri)
qefesên kewê (kekliğin kafesleri)
qîjînên pitikê (bebeğin çığlıkları)
şêrên çiyê (dağın aslanları)
tûrên şivanî (çobanın çıkınları)
xewnên şevê (gecenin rüyaları)
zarokên kuçê (sokağın çocukları)

Tamlanan belirtisiz tekil, tamlayan belirtili çoğul

berfeka/e çiyân (bir dağ karı)
birîneka/e xenceran (bir hançer yarası)
deriyekî xaniyan (bir dam kapısı)
dînekî çolan (bir yabandelisi)
dûvekî beranan (bir koç kuyruğu)
êşeka/e seriyan (bir baş ağrısı)
guleka/e baxçan (bir bahçe gülü)
gurekî çolan (bir yaban kurdu)
kakilekî gûzan (bir ceviz içi)
konekî axayan (bir ağa çadırı)
nexweşiyeka/e dilan (bir kalp hastalığı)
nikulekî çivîkan (bir kuş gagası)
nivîskarekî çîrokan (bir hikaye yazarı)
perdeka/e penceran (bir pencere perdesi)
qefeseka/e kewan (bir keklik kafesi)
qîjîneka/e pitikan (bir bebek çığlığı)
şêrekî çiyân (bir dağ aslanı)

tûrekî şivanan (bir çoban çıkını)
xewneka/e şevan (bir gece rüyası)
xwendineka/e helbestan (bir şiir okunması)
zarokekî kuçan (bir sokak çocuğu)

Hem tamlanan hem tamlayan belirtili çoğul

berfên çiyân (dağ karları)
birînên xenceran (hançer yaraları)
deriyên xanîyan (dam kapıları)
dînên çolan (yaban delileri)
dûvên beranan (koç kuyrukları)
êşên seriyân (baş ağrıları)
gulên baxçan (bahçe gülleri)
gurên çolan (yaban kurtları)
kakilên gûzan (ceviz içleri)
konên axayan (ağa çadırları)
nexweşiyên dilan (kalp hastalıkları)
nikulên çivikan (kuş gagaları)
nivîskarên çirokan (hikaye yazarları)
perdên penceran (pencere perdeleri)
qefesên kewan (keklik kafesleri)
qîjînên pitikan (bebek çığlıkları)
şêrên çiyân (dağ aslanları)
tûrên şivanan (çoban çıkınları)
xewnên şevan (gece rüyaları)
xwendinên helbestan (şiir okunmaları)
zarokên kuçan (sokak çocukları)

Tamlanan belirtisiz çoğul, tamlayan belirtili tekil

berfinên çiyê/berfine çiyê (dağın kimi karı)
birîninên xencerê/birînine xencerê (hançerin kimi yarası)
deriyinên xênî/derîne xênî (damın kimi kapısı)
dîninên çolê/dînine çolê (yabanın kimi delisi)
êşinên sêrî/êşine sêrî (başın kimi ağrısı)
gulinên baxçê/guline baxçê (bahçenin kimi gülü)
gurinên çolê/gurine çolê (çölün kimi kurdu)
koninên axê/konine axê (ağanın kimi çadırı)
nexweşiyinên dili/nexweşine dili (kalbin kimi hastalığı)
nivîskarîninên çirokê/nivîskarînine çirokê (hikayenin kimi yazarı)
perdeninên pencerê/perdenine pencerê (pencerenin kimi perdesi)
qefesinên kewê/qefesine kewê (kekliğin kimi kafesi)
qîjîninên pitikê/qîjînine pitikê (bebeğin kimi çığlığı)
şêrinên çiyê/şêrine çiyê (dağın kimi aslanı)
tûrinên şivanî/tûrine şivanî (çobanın kimi çıkını)
xewninên şevê/xewnine şevê (gecenin kimi rüyası)
xwendininên helbestê/xwendinine helbestê (şiirin kimi okunması)

zarokinên kuçê/zarokine kuçê (sokağın kimi çocuğu)

Tamlanan belirtisiz çoğul, tamlayan belirtili çoğul

berfine çıyan(kimi dağ karı)
birînine xenceran (kimi hançer yarası)
derîne xaniyan (kimi dam kapısı)
dînine çolan (kimi yaban delisi)
dûvine beranan (kimi koç kuyruğu)
êşine sariyan(kimi baş ağrısı)
guline baxçan(kimi bahçe gülü)
gurine çolan(kimi yabankurdu)
kakiline gûzan(kimi ceviz içi)
konine axayan (kimi ağa çadırı)
nexweşîne dilan (kimi kalp hastalığı)
nikuline çivîkan (kimi kuş gagası)
nivîskarine çirokan (kimi hikaye yazarı)
perdenine penceran (kimi pencere perdesi)
qefesine kewan (kimi keklük kafesi)
qîjînine pitikan(kimi bebek çığlığı)
şêrine çıyan(kimi dağ aslanı)
tûrine şivanan (kimi çoban çıkını)
xewnine şevan (kimi gece rüyası)
xwendinine helbestan(kimi şiir okunması)
zarokine kuçan(kimi sokak çocuğu)

Hem tamlanan hem tamlayan belirtisiz çoğul

berfine çıyayinan/çiyana (kimi dağın kimi karı)
birînine xencerinan/xencerina (kimi hançerin kimi yarası)
derîne xaniyinan/xanîna (kimi damın kimi kapısı)
dînine çolinan/çolina (kimi yabanın kimi delisi)
dûvine beraninan/beranina (kimi koçun vukuyruğu)
êşine seriyinan/serîna(kimi başın kimi ağrısı)
guline baxçeyinan/baxçena(kimi bahçenin kimi gülü)
gurine çolinan/çolina(kimi yabanın kimi kurdu)
kakiline gwîzinan/gwîzina(kimi cevizin kimi içi)
konine axayinan/axana (kimi ağanın kimi çadırı)
nexweşîne dilinan/dilina (kimi kalbin kimi hastalığı)
nikuline çivîkinan/çivîkina (kimi kuşun kimi gagası)
nivîskarine çirokinan/çirokina (kimi hikayenin kimi yazarı)
perdenine pencereyinan/pencerena (kimi pencerenin kimi perdesi)
qefesine kewinan/kewina (kimi keklüğün kimi kafesi)
qîjînine pitikinan/pitikina(kimi bebeğin kimi çığlığı)
şêrine çıyayinan/çiyayina(kimi dağın kimi aslanı)
tûrine şivaninan/şivanina (kimi çobanın kimi çıkını)
xewnine şevinan/şevina (kimi gecenin kimi rüyası)
xwendinine helbestinan/helbestina(kimi şiirin kimi okunması)
zarokine kuçeyinan/kuçena(kimi sokağın kimi çocuğu)

Tamlanan belirtili tekil, tamlayan belirtisiz çoğul

ava golina(*kimi gölün suyu*)
barana buharina(*kimi baharın yağmuru*)
berfa çiyana (*kimi dağın karı*)
birîna xencerina (*kimi hançerin yarası*)
deriyê xanîna (*kimi damın kapısı*)
dînê çolina (*kimi çyabanın delisi*)
dûvê beranina (*kimi koçun kuyruğu*)
êşa serîna (*kimi başın ağrısı*)
gula baxçena (*kimi bahçenin gülü*)
gurê çolina (*kimi çyabanın kurdu*)
kakilê gwîzina (*kimi cevizin içi*)
konê axana(*kimi ağanın çadırı*)
nexweşiya dilina (*kimi kalbin hastalığı*)
nikulê çivîkina (*kimi kuşun gagası*)
nivîskarê çîrokina (*kimi hikayenin yazarı*)
perda pencerenena (*kimi pencerenin perdesi*)
qefesa kewina(*kekliğin kafesi*)
qîjîna pitikina(*kimi bebeğin çığlığı*)
şêrê çiyana (*kimi dağın aslanı*)
tûrê şivanina(*kimi çobanın çıkını*)
xewna şevina (*kimi gecenin rüyası*)
xwendina helbestina (*kimi şiirin okunması*)
zarokê kuçena (*kimi sokağın çocuğu*)

B) Sıfat tamlaması(Tarîfkariya Hevalnavî):

Tamlayanı sıfat olan tamlamalara sıfat tamlaması denir. Sıfatların bükümlü hali olmadığı için sıfat tamlamalarında tamlayan bükülmez.

Örnek:

Tamlanan belirtili tekil

aqilê sivik (*basit akıl*)
ava genî (*kokmuş su*)
Smailê bêbext (*hayin İsmail*)
berfa sipî (*beyaz kar*)
beza sivik (*hafif koşu*)
bîhna xweş (*güzel koku*)
birîna kûr(*derin yara*)
birîndarê giran(*ağır yaralı*)
Burca Belek (*Özel isim*)
çiyayê asê (*zorlu dağ*)
dara hêşîn (*yeşil ağaç*)
dema dijwar (*ağır dönem*)
dengê zelal (*berrak ses*)
deriyê mezin(*büyük kapı*)

dešta fireh (*geniş ova*)
 Seyroya devjihev (*yavanağızlı Seyro*)
 dîne har (*kudurmuş deli*)
 diya dilovan (*şefkatli anne*)
 diwarê hilweşiyayî (*yıkık duvar*)
 dûvê birûn (*yağlı kuyruk*)
 êşa giran (*fazla ağrı*)
 germa pir (*fazla sıcak*)
 giyayê hişk (*kuru ot*)
 gola kûr (*derin göl*)
 gotina lirê (*yerinde söz*)
 gula sor (*kırmızı gül*)
 gurê har (*kudurmuş kurt*)
 herikîna hêdî (*yavaş akış*)
 hiriya şûştî (*yıkanmış yün*)
 kakilê pûç (*çürük cevizçi*)
 kevirê reş (*kara taş*)
 kevçiyê zîvîn (*gümüş kaşık*)
 kilê reş (*kara sürme*)
 konê kevn (*eski çadır*)
 lîstika bixeter (*tehlikeli oyun*)
 meydana teng (*dar alan*)
 mirina bêwext (*zamansız ölüm*)
 nexweşiya têger (*bulaşıcı hastalık*)
 nikulê xwar (*eğik gaga*)
 nivîsa sipehî (*güzel yazı*)
 çîroka hêja (*değerli hikaye*)
 nivîskarê binavûdeng (*tamınmış yazar*)
 perda deqdeqîn (*benekli perde*)
 qefesa zêrîn (*altın kafes*)
 Qesra Sipî (*Beyaz Saray*)
 qîjîna bilind (*yüksek çığlık*)
 qutiya zingarî (*paslı kutu*)
 rohniya kiz (*zayıf ışık*)
 Mistoyê serzilût (*dazlak Misto*)
 şêrê serbilind (*onurlu aslan*)
 Taxa jêr (*aşağı mahalle*)
 tûrê qul/kun (*delik çıkın*)
 xewna nedîtî (*görülmemiş rüya*)
 xwekuştina ecêb (*acayip intihar*)
 xwendina bêdeng (*sessiz okuma*)
 xwestina bidil (*gönüllü isteme*)
 zarokê piçûk (*küçük çocuk*)
 kuça tarî (*karanlık sokak*)

Tamlanan belirtisiz tekil
 aqilekî sivik (*basit bir akıl*)

aveka/e genî (kokmuş bir su)
Smaîlekî bêbext (hayin bir İsmail)
berfeka/e sipî (beyaz bir kar)
bezeka/e sivik (hafif bir koşu)
bîhneka/e xweş (güzel bir koku)
birîneka/e kûr (derin bir yara)
birîndarekî giran (ağır bir yaralı)
çiyayekî asê (zorlu bir dağ)
dareka/e hêşîn (yeşil bir ağaç)
demeka/e dijwar (ağır bir dönem)
dengekî zela (berrak bir ses)
deriyekî mezin (büyük bir kapı)
deşteka/e fireh (geniş bir ova)
Seyroyeka/e devjîhev (yavanağızlı bir Seyro)
dînekî har (kudurmuş bir deli)
diyeka/e dilovan (şefkatli bir anne)
diwarekî hilweşiyayî (yıkık bir duvar)
dûvekî birûn (yağlı bir kuyruk)
êşeka/e giran (fazla bir ağrı)
germeka/e pîr (fazla bir sıcak)
giyayekî hişk (kuru bir ot)
goleka/e kûr (derin bir göl)
gotineka/e lirê (yerinde bir söz)
guleka/e sor (kırmızı bir gül)
gurekî har (kudurmuş bir kurt)
herikîneka/e hêdî (yavaş bir akış)
hiriyeka/e şûştî (yıkılmış bir yün)
kakilekî pûç (çürük bir cevizçi)
kevirekî reş (kara bir taş)
kevçiyekî zivîn (gümüş bir kaşık)
kilekî reş (kara bir sürme)
konekî kevn (eski bir çadır)
lîstikeka/e bixeter (tehlikeli bir oyun)
meydaneka/e teng (dar bir alan)
mirineka/e bêwext (zamansız bir ölüm)
nexweşiyeka/e guhêzbar (bulaşıcı bir hastalık)
nikulekî xwar (eğik bir gaga)
nivîseka/e sipehî (güzel bir yazı)
çirokeka/e hêja (değerli bir hikaye)
nivîskarekî binavûdeng (tanınmış bir yazar)
perdeka/e deqdeqîn (benekli bir perde)
qefeseka/e zêrîn (altın bir kafes)
qîjîneka/e bilind (yüksek bir çılgılık)
qutiyeka/e zingarî (paslı bir kutu)
rohniyeka/e kîz (zayıf bir ışık)
Mistoyekî serzilût (dazlak bir Misto)
şerekî serbilind (onurlu bir aslan)

taxeka/e jêr (aşığı bir mahalle)
tûrekî qul/kun(delik bir çikin)
xewneka/e nedîti (görülmemiş bir rüya)
xwekuştineka/e ecêb (acayip bir intihar)
xwendineka/e bêdeng (sessiz bir okuma)
xwestineka/e bidil(gönüllü bir istme)
zarokekî piçûk (küçük bir çocuk)
kuçeka/e tarî (karanlık bir sokak)

Tamlanan belirtisiz çoğul

aqılne sivik (kimi basit akıllar)
avine genî (kimikokmuş sular)
Smaîline bêbext (kimihayin Ismailler)
berfine sipî (kimi beyaz karlar)
bezine sivik (kimi hafif koşular)
bîhnine xweş (kimi güzel kokular)
birînine kûr(kimi derin yaralar)
birîndarine giran(kimi ağır yaralılar)
çiyane asê (kimi zorlu dağlar)
darine hêşîn (kimi yeşil ağaçlar)
demine dijwar (kimi ağır dönemler)
dengine zelal (kimi berrak sesler)
derîne mezin(kimi büyük kapılar)
deştine fireh (kimi geniş ovalar)
Seyrone devjîhev (kimi yavanağızlı Seyrolar)
dînine har (kimi kudurmuş deliler)
dêne dilovan (kimi şefkatli anneler)
diwarine hilweşiyayî(kimi yıkık duvarlar)
dûvine birûn(kimi yağlı kuyruklar)
êşine giran(kimi fazla ağırlar)
germine pir(kimi fazla sıcaklar)
giyane hişk(kimi kuru otlar)
goline kûr(kimi derin göller)
gotinine lirê(kimi yerinde sözler)
guline sor (kimi kırmızı güller)
gurine har (kimi kudurmuş kurtlar)
herikînine hêdî (kimi yavaş akışlar)
hirîne şûştî (kimi yıkanmış yünler)
kakiline pûç (kimi çürük cevizçiler)
kavirine reş (kimi kara taşlar)
kevçîne zîvîn(kimi gümüş kaşıklar)
kiline reş (kimi kara sürmeler)
konine kevn (kimi eski çadırlar)
lîstikine bixeter(kimi tehlikeli oyunlar)
meydanine teng (kimi dar alanlar)
mirinine bêwext(kimi zamansız ölümler)
nexweşîne guhêzbar(kimi bulaşıcı hastalıklar)

nikuline xwar (kimi eğik gagalar)
nivîsine sipehî (kimi güzel yazılar)
çîrokinê hêja (kimi değerli hikayeler)
nivîskarîne binavûdeng(kimi tanınmış yazarlar)
perdene deqdeqîn (kimi benekli perdeler)
qefesine zêrîn (kimi altın kafesler)
qîjînine bilind(kimi yüksek çıgliklar)
qutîne zingarî (kimi paslı kutular)
rohnîne kiz (kimi zayıf ışıklar)
Mistone serzilût (vdazlak Misto'lar)
şêrine serbilind (kimi onurlu aslanlar)
taxine jêr (kimi aşığı mahalleler)
tûrine qul/kun(kimi delik çıkınlar)
xewnîne nedîtî (kimi görülmemiş rüyalar)
xwekuştînine ecêb (kimi acayip intiharlar)
xwendînine bêdeng (kimi sessiz okumalar)
xwestînine bidil(kimi gönüllü istemeler)
zarokîne piçûk (kimi küçük çocuklar)
kuçene tarî (kimi karanlık sokaklar)

Tamlanan belirtîli çoğul

aqilên sivik (basit akıllar)
avên genî (kokmuş sular)
Smaîlên bêbext (hayin Ismailler)
berfên sipî (beyaz karlar)
bezên sivik (hafif koşular)
bihnên xweş (güzel kokular)
birînên kûr(derin yaralar)
birîndarên giran(ağır yaralılar)
çiyayên asê (zorlu dağlar)
darên hêşîn (yeşil ağaçlar)
demên dijwar (ağır dönemler)
dengên zelal (berrak sesler)
derîyên mezin(büyük kapılar)
deştên fireh (geniş ovalar)
Seyroyên devjihev (yavanağızlı Seyrolar)
dînên har (kudurmuş deliler)
dêyên dilovan (şefkatli anneler)
dîwarên hilweşiyayî(yıkık duvarlar)
dûvên birûn(yağlı kuyruklar)
êşên giran(fazla ağırılar)
germên pir(fazla sıcaklar)
giyayên hişk(kuru otlar)
golên kûr(derin göller)
gotinên lirê(yerinde sözler)
gulên sor (kırmızı güller)
gurên har (kudurmuş kurtlar)

herikînên hêdî (yavaş akışlar)
hırıyên şuştî (yıkılmış yünler)
kakilên pûç (çürük cevizleri)
kavirên reş (kara taşlar)
kevçiyên zivîn(gümüş kaşıklar)

Tamlanan belirtisiz çoğul

kiline reş (kimi kara sürme)
konine kevn (kimi eski çadır)
listikine bixeter(kimi tehlikeli oyun)
meydanine teng (kimi dar alan)
mirinine bêwext(kimi zamansız ölüm)
nexweşinine guhêzbar(kimi bulaşıcı hastalık)
nikuline xwar (kimi eğişik gaga)
nivîine sipehî (kimi güzel yazı)
çîrokine hêja (kimi değerli hikaye)
nivîskarine binavûdeng(kimi tanınmış yazar)
perdeyine deqdeqîn (kimi benekli perde)
qefesine zêrîn (kimi altın kafes)
qîjînine bilind(kimi yüksek çığılık)
qutîne zingarî (kimi paslı kutu)
rohnîne kiz (kimi zayıf ışık)
Mistone serzilût (vdazlak Misto)
şêrine serbilind (kimi onurlu aslan)
taxine jêr (kimi aşağı mahalle)
tûrine qul/kun(kimi delik çıkın)
xewnine nedîti (kimi görülmemiş rüya)
xwekuştinine ecêb (kimi acayip intihar)
xwendinine bêdeng (kimi sessiz okuma)
xwestinine bidil(kimi gönüllü istme)
zarokine piçûk (kimi küçük çocuk)
kuçene tarî (kimi karanlık sokak)

C) Zamirle yapılan tamlama(Tarîfkariya Bi Cînavî)

Bütün zamirler Kürtçede tamlamalarda hem tamlayan hem tamalanan olarak yer alabilirler. Zamirle yapılan tamlamalarda tamlayan zamirin bükümlü hali kullanılır.

Örnek:

aqilê min (benim aklım)
ava te (senin suyun)
beza wî (onun koşusu)
birîna wê(onun yarası)

birîndarê me(bizim yaralılarımız)
çiyayê we (sizin dağıınız)
dara wan (onların ağacı)

dema xwe (*kendi dönemini*)
dengên hev (*birbirinin seslerini*)

deriyê kê (*kimin kapısı*)
deşta çi (*ne ovası*)

diya vî (*bunun annesi*)
diwarê vê (*bunun duvarı*)

dûvê wî (*onun kuyruğu*)
êşa wê (*onun ağrısı*)

germa van (*bunların sıcağı*)
giyayê wan (*onların otü*)

gotina kîjanî (*hangisinin sözü*)
gula kîjanê (*hangisinin gülü*)
herikîna kîjanan (*hangilerinin akışı*)
kevirê ku (*nerenin taşı*)

kevçiyê yekî (*birinin kaşığı*)
kilê yekê (*birinin sürmesi*)
konê kesî (*kimsenin çadırı*)
lîstika kesê (*kimsenin oyunu*)
meydana herkesî (*herkesin alanı*)
mirina tukesî (*hiçkimsenin ölümü*)
nexweşiya tukesê (*hiçkimsenin hastalığı*)
nikulê heryekî (*herbirinin gagası*)
nivîsa heryekê (*herbirinin yazısı*)
çîroka filankesî (*falankesin hikayesi*)
nivîskarê ewkê (*şeyin yazarı*)
perda çiko (*şeyin perdesi*)
qefesa ewkan (*şeylerin kafesi*)
qîjîna kesan (*şehislerin çılgılığı*)
qutiya çikan (*şeylerin kutusu*)
tûrê hin kesan (*kimilerinin çıkını*)

Hem tamlayan hem tamlanan zamir olduğunda tamlanan zamir yalnız halde tamlama takısı alır, tamlayan zamir bükümlü olur.

Örnek:

tuya min (*benim olan sen*)
ezê te (*senin olan ben*)
eza wî (*onun olan ben*)
ewê wê (*onun olan o*)
tuyê wê (*onun olan sen*)
ewa me (*bizim olan o*)

hûnên me(*bizim olan siz*)
emên we (*sizin olan biz*)
ewên wan (*onların olan onlar*)

eza xwe (*kendimin olan ben*)
emên hev (*birbirimizin olan biz*)

kîyê kê(*kimin kimi*)
çiya çi (*ne neyi*)

eva vî (*bunun busu*)
evê vê(*bunun busu*)

ewa wî(*onun osu*)
ewê wê(*onun osu*)

evên van(*bunların bunları*)
ewên wan(*onların onları*)

kîjana kîjanî(*hangisinin hangisi*)
kîjanê kîjanê(*hangisinin hangisi*)
kîjanên kîjanan(*hangilerinin hangileri*)
çiya ku (*nerenin neyi*)

ewa yekî(*birinin osu*)
ewê yekê (*birinin osu*)
ewka kesî(*kimsenin şeyi*)
ewkên kesê(*kimsenin şeyleri*)
çika herkesî (*herkesin şeyi*)
filankesa tukesî(*hiçkimsenin falanı*)

ZİNCİRLEME TAMLAMALAR(ZİNCİRETARİFKARÎ)

Ya tamlayanı ya tamlananı veya heriki unsuru aynı anda birden fazla kelimededen oluşan tamlamalara zincirleme tamlamalar denir.

1- Tamlananı birden fazla kelimededen oluşan tamlamalarda son kelime belirsizlik eki ve tamlama takısı alır, ondan önce gelen kelimeler ek ve takı almazlar.

Örnek:

dê û bavê keçikê (*kızın anne ve babası*)
şivan û gavanên êlê (*oymağın çoban ve sığırtmaçları*)
keç û xortekî nûgîhayî (*yeni yetme bir genç kızla genç erkek*)
ker û hespine kovî (*yabani bazı eşek ve atlar*)

2- Tamlayanı tamlananı aynı derecede tamlayan birden fazla kelime grubundan oluşabilir. Bu durumda son kelime isim ise bükülür ve çoğul eki alır, ondan önce gelen kelimeler ek almaz ve bükülmezler. Tamlayan kelimeler

sıfat iseler bükülmezler. İlk tamlayan kelimededen sonra gelen tamlayan kelimeleri de doğrudan doğruya tamlananı tamladıkları için onlardan önce gelen tamlama takıları ayrı yazılır.

Örnek:

a) keça dê û bavî (*anne ve babanın kızı*)
alaya kesk û sor û zer (*yeşil, kırmızı ve sarı renkli bayrak.*)
çiyayê bilind û asê û bidar (*yüksek, zorlu ve yeşillikli dağ*)
para Osman û Silêman û Kemalî (*Osman, Süleyman ve Kemal'in payı*)

b) çiyayê bilind ê asê yê bidar (*yüksek, zorlu ve yeşillikli dağ*)
Partiya Demokrat a Kurdistanê (*Kürdistan Demokrat Partisi*)
xaniyê sêtebeq ê bilind ê sipî yê gundî (*köyün üç katlı yüksek beyaz evi*)
zavayê birayî yê mezin (*kardeşin büyük damadı*)

3- Tamlayanı bir ya da birden fazla yeni tamlama olabilir. Yeni tamlamadaki tamlama takısı doğrudan doğruya birinci tamlananı tamlamadığı için yeni tamlananlarla bitişik yazılır.

Örnek:

Partiya Demokrat a Kurdistana Îranê (*Iran Kürdistan'ı Demokrat partisi*)
deriyê xaniyê bilind (*yüksek evin kapısı*)
dara sêvên mezin (*büyük elmaların ağacı*)
dara sêvan a mezin (*büyük elma ağacı*)
civîna jinên demokrat ên Kurdistana Îraqê (*Irak Kürdistan'ı demokrat kadınları toplantısı*)
civîna jinên demokratên Kurdistana İraqê (*Irak Kürdistan'ı demokratlarının karılarının toplantısı*)
zavayê birayê mezin (*büyük kardeşin damadı*)
zavayê birayî yê mezin (*kardeşin büyük damadı*)

Hem tamlananı hem de tamlayanı birden fazla kelimededen oluşan tamlama zincirleri.

Örnek:

pencere û deriyên xaniyê bilind (*yüksek evin pencere ve kapıları*)
meş û civîna jinên demokrat ên Kurdistana Îraqê (*Irak Kürdistan'ı demokrat kadınları yürüyüş ve toplantısı*)
bûk û zavayê birayê mezin (*büyük kardeşin gelin ve damadı*)
kur û keça dê û bavî (*anne ve babanın oğluyla kızı*)

CÜMLE

Bilgilerimizi, duygu, düşünce ve dileklerimizi açığa vuran anlamlı sözlere cümle denir. Yazımda cümle büyük harfle başlar, sonuna, cümlelerin anlamına göre ".", "!", "?", ":" işaretlerinden biri konur.

Örnek:

Kurdistan welatekî çiyayîn e. (*Kürdistan dağlık bir ülkedir.*)

Xweziya min ew bidîtaya! (*Keşke onu göreydim!*)

Ma Aras çû malê? (*Aras eve gitti mi?*)

Kurdistan bûye çar perçe: Perçeyek di bin destê İranê, yek di bin destê Tirkiyê, yek di bin destê İraqê û yê din jî di bin destê Sûriyê de ye. (*Kürdistan dört parçaya bölünmüş: Bir parça İran'ın, bir parça Irak'ın, bir parça Türkiye'nin, diğer parça da Suriye'nin egemenliği altındadır.*)

Cümle bir veya birden fazla bağımsız yargıdan ya da birçok yan yargının yanısıra bir temel yargıdan oluşabilir.

Örnek:

Birtek bağımsız yargılı cümle:

Kürdistan welatekî çiyayîn e. (*Kürdistan dağlık bir ülkedir.*)

Birden fazla bağımsız yargısı olan cümle:

Nêçîrvanî nema xwe ragirt, serê xwe ji şikeftê derxist, li dora xwe nihêrt û bi lez û bez derket çû. (*Avcı artık dayanamadı, başını mağaradan dışarıya çıkardı, etrafına bakındı ve alelacele çıkıp gitti.*)

Birçok yan yargının yanısıra temel bir yargıdan oluşan cümle:

Ez dixwazim îro biçim bajêr, deynê dikandaran bidim, ji malê re hin alavan bikirim û vegerim. (*Bugün şehre gidip dükkancıların borcunu ödemek ve eve biraz eşya alıp dönmek istiyorum.*)

Cümle, bir tek kelimedenden oluşabileceği gibi, aralarında anlam ve dil kuralları uyumu bulunan birçok kelimedenden de oluşabilir.

Örnekler:

a) Tek bir kelimedenden oluşmuş cümle:

Tek bir isimden oluşmuş olabilir:

- Kê li te xist? (*Kim seni döğdü?*)

- **Serdarî.**(*Serdar*) (Yani "**Serdarî li min xist.**")

Tek bir zamirden oluşmuş olabilir:

- Kî dikare xwe li çêm xe? (*Kim çaya vurabilir*)

- **Ez.** (*Ben.*)(Yani "**Ez dikarim xwe li çêm xim.**")

Tek bir sıfattan oluşmuş olabilir:

- Jiyê(umrê) te bi xêr? (*Yaşınız?*)

- **Çil.** (*Kırk.*)(Yani "**Jiyê(Umrê) min çil sal e.**")

Tek bir fiilden oluşmuş olabilir:

- Ew reşayiya ku ji dūr ve xuya dike tê yan diçe? (*Uzaktan görünen karartı geliyor mu, gidiyor mu?*)

- **Diçe.** (*Gidiyor.*)(Yani "**Ew reşayî diçe.**")

Tek bir edattan oluşmuş olabilir:

- Ma tu qetli van der û doran rastî tu(çu) cendirman hatî?(*Bu yörelerde hiç jandarmaya rastladın mı?*)

- **Na.** (*Hayır.*)(Yani "**Na, ez qet rastî tu(çu) cendirman nehatim.**")

Tek bir zarftan oluşmuş olabilir:

- Te kengî mekteb xelas kir? (*Okulu ne zaman bitirdin?*)

- **Par.** (*Geçen sene.*)(Yani "**Min par mekteb xelaskir.**")

Tek bir ünlemeden oluşmuş olabilir:

- Cîranê me do çûye rehmetê! (*Komşumuz dün vefat etmiş.*)

- **Birra!?** (*Öyle mi!?*)

- Erê welle. (*Öyle ya!*)

- **Heyf!** (*Yazık!*)

b) Çok sayıda kelimedenden oluşmuş cümle:

Kitêba ku min bi deyn dabû te romaneka nivîskarê Fransî yê bi navê Victor Hugo ye. (*Sana ödünç vermiş olduğum kitap Fransız yazarı Victor Hugo'nun bir romanıdır.*)

Cümlede vurgu:

Konuşma ya da sesli okuma sırasında bir cümledeki tüm kelimelerin aynı ton ve vurguda seslendirilmedikleri biliniyor. Cümlelerde kimi kelimeler var ki anlam bakımından diğerlerinden daha önemlidirler. Konuşma ya da oku-

ma sırasında bu kelimelere diğerlerine nazaran daha fazla bir vurgu yapmak ya da onları daha yüksek bir sesle seslendirmek gerekir. Her dilin kendine özgü bir vurgu ya da tonlaması vardır ki bunu o dilin doğasına uygun yapmadan cümlenin anlamını ortaya çıkarmak ya da gerçek kastımızı dinleyene iletmek mümkün olmaz. Dilbilgisinde bu olaya cümle vurgusu denir.

Cümle vurgusu, Kürtçe için son derecede önemlidir. Hata öylesine önemlidir ki normal cümleleri soru cümlelerine çevirebilmek için herhangi bir soru edatına başvurmadan ya da cümledeki kelime düzenlenişinde değişiklik yapmadan sadece vurgudan yararlanmak gerekir.

Bir cümlede, olumlu haldeki bir kelimenin önemini göstermek için ona *bir birim şiddetinde* bir vurgu yapmak gerekiyorsa, soruya çevirmek için ona *yaklaşık iki birim şiddetinde* bir vurgu yapmak gerekir.

Örnek bir cümle:

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt. (*Avcı dün dağda, kaya üzerindeki ceylanı tüfekte öldürdü.*)

Dikkat: Aşağıda vurgular belirtilirken *bir birim şiddetindeki* bir vurgu için *sadece karalama yapılmış, iki birim şiddetindeki* vurgu(soru vurgusu) için *karalamanın yanısıra kelimenin altı da çizilmiştir.*)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt. (*Başkası değil, avcı dün dağda, kaya üzerindeki ceylanı tüfekte öldürdü.*)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt? (*Avcı mı dün dağda, kaya üzerindeki ceylanı tüfekte öldürdü?*)

Nêçîrvanî **do** li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt. (*Avcı başka gün değil, dün dağda, kaya üzerindeki ceylanı tüfekte öldürdü.*)

Nêçîrvanî **do** li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt? (*Avcı dün mü dağda, kaya üzerindeki ceylanı tüfekte öldürdü?*)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt. (*Avcı dün başka yerde değil, dağda, kaya üzerindeki ceylanı tüfekte öldürdü.*)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt? (*Avcı dün dağda mı kaya üzerindeki ceylanı tüfekte öldürdü?*)

Nêçîrvanî do li çiyê **xezala** li ser zinêr bi tivingê kuşt. (*Avcı dün dağda, kaya üzerindeki başka bir şeyi değil, ceylanı tüfekte öldürdü.*)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt? (*Avcı dün dağda, kaya üzerindeki ceylanı mı tüfekte öldürdü.*)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt. (*Avcı dün dağda, başka bir yerdeki değil, kaya üzerindeki ceylanı tüfekte öldürdü.*)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt? (Avcı dün dağda, kaya üzerindeki mi ceylanı tüfekle öldürdü.)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr **bi tivingê kuşt**. (Avcı dün dağda, kaya üzerindeki ceylanı başka bir şeyle değil, tüfekle öldürdü.)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê kuşt? (Avcı dün dağda, kaya üzerindeki ceylanı tüfekle mi öldürdü?)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê **kuşt**. (Avcı dün dağda, kaya üzerindeki ceylanı tüfekle başka bir şey yapmadı, öldürdü.)

Nêçîrvanî do li çiyê xezala li ser zinêr bi tivingê **kuşt**? (Avcı dün dağda, kaya üzerindeki ceylanı tüfekle öldürdü mü?)

CÜMLENİN ÖĞELERİ

Bir cümlede temel ve yardımcı olmak üzere iki çeşit öge bulunur: **özne** ile **yüklem** cümlenin temel öğeleri, **nesne** ile **tümleç** ise yardımcı öğeleridirler.

Cümlenin temel öğeleri:

ÖZNE(KIRDE):

Cümlede bir şey olan, eylemi yapan, eden ya da oluşturan öğeye **özne** denir. Özne bir ya da birden fazla kelime olabilir.

Örnek:

Cam şikiya. (Cam kırıldı.) Bu cümlede bir şey olan, yani kırılan "cam"dır, o halde özne "cam"dır.

Lêwik cam şikand. (Çocuk camı kırıldı.) Bu cümlede bir şey olan değil, bir eylemi yapan yani camı kıran var, öyleyse özne "lêwik"(dikkat: lêwik, law-ik sözcüğünün bükülmüş halidir)tir.

Lawikê mezin cam şikand. (Büyük çocuk camı kırıldı.) Özne "lawikê mezin"(büyük çocuk) bir sıfat tamlamasıdır, yani birden fazla kelimedir.

Lêwik û birayê xwe cam şikand. (Çocukla kardeşi camı kırdılar.) Özne birden fazla kelimedir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus var; özne çoğul olduğu halde "şikand" fiili Türkçedeki "kırdılar" fiili gibi çoğul, yani "şikandin" değil. "Lêwik û birayê xwe cam şikand" cümlesinde fiil geçişli olduğu için geçmiş zamanlarda özneye göre değil nesneye göre tekil ve çoğul hali alır. Bir tek "cam" olduğu için fiilin tekil hali kullanılmıştır. Eğer cümle "Lêwik û birayê xwe cam şikandin" olsaydı bunun anlamı "Çocukla kardeşi camları kırdılar" olurdu.

Cümlede özneyi bulmak için;

a) geçişsiz fiilde yükleme kî(kim), çi(ne) sorularından biri,

b) geçişli fiilde yükleme;

geçmiş zamanlardan biriye kê(kim), çi(ne)[çi'da nesneyle birlikte yükleme] sorularından biri,

şimdiki, geniş ya da gelecek zamanlardan biriye kî(kim), çi(ne)[çi'da nesneyle birlikte yükleme] sorularından biri sorulur.

Kî ve kê insanlar sözkonusu olduklarında, çi genellikle cansız varlıklar ve hayvanlar sözkonusu olduğunda kullanılır.

Cam şikiya. (Cam kırıldı. -fiil geçişsizdir-) Çi şikiya?(Ne kırıldı?)

Cam(özne) şikiya.

Ahmed diçe. (Ahmed gidiyor. -fiil geçişsizdir-) Kî diçe?(Kim gidiyor?)

Ahmed(özne) diçe.

Lêwik cam şikand.(Çocuk camı kırdı. -fiil geçişlidir, eylem geçmişte yapılmıştır-) Kê şikand?(Kim kırdı?) Lêwik(özne) şikand.

Lawik camê dişkine. (Çocuk camı kırıyor. -fiil geçişlidir, eylem şu anda yani şimdiki zamanda yapılıyor.-) Kî dişkine? (Kim kırıyor?) Lawik(özne) dişkine.

Kêvir/kevirî cam şikand. (Taş camı kırdı. -Cansız varlık, geçişli fiil, geçmiş zaman-) Çi cam şikand? (Ne camı kırdı?) Kêvir(özne) cam şikand.

Kevir camê dişkine. (Taş camı kırıyor. -Cansız varlık, geçişli fiil, şimdiki zaman.-) Çi camê dişkine? (Ne camı kırıyor?) Kevir(özne) camê dişkine.

İsimler, sıfatlar, tamlamalar, zamirler, fiiller, edatlar, bağlaçlar, ünlemler, ekler v. d. özne olabilirler.

Örnek:

İsim olan özne:

Baran dibare.(Yağmur yağıyor.)

Beran ketiye pêşiya keriyê pêz.(Koç sürünün önüne düşmüş.)

Mişk ji qula/kuna xwe derket.(Fare deliğinden çıktı.)

Sıfat olan özne:

Kesk, sor, zer û sipî rengê alaya Kurdan in/Kurda ne.(Yeşil, kırmızı, sarı ve beyaz Kürt bayrağının renkleridirler.)

Sed hezar, fiyattekî gellekî buha ye. (Yüz bin oldukça pahalı bir fiyattır.)

İsim tamlaması olan özne:

Diya keçikê ew bi çavên tijî girî rêwî kir. (Kızın annesi onu yaş dolu gözlerle yolcu etti.)

Çûyina hevalan tu fêde neda. (Arkadaşların gidişi hiç bir yarar getirme-

di.)

Sıfat tamlaması olan özne:

Lawikê mezin, piştî mirina bavê xwe bû malxweyê malê. (Büyük çocuk, babasının ölümünden sonra evin reisi oldu.)

Du milyon Kurd bi çol û çiyayan ketin. (İki milyon Kürt dağlara, çöllere koyuldu.)

Zamir olan özne:

Ez û tu û ew; em ê herin doza xwebexişandinê ji wî bikin. (Ben, sen ve o gidip ondan afımızı dileyeceğiz.)

Min, te û wê; me bi hev re ev kar kir. (Ben, sen ve o(dışıl) beraberce bu işi yaptık.)

Fiil olan özne:

"Were" kareke kişandî ye ku di halê fermanî de ye. ("Were" emir kipindeki çekimli bir fiildir.)

Zarf olan özne:

"Par" hevalkarek e. ("Par" bir zarftır.)

Edat olan özne:

"Na" edatê neyîniyê ye. ("Na" olumsuzluk edatıdır.)

Bağlaç olan özne:

"Lê" gîhanekek e ku mehna "feqet" dide. ("Lê" fakat anlamı veren bir bağlaçtır.)

Ünlem olan özne:

"Hawar" jî wek peyva "heyf"ê bangnîşan e. ("Hawar" da "heyf" sözcüğü gibi ünlemdir.)

Ek olan özne:

"-andin" paşpirtikek e ku pê halê mesder ê fêlên têper çêdibin. ("andin" geçişli fiillerin mastar hallerinin oluşmasına yarayan bir sonektir.)

Gizli özne(Kirdeya Veşartî):

Kürtçede kimi durumlarda, açık özne olmadan, gizli öznenin yardımıyla da cümleler kurulabilir. Gizli özne yapışık(ya da gizli) zamirler aracılığıyla yapılır. Bilindiği gibi daha önce zamirler ve bitişik zamirlere ilişkin açıklamalar bölümünde, bitişik zamirin, fiil çekimleriyle isim cümlelerinin şahıslara göre yapılmalarını sağladığını belirtmiştik. Bunlar, fiil çekimlerinde **-m(-im), -î(-yî), -e(--), -n(-in)**, isim cümlelerinde **im(me), î(yî) e(ye) in(ne)** dirler, ve geçişsiz fiilin bütün zamanları ile geçişli fiilin şimdiki, geniş, gelecek ve emir kipi zamanlarında özne ile yüklem(fiil) arasındaki ilgiyi biçimlendirirler. Hatırlatmak gerekir ki bütün bu zaman-

larda özne yalın halde bulunur. Bu işleyişe geçişli fiilin geçmiş zamanlarında rastlanmaz. İşte geçişli fiilin geçmiş zamanları dışındaki bütün fiil ve zamanlarla yapılan cümlelerde (özne de yalın olduğu için) bitişik zamirin yukarıdaki halleri açık özne yerine geçebilirler. Bu durumda, gizli özne adını alırlar. İstisna olarak üçüncü tekil şahıs söz konusu olduğunda geçişli fiilin geçmiş zamanlarında da (yani bütün fiillerin bütün zamanlarında) gizli özne işleyişi bulunabilir.

Örnek:

-Ahmed çi karî dike? (*Ahmed ne iş yapıyor?*)

-Mamoste ye. (*Öğretmendir.*) ("**Ahmed mamoste ye**" yerine **Ahmed** açık öznesi kullanılmadan "**Mamoste ye**" diye cevap verilebilir ve **ye, Ahmed'in** ya da **Ew(O)**in yerine geçer. Bu durumda **ye** gizli öznedir.

Başka bir örnek:

-Diçî ku? (*Nereye gidiyorsun?*)

-Diçim malê (*Eve gidiyorum*)

-Çima nayêyî mala me? (*Niye bizim eve gelmiyorsun?*)

-Ne tenê me, hevalê min heye. (*Yalnız değilim, arkadaşım var.*)

-Hevalê xwe jî bi xwe re bîne. (*Arkadaşını da beraberinde getir.*)

-**Hevalê min** divê dersa xwe bixwîne. (*Arkadaşımın ders çalışması lazım.* -buradaki açık öznedir-)

-Dikare li mala me jî bixwîne. (*Bizim evde de çalışabilir*)

-De baş e, em tên. (*İyi öyleyse, geliyoruz.*)

-Werin, werin! (*Gelin, gelin!*)

Üçüncü tekil şahıs için(geçişli fiilde ve geçmiş zamanda istisna olarak):

-Ahmedî çi dikir? (*Ahmed ne yapıyordu?*)

- Mamostetî dikir. (*Öğretmenlik yapıyordu.*) (Aslında **Ahmedî** ya da **Wî mamostetî** dikir.)

Fakat; "**-Te çi dikir?**" (*Sen ne yapıyordun?*) sorusuna, "**- Mamostetî dikir**" biçiminde bir cümleyle karşılık verilemez, "**-Min mamostetî dikir**" demek gerekir.

YÜKLEM(LÊKER):

Cümleyi bir hükümle sonuca bağlayan öğeye yüklem denir. Yüklem bir ya da daha fazla kelimedenden oluşabilir.

Örnek:

Baran dibare. (*Yağmur yağıyor.*)

Beran ketiye pêşiya keriyê pêz. (*Koç sürünün önüne düşmüş.*)

Mişk ji qula/kuna xwe derket. (*Fare deliğinden çıktı.*)

Lêwik cam şikand. (*Çocuk camı kırdı.*)

Ahmed mamoste ye. (*Ahmed öğretmendir.*)

Ew, kurê mîrê Cizîra Botan bû. (*O, Botan Cizresi beyinin oğluydu.*)

İsimler, sıfatlar, tamlamalar, zamirler, fiiller, edatlar, bağlaçlar, ünlemler, ekler v. d. yüklem olabilirler.

Örnek:

İsim olan yüklem:

Em Kurd in. (*Biz Kürdüz.*)

Ew mişk bû ku ji kuna xwe derket û reviya. (*Delîğinden çıkıp kaçan fareydi.*)

Yê ku ji kuna xwe derket û reviya, mişk bû. (*Delîğinden çıkıp kaçan, fareydi.*)

Sıfat olan yüklem:

Rengên alaya Kurdan, kesk, sor, zer û spî ne. (*Kürt bayrağının renkleri yeşil, kırmızı, sarı ve beyazdır.*)

Ev caw gellekî buha ye. (*Bu bez oldukça pahalıdır.*)

İsim tamlaması olan yüklem:

Jinika çavbihêsir diya keçikê ye. (*Gözü yaşlı kadın kızın annesidir.*)

A ku fêde kir çûyina hevalan bû. (*Yarar getiren arkadaşların gidişiydi.*)

Lawikê mezin, piştî mirina bavê xwe bû malxweyê malê. (*Büyük çocuk, babasının ölümünden sonra evin reisi oldu.*)

Sıfat tamlaması olan yüklem:

Li welatê me, Agirî çiyayê herî bilind e. (*Ülkemizde Ağrı en yüksek dağdır.*)

Li welatê me, Agirî bilindtirîn çiya ye. (*Ülkemizde Ağrı en yüksek dağdır.*)

Yên ku bi çol û çiyayan ketin du milyon Kurd bûn. (*Dağlara ve çöllere koyulanlar iki milyon Kürtü.*)

Zamir olan yüklem:

"....."

Kî me ez?

Ez im ew Kardox Xaldêwê kevnar

Ez im ew Mitan, Nayrî û Sobar

Ez im ew Lolo,

Kardok û Kudî.

Ez im Mad û Goş,

Horî û Gudî.

Ez im Kurmanc û Kelhor, Lor û Gor

Ez im, ez Kurd im, li jêr û jor.

..... "

Cîgerxwîn/ Kî me ez?/Ji Dîwana III.

Fiil olan yüklem:

Baran dibare. (*Yağmur yağıyor.*)

Beran ketiye pêşiya keriyê pêz. (*Koç sürünün önüne düşmüş.*)

Mişk ji qula/kuna xwe derket. (*Fare deliğinden çıktı.*)

Lêwik cam şikand. (*Çocuk camı kırdı.*)

Zarf olan yüklem:

Mîsâlek ji hevalkar re "par" e. (Zarfa bir örnek "par"dır.)

Edat olan yüklem:

Yek ji edatên neyîniyê jî "na" ye. (Olumsuzluk edatlarından biri de "na"dır.)

Bağlaç olan yüklem:

Gîhaneke ku mehna "feqet" dide "lê" ye. (Fakat anlamı veren bağlaç "lê"dır.)

Ünlem olan yüklem:

A ku wek peyva "heyf"ê bangnişan e, ne "gelo" lê "hawar" e. ("Heyf" sözcüğü gibi ünlem olan "gelo" değil "hawar"dır.)

Ek olan yüklem:

Paşpirtika ku pê halê mesder ê karên têper çêdibin "-andin" e. (Geçişli fiillerin mastar hallerinin oluşmasına yarayan son ek "-andin"dır.)

Yüklemsiz cümleler:

Kürtçede kimi zaman yüklemsiz cümlelere de rastlanabilir. Böylesi cümleler daha çok diyaloglarda bulunurlar. Bazen bir cümlenin anlamı yüklem gerektirmeyecek kadar açık olduğundan yüklemsiz söylenir ya da yazılır. Aslında bunlar, daha çok, yüklemi düşmüş ya da gizli yüklemli cümlelerdir.

Örnek:

- Tu ji ku têtî?(Nereden geliyorsun?)
- Ji malê. (Evden.)(Yani "Ji malê têtî.")
- Diçî mala kê? (Kimin evine gidiyorsun?)
- Mala Apê Rizgarî. (Rızgar Amcalara.) (Yani "Diçim mala Apê Rizgarî.")
- Baş e tu yê kerigî werî mala me? (Peki ne zaman bize geleceksin?)
- İnşallah, sibeî. (İnşallah yarın.) (Yani "İnşallah ez ê sibeî werim.")

Başka örnekler:

- Navê te bi xêr? (İsminiz?)(Yani "Navê te bi xêr be, çi ye?")

"....."

Xecikê got:

- Kêrika min, bûkika min, sebrika min, ez bi sebr im, yan hûn? (Yani "... hûn bisebr in?")

Gotin:

- Tu. (Yani "- Tu bisebr î.")

...."

(Ji çîrokeke gelêrî)

YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER

Yüklemlerine göre iki tür cümle vardır. Bunlar;

- 1) Fiil cümleleri
- 2) İsim cümleleridirler.

1- Fiil Cümleleri:

Yüklemi çekimli bir fiil olan cümlelere fiil cümleleri denir.

Örnek;

Ez **diçim** malê. (*Ben eve gidiyorum.*)

Azad ji malê **tê**. (*Azad evden geliyor.*)

Şivên berx **anî**. (*Çoban kuzuyu getirdi.*)

Şivên berx **anîn**. (*Çoban kuzuları getirdi.*)

Nêçîrvên **rakir** tivinga xwe, **nişan girt û bera** xezalê da. (*Avcı tüfeğini kaldırdı, nişan aldı ve ceylana sıktı.*)

Ava vê birê **nayê vexwarin**. (*Bu kuyunun suyu içilmez.*)

Mêrik traktora xwe bir li ba tamîrkir **da çêkirin**. (*Adam traktörünü götürdü tamircide yaptırdı.*)

Traktor ji aliyê tamîrkir ve **hat çêkirin**. (*Traktör, tamirci tarafından yapıldı.*)

Ew serê sibeha Newrozê gava ku ji xewê **rabû**, serê xwe **şûşt**, taştiya xwe **xwar**, kincên xwe yên nuh li **xwe kirin**, **rakir** meşala xwe û **berê xwe da** meydana bajêr; ciyê ahengê. (*Newroz sabahı uyandıığında yıkandı, kahvaltısını yaptı, yeni elbiselerini giyindi, meşalesini aldı ve şehir meydanına; şenliğin yapıldığı yere yöneldi.*)

"Ez **çûme** baxê sorgulan
Wextê sehergahan bi xef
Min **dî** sedaya bulbulan
Dagirtibû her çar teref

....."

Ahmedê Xanî

2- İsim cümleleri:

Yüklemi isim ya da isim soyundan(sıfat, zamir, zarf v.b.) bir kelime olan cümlelere isim cümleleri denir.

Örnek:

Ev **çiya ne**, ev **deşt e**, ew **zozan in**, ev **Çemê Feratê ye** û ew ji **Gola/Deryaça Wanê ye**. (*Bunlar dağ, bu ova, şunlar yayla, bu Fırat nehri, şu da Van Gölüdür.*)

Ev **deh car in** ku ez **bang li te dikim**, **lê tu deng nabî xwe**. (*On kezdîr seni çağırıyorum fakat duymazlıktan geliyorsun.*)

Nexwe tu **kurê Xaltiya Fatê yî**. (*Demek sen Fatma Teyze'nin oğlusun.*)

Berê ev **zozanên han havînan warên koçeran bûn**. (*Bu yaylalar eskiden yazları göçebelere konaklama yerleriydi.*)

Berriya **Mêrdînê berriyek dûz e**. (*Mardin Ovası düz bir ovadır.*)

"Ey av û av, ey av û av!
Ma tu bi eşq û mehbet î?
Mewc û pêlan davêy belav,
Bê sekne û bê rahat î.

Bê rahat û bê sekne yî,
Yan aşiqê baxê xwe yî?
Yan şubhetê qelbê me yî?
Ji eşqa kê natebitî?

..... "

Feqiyê Teyra

*

"Sorgula xunçedehehen naziknîhala kê yî tu?
Mehweşa dilpîrehehen şox û şepala kê yî tu?
Gulruxa sîmenzeqen fikr û xeyala kê yî tu?
Ahûya deşta Xeten miskînhezala kê yî tu?
Nazika sîmasemen qenc û delala kê yî tu?

Ew çi dêm e, ew çi rû ne, ew çi zulf e, ew çi xal?
Ew çi gulbaxê gula ne, ew çi husn e bêmîsal?
Ew çi ebrû ne, çi qews in, ew çi "nûn" in renghîlal?
Ew çi mujgan in, çi tîr in, ew çi elmas in bi qal?
Qatilê xwînrej û xwînxur pur qîtala kê yî tu?

..... "

Macin

Cümlelerin yardımcı öğeleri:

NESNE(BİRESER):

Nesne, fiil cümlelerinde öznenin yaptığı işten, başka bir deyişle yüklemün doğurduğu hükümden doğrudan doğruya etkilenen öğedir. Böyle olunca, öznenin yaptığı işten kendisinden başka hiçbir unsur üzerinde hüküm oluşturmayan geçişsiz fiil yüklemli cümlelerde nesne bulunmaz, geçişli fiil yüklemli cümlelerde bulunur.

Örnek:

Azad dibeze. (*Azad koşuyor.* - geçişsiz fiil-) Bu cümlede **Azad** özne, **dibeze** yüklemdir. Öznenin yaptığından, yani koşmasından doğrudan doğruya etkilenen herhangi bir öğe yok. Öyleyse cümlede nesne yoktur.

Azad nên dixwe. (*Azad ekmeği yiyor.* - geçişli fiil-dikkat; **nên**, **nan** sözcüğünün bükülmüş halidir. "**nan**") biçiminde de bükülebilirdi.) Bu cümlede **Azad** özne, **dixwe** yüklemdir. Öznenin yaptığından yani yemesinden doğrudan doğruya etkilenen bir öğe, **nan**(*ekmek*) var. Öyleyse bu cümlede nesne "**nên**"dir.

Ez kitêbê dixwînim. (Ben kitabı okuyorum.)
Ez kitêbekê dixwinim. (Ben bir kitap okuyorum.)
Min kitêb xwend. (Ben kitabı okudum.)
Min kitêbek xwend. (Ben bir kitap okudum.)
Min kitêb xwendin. (Ben kitapları okudum.)

Ahmedê Xanî kitêba bi navê Mem û Zîn nivîsiye. (Ahmedê Xanî Mem û Zîn adlı kitabı yazmış.)
Ez çûyina te ya bajêr baş nabînim. (Senin şehre gidişini iyi görmüyorum.)

TÜMLEÇ(TÊRKER):

Çeşitli anlam ilgileriyle cümleyi tamamlayan unsurlara tümleş denir.

Örnek:

Ez diçim malê. (Eve gidiyorum.)

Koçer çûn Zivinga Hacî Eliyan. (Göçebeler Hacî Eliyan Kışlağı'na gittiler.)

Me mêvan birin oda mêvanan. (Misafirleri misafir odasına götürdük.)

Azadî kitêba xwe da hevala xwe. (Azad kitabını kız arkadaşına verdi.)

Hinek pere ji min re lazim in. (Bana biraz para lazım.)

Tu qenciye ji bo min dikî. (Benim için iyilik yapıyorsun.)

Ez kincan li xwe dikim. (Elbiseleri giyiyorum.)

Dînê gund bi çolê ket. (Köyün delisi çöllere düştü.)

Baran li malê ye. (Baran evdedir.)

Mehkûm di malê de ye. (Kanun kaçağı evde(evin içinde)dir)

Mudur di oda xwe de ye. (Müdür odasındadır.)

Min ew li kuçê dît. (Onu sokakta gördüm.)

Rûnê bêtir di toyê şîrî de dicive. (Yağ en çok sütün kaymağında birikir.)

Newroz di 21'ê Adarê de ye. (Newroz 21 Mart'tadır.)

Tu xeber ji welêt nayên. (Ülkeden hiçbir haber gelmiyor.)

Min deftera xwe ji Sîdarî stend. (Defterimi Sîdar'dan aldım.)

Xeta xwar ji gayê pîr de ye. (Eğik hat yaşlı öküzdendir. -Ata sözü- "Hatayı yapan küçüğü değil büyüğüdür" anlamında)

Balafirên şerî her roj di ser bajêr re difirin. (Savaş uçakları her gün şehrin üzerinden uçuyorlar.)

Çemê Diclê di ber Diyarbekrê re diherike. (Dicle nehri Diyarbakır'ın yanından geçer.)

Siwar hatin ji me buhurîn. (Süvariler gelip bizi geçtiler.)

Tümleşler ikiye ayrılır

1- Zarf Tümleşleri

2- Edat Tümleşleri

1- Zarf Tümleçleri

Zarf tümleçleri, cümleleri zaman, yer, yön durum, tarz ya da nicelik ilgilereyle tamamlayan unsurlardır.

a) Cümleyi zaman ilgisiyle tamamlayan tümleçler

Min par dibistan xelas kir. (Geçen sene okulu bitirdim.)

Sibê dê berf bibare. (Yarın kar yağacak.)

Heke tu niha dixwazî, ez bidim te, paşê bi dest te nakeve. (Şimdi istiyorsan vereyim sonra eline geçmez.)

Havînan ew mala xwe dibin gund. (Onlar yazları köye taşınıyorlar.)

Koçer zivistanan dadikevin deştê; germiyanan. (Göçebeler kışları ovalara; sıcak yerlere inerler.)

Car carinan em diçin malên hev û tèn. (Bazen birbirimizin evine gidip geliyoruz.)

Gava ku tu werî ez ê ji te re bibêjim. (Geldiğinde sana söylerim.)

Bajarvanî bi dengê dîkan re ji gund derketin, berê xwe dan bajêr. (Şehre gidecekler horozların ötüşüyle köyden çıktılar, şehre koyuldular.)

b) Cümleyi yer ve yön ilgisiyle tamamlayan tümleçler:

Pez derket şevînê. (Sürü gece otlamasına çıktı.)

Pisîk ket hundirî, kûçik derket derva, bangeran hilkişiya jorê; ser banî. (Kedi içeri girdi, köpek dışarı çıktı, loğ yukarı; dama çıktı.)

Gelî beşdaran bi pêş de werin bira dengê me bigihê hev. (Sayın katılanlar, öne doğru ilerleyin de sesimizi birbirimize duyuralım.)

Ew reşayiya ku ji vir ve dixuyê, gelo ber bi vir ve tê yan na? (Buradan görünen karartı acaba bu tarafa doğru geliyor mu, yoksa?)

Balafirên şerî her roj di ser bajêr re difirin. (Savaş uçakları hergün şehrin üzerinden uçuyorlar.)

Çemê Diclê di ber Diyarbêkrê re diherike. (Dicle nehri Diyarbakır'ın yanından geçiyor.)

c) Cümleyi durum ya da tarz ilgisiyle tamamlayan tümleçler:

Lawik serserkî ji xênî de ket. (Çocuk başaşağı damdan düştü.)

Ez bi zimanekî xweş pê re peyivim. (Kendisiyle tatlı bir dille konuştum.)

Baş bifikire û rast bibêje. (İyi düşün ve doğru konuş.)

Dijmin bi bêbextî ew kuşt. (Düşman kalleşçe onu öldürdü.)

Min wiha bala xwe dayê, ez baş fikirim min biryara xwe da ku ez êdî nema bi xweşî pê re bipeyivim. (Şöyle bir kendisine baktım, iyice düşündüm ve artık bir daha iyilikle kendisiyle hiç konuşmamaya karar verdim.)

ç) Cümleyi miktar ilgisiyle tamamlayan tümleçler:

Min ew qas jê re got ku devê min qerimî. (O kadar kendisine anlattım ki ağzım yoruldu.)

Lawik gelekî hez ji dergistiya xwe dike. (Çocuk nişanlısını çok seviyor.)

Meaşê karkeran zêde kê m e. (İşçilerin aylığı oldukça azdır.)

Ez bi qasî te bixwînim ez ê bibim filozof. (Senin kadar okusam filozof olurum.)

d)Cümleyi soru ilgisiyle tamamlayan tümleçler:

Soru zarfları cümleyi soru ilgisiyle tamamlayan tümleçlerdir.

Örnek:

Tu çî ji min dixwazî? (*Benden ne istiyorsun?*)

Te çawa ew birrî? (*Onu nasıl kestir?*)

Tu yê kengî kitêba min bînî? (*Kitabımı ne zaman getireceksin?*)

Çiqas deynê Silêmanî li xelkê ye? (*Süleyman'ın ne kadar borcu elde var?*)

2- Edat Tümleçleri:

Cümleye çeşitli anlam ilgileri getiren edatlar, cümlede yardımcı öge olarak bulunurlar ve kendilerine edat tümleçleri denir.

Örnek:

Bi qasî ku ez dizanim ew ne merivên hev in. (*Bildiğim kadarıyla onlar ak-raba değil.*)

Gelo ew kî ye ji wir de tê. (*Acaba karşıdan gelen kim?*)

Bi tenê tu dikarî wê aş bikî. (*Ancak sen onu avutabilirsin.*)

Di rojhilata navîn de bi tenê Kurd bindest mane. (*Orta Doğu'da sadece Kürtler boyunduruk altında kalmışlar.*)

Ev birin ancax di salekê de bicebire. (*Bu yara ancak bir yılda iyileşir.*)

Mamoste kitêbê ancax bide te. (*Öğretmen kitabı ancak sana verir.*)

Pere heta serê mehê ancax têra şêgirt bike. (*Para ay başına kadar ancak öğrenciye yetsin.*)

Ka te yê kitêbek bidaya min? (*Hani bana bir kalem verecektin?*)

Kanî qelem li ku ye? (*Hani kalem nerede?*)

Hela bêje, tu çima xemgîn î? (*Hele söyle bakalım niye üzgünsün?*)

Hela tu, tu ji hemuyan xerabtir î. (*Hele sen, sen tümünden daha kötüsün.*)

Kala ez binêrim kî hat. (*Hele bakayım kim geldi.*)

De ka bibêje çî bi serê te de hat? (*Hele anlat bakalım, başına neler geldi.*)

De kala bira bibe sibe, Xwedê mezin e. (*Hele bir sabah olsun, Allah büyüktür.*)

Ew qas zehmetî kişand, qene heqê xwe bi dest xistaya. (*O kadar zorluk çekti bari hakkını elde edeydi.*)

Kes nehat qene tu bihatayî seredana min. (*Kimse gelmedi, bari sen beni ziyarete geleydin.*)

Dibe ku sibê baran bibare. (*Belki yarın yağmur yağar.*)

Niza dibêjin bavê kê miriye. (*Bilmem kimin babası ölmüş diyorlar.*)

Çî ye tu dixwînî ha dixwînî? (*Nedir boyuna okuyup duruyorsun.*)

Em diçin, here ha here bajar xwiya nake. (*Gidiyoruz, git babam git, şehir görünmüyor.*)

De rabe em biçin. (*Hadi kalk gidelim.*)

De dev ji min berde lo. (*Hadi vazgeç benden Alahını seversen.*)

De were pê bawer bike. (*Gel de inan kendisine.*)

Nexwe tu bûyî te telefon kir? / Nexwe yê ku telefon kir tu bûyî? (Demek telefon eden sendin.)

Tu hatî loma ez neçûm. (Sen geldin diye gitmedim.)

Perên min kê m derketin, loma min ew kinc ji xwe re nekirîn. (Param eksik çikti diye o elbiseleri satin almadım.)

-Te dursa xwe xelas kir? (-Dersini bitirdin mi?)

-Belê min xelas kir. (-Evet, bitirdim.)

Belê, em li ku mabûn? (Evet nerede kalmıştık.)

Heke tu neyêyî ez ê bêm. (Eğer sen gelmezsen ben gelirim.)

Eger te bi ya min bikira ev nedihat serê te. (Eğer benim dediğimi yap saydın başına bu gelmezdi.)

Jê re bibêje bira bê. (Söyle, gelsin.)

Bidê bira here. (Ver gitsin.)

-Sibê zû were. (-Sabah erken gel.)

-Bira be, ez ê werim. (-Olur, gelirim.)

Min xwar, çû, xelas bû. (Yedim, gitti, bitti.)

Goya wê bihataya, nehat. (Güya gelecekti, gelmedi.)

Xwedêgiravî te yê alîkariya min bikira, te çima nekir? (Güya bana yardım edecektin, niye etmedin?)

Qaşo tu merivekî xwenda yî, te dinya ditiye, çima tu neheqiyê li xelkê dikî? (Güya okumuş adamsın, dünya görmüşsün, ele niye haksızlık ediyorsun.)

Xwene bi tenê ez deyndarê xwediyê xênî me? (Sanki ben yalnız mı ev sahibinin borçlusuyum.)

Xwene wê min nasbike? (Sanki beni tanıyacak mı?)

A kitêb vaye li vir e. (İşte kitap burada.)

A ha, rijîya! (Eyvah döküldü!)

A baş tu jî bi wî re biçe. (İyisi mi sen de onunla beraber git.)

Zarok ji ber çû, a xerab dê jî mir. (Düşük yaptı, daha da kötüsü anne de öldü.)

Ma kî naxwaze serbest û azad bijî? (Kim bağımsız ve özgür yaşamak istemez ki.)

-İro ji dêvla min ve avdaniyê bike. (-Bugün yerime sulama işini yap.)

-Baş e, ez ê bikim. (-Peki, yaparım.)

-Xanî jî hilweşiya? (-Dam da mı çöktü?)

-Lê, ew jî hilweşiya. (-Ya, o da çöktü.)

-Te karê xwe xelas kir? (İşini bitirdin mi?)

-Lê çawa, min xelas kir. (Bitirmez olur muyum, tabi bitirdim.)

Em hemû çûn yanî kes nema ku li cem te bimîne. (Hepimiz gittik yani)

yanında kalacak kimse kalmadı.)

Cümlede öğelerin dizilişi:

a) **İsim cümlesi:** Esas öğelerle yapılan cümlelerde, önce özne sonra da yüklem gelir.

Örnek:

Jinik jêhatî ye. (*Kadın çalışkandır.*)

Azad mamoste ye. (*Azad öğretmendir.*)

Keçik xweşik e. (*Kız güzeldir.*)

Cümlede temel öğelerin yanısıra yan öğeler de varsa, kural olarak temel öğelerin diziliş sırası değişmemekle beraber yan öğeler, özne ile yüklem arasına, öznenen önceye ya da yüklemden sonraya gelebilir.

Özne+tümleç+yüklem

Jinik ji kar re jêhatî ye. (*Kadın işe beceriklidir.*)

Azad li gundê xwe mamoste ye. (*Azad köyünde öğretmendir.*)

Keçik bi min xweşik e. (*Kız bana göre güzeldir.*)

Tümleç+özne+yüklem

Ji kar re jinik jêhatî ye

Li gundê xwe Azad mamoste ye.

Bi min keçik xweşik e.

Özne+yüklem+tümleç

Jinik jêhatî ye ji kar re.

Azad mamoste ye li gundê xwe.

Keçik xweşik e bi min.

Bazı özel durumlarda yüklem başa, özne sona da gelebilir. Böylesi durumlarda vurgulanmak istenen cümlelerin normal anlamı değil, bir hayreti ya da bir teslimiyeti(kabulü) ifadedir.

Örnek:

Jêhatî ye jinik!

Mamoste ye Azad!

Xweşik e keçik, bavo!

b) **Geçişsiz fiil cümlesi:** Esas öğelerle yapılan cümlede, önce özne sonra da yüklem gelir.

Özne+yüklem

Azad dibeze. (*Azad koşuyor.*)

Berx mir. (*Kuzu öldü.*)

Çivik difire. (*Kuş uçuyor.*)

Cümlede temel öğelerin yanısıra yan öğeler de varsa, kural olarak temel

öğelerin diziliş sırası değişmemekle beraber yan öğeler, özne ile yüklem arasına, öznenen önceye ya da yüklemden sonraya gelebilir.

Özne+tümleç+yüklem

Azad li çolê dibeze. (*Azad çölde koşuyor.*)

Berx di gomê de mir. (*Kuzu ağıldā öldü.*)

Çivîk li hewa difire. (*Kuş havada uçuyor.*)

Tümleç+özne+yüklem

Li çolê Azad dibeze.

Di gomê de berx mir.

Li hewa çivîk difire.

Özne+yüklem+tümleç

Azad direve malê. (*Azad eve kaçıyor.*)

Berx ket golê. (*Kuzu göle düştü.*)

Çivîk difire ser darê. (*Kuş ağacın üzerine uçuyor.*)

Bazı özel durumlarda yüklem başa, özne sona da gelebilir. Böylesi durumlarda vurgulanmak istenen cümlelerin normal anlamı değil, bir hayreti ya da bir teslimiyeti(kabulü) ifadedir.

Örnek:

Dibeze Azad!

Difire çivîk!

c) Geçişli fiil cümlesi: Böylesi cümleler, temel öğelerinin yanısıra nesnesi olan cümlelerdir. Temel öğelerin sıralanışı bakımından önce özne sonra yüklem gelir. Nesne ya da tümleç özne ile yüklem arasında yer alabileceği gibi yüklemden sonraya da gelebilir.

Örnek:

Özne+nesne+yüklem

Berx diya xwe dimêje. (*Kuzu annesini emiyor.*)

Te karê xwe xelas kir? (*İşini bitirdin mi?*)

Lêwik cam şikand. (*Çocuk camı kırdı.*)

Min bo te got. (*Sana dedim.*)

Min ji te re got. (*Sana dedim.*)

Şivan berxan dibe. (*Çoban kuzuları götürüyor.*)

Şivanî berx şerjêkir. (*Çoban kuzuyu kesti.*)

Özne+yüklem+nesne

Te xelas kir karê xwe? (*İşini bitirdin mi?*)

Ez dibêjime te. (*Sana söylüyorum.*)

Min gazî kire şivanî. (*Çobana seslendim.*)

Min rahişte tevrê. (*Çapayı aldım.*)

Özne+tümleç+yüklem

-Xanî jî hilweşiya? (*Dam da mı çöktü?*)

Ez ji malê diçim. (Evden gidiyorum.)
Ez ji dibistanê tēm. (Okuldan deliyorum.)

Özne+yüklem+tümleç

Em werin ser meselê. (Konuya geelim.)

Ez diçim malê. (Eve gidiyorum.)

Ez tēm malê. (Eve geliyorum.)

Yüklemi birden fazla kelimedenden oluşan cümlelerde nesne yüklem kelime-
lerinin arasında yer alabilir.

Örnek:

Özne+yüklem...+nesne+....yüklem

Min gazî şivanî kir. (Çobana seslendim.)

Em dev ji civînê berdî. (Toplantıdan vazgeçtim.)

Diğer örnekler:

Özne+nesne+tümleç+yüklem

Azadî gezek li sêvê xist. (Azad elmaya bir diş attı.)

Azadî kêrek li sêvê xist. (Azad elmaya bir bıçak attı.)

Dewletê Kurd li ser warên wan ên kevn bi cî kirin. (Devlet Kürleri eski
yurtlarında yerleşti.)

Em marî ji kunê derxin. (Yılanı delikten çıkaralım.)

Özne+nesne+yüklem+tümleç

Dewletê Kurd anin ser warên wan ên kevn. (Devlet Kürleri eski yurt-
larının üzerine getirdi.)

Özne+tümleç+nesne+yüklem

Dewletê li ser warên Kurdan ên kevn ew bi cî kirin.

Tu îro ji dêvla min ve avdaniyê bike.

Tümleç+özne+nesne+yüklem

Li ser warên Kurdan ên kevn dewletê ew bi cî kirin.

Tümleç+özne+tümleç+nesne+yüklem

-îro tu ji dêvla min ve avdaniyê bike.

Tümleç+özne+tümleç+yüklem

-Lê, ew jî hilweşiya.

Tümleç+özne+yüklem

-Baş e, ez ê bikim.

-Lê çawa, min xelas kir.

ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELER

Olumlu Cümleler

Olumlu cümleler bir eylemin yapıldığını ya da olduğunu bildiren cümlelerdir. Olumlu cümleler üçe ayrılır:

1a) Hem biçimce hem de anlamca olumlu olan cümleler:

Beran ketiye pêşiya keriyê pêz. (*Koç sürünün önüne düşmüş.*)

Jinika çavbihêsir diya keçikê ye. (*Gözü yaşlı kadın kızın annesidir.*)

Azad li unîversîtê şagirt e. (*Azad üniversitede öğrencidir.*)

b) Yalnız biçimce olumlu olan cümleler

Ne kes li wî dipirse ne jî ew diçe cem kesî. (*Ne kimse onu soruyor, ne de o kimsenin yanına gidiyor.*) **Yani** " Kes li wî napirse û ew jî naçe cem kesî. (*Kimse onu sormuyor o da kimsenin yanına gitmiyor.*)

Ne ku ez ji ber xwe ve dibêjim, min di kitêbê de xwendiyê. (*Kendimden söylüyor değilim, kitapta okumuşum.*)

c) Yalnız anlamca olumlu(biçimce olumsuz) olan cümleler.

Ne ku lêwik ji keçikê hez nedikir. (*Oğlan kızı sevmiyor değil.*) **Yani** "Lêwik ji keçikê hez dikir." (*Oğlan kızı seviyordu*)

Ne ku Kurdistan welatekî ne dewlemend e. (*Kürdistan zengin olmayan bir ülke değil.*) **Yani** "Kurdistan welatekî dewlemend e." (*Kürdistan zengin bir ülkedir.*)

Olumsuz Cümle

Olumsuz cümle, eylemin yapılmadığını ya da olmadığını bildiren cümlelerdir. Olumsuz cümleler de üçe ayrılır:

a) Hem anlamca hem de biçimce olumsuz olan cümleler:

Zelal naçe dibistanê. (*Zelal okula gitmiyor.*)

Ew ne mamoste ye. (*O öğretmen değil.*)

Ew mamoste nîn e. (*O öğretmen değil.*)

Kitêbên min nîn in. (*Kitaplarım yok.*)

Kitêbên min tune ne. (*Kitaplarım yok*)

Min tu/çu kitêb nîn in. (*Hiç kitabım yok*)

b) Yalnız biçimce olumsuz(anlamca olumlu) olan cümleler:

Ne ku lêwik ji keçikê hez nedikir. (*Oğlan kızı sevmiyor değil.*) **Yani** "Lêwik ji keçikê hez dikir." (*Oğlan kızı seviyordu*)

Ne ku Kurdistan welatekî ne dewlemend e. (*Kürdistan zengin olmayan bir ülke değil.*) **Yani** "Kurdistan welatekî dewlemend e." (*Kürdistan zengin bir ülkedir.*)

c) Yalnız anlamca olumsuz(biçimce olumlu) olan cümleler:

Ne kes li wî dipirse ne jî ew diçe cem kesî. (*Ne kimse onu soruyor, ne de o kimsenin yanına gidiyor.*) **Yani** " Kes li wî napirse û ew jî naçe cem kesî. (*Kim-*

se onu sormuyor o da kimsenin yanına gitmiyor.)

Ne ku ez ji ber xwe ve dibêjim, min di kitêbê de xwendiyê. (Kendimden söylüyor değilim, kitapta okumuşum.)

Soru Cümlesi

Bir eylemin olup olmadığını sormak ya da bir şeyin içyüzünü öğrenmek için kurulan cümlelere soru cümleleri denir. Anlam bakımından iki tür soru cümlesi vardır:

a) Olumlu soru cümlesi

Ma tu diçî bajêr? (Şehre gidiyor musun?)

Ma ew bûka cîranan e? (O komşuların gelini mi?)

b) Olumsuz soru cümlesi

Ma tu naçî bajêr? (Şehre gitmiyor musun?)

Ma ew ne bûka cîranan e? (O komşuların gelini değil mi?)

Kürtçede iki yolla soru cümleleri yapılır. Birincisi soru edat, sıfat, zamir ve zarfları aracılığıyla, ikincisi de cümlede öğrenmek istediğimiz şeyi ya da eylemi temsil eden sözcüğün üzerine vurgu yaparak. Üzerinde önemle durulması gereken nokta soru cümlesinde vurgunun belirleyici bir öneme sahip olduğudur. Çünkü Kürtçede soru edat, sıfat, zamir ya da zarfları aracılığıyla yapılan soru cümlelerinde bile vurgu yapılmadan cümlede esas sorduğumuzun ne olduğunu anlatmamız mümkün değil. Bu durumu aşağıda biraz sonra göstereceğiz. Öncelikle Soru edat, sıfat, zamir ve zarfları aracılığıyla cümle kuruluşuna değinelim.

Soru edatlarıyla

çima: Çima tu deng nakî?(Niye konuşmuyorsun?)

ma: Ma kî naxwaze serbest û azad bijî?

Ma tu çûyî malê?

Ma min ji te re negotibû?

aya: Aya kî naxwaze serbest û azad bijî?

Aya tu çûyî malê?

Aya min ji te re negotibû?

qey: Qey kî naxwaze serbest û azad bijî?

Qey tu çûyî malê?

Qey min ji te re negotibû?

"Qey" sözcüğü kimi durumlardacümleyi "çima"(niye/niçin) anlamıyla soruya çevirir.

Qey te ji min re negot? (Bana niye demedin?)

Te xêr e, qey tu dengê xwe nakî? (Hayırdır, niçin konuşmuyorsun?)

"Qey" sözcüğünün kimi durumlarda (belki) ya da (demek ki) anlamlarına da geldiğini unutmayalım.

Em çi bikin, qey wiha ji me re bixêrtir e. (*Ne yapalım, belki böylesi bizim için daha hayırlıdır.*)

Qey negihîşt otobusê loma nehat. (*Belki otobüse yetişmedi diye gelmedi.*)

gelo: Gelo kî naxwaze serbest û azad bijî?
Gelo tu çûyî malê?
Gelo min ji te re gotibû?

ka/kanî: Ka deftera min? (*Hani defterim nerede?*)

Kanî ew ahd û wahdên ku te dabûn? (*Hani o verdiğin söz ve yeminler?*)

yan na/ne: Bu edat normal(soru olmayan) cümlelerin sonuna gelerek onları "değil mi" ya da "yanılıyor muyum" anlamı vererek soru cümlesine çevirir.

Min kitêba te li te vegerand, yan na? (*Kitabımı sana geri verdim, değil mi?*)

Tu sibehî zû hatî, ne? (*Sabah erken geldin, değil mi?*)

xwene: Xwene ez tenê deyndarê xwediyê xênî me?
Xwene wê min nasbike?

çima: Kurd çima şer dikin? (*Kürtler niçin savaşıyor?*)

ji bo çi: Ji bo çi dikan hatine girtin? (*Dükkanlar niçin kapanmış?*)

Soru Sıfatlarıyla

Kîjan zozan ên we ne? (*Hangi yaylalar sizindir?*)

Kîjan keç xweşika dawetê ye? (*Hangi kız düğünün güzelidir?*)

Çakêtek çawa ji te re lazim e? (*Sana nasıl bir ceket lazım?*)

Çend roj ji eskeriya kurê te re mane? (*Oğlunun askerliğine kaç gün kalmış?*)

Çiqas Kurd bi çiyayan ketin? (*Ne kadar Kürt dağlara koyuldu?*)

Soru zamirleriyle

Kî hat mala we? (*Kim geldi evinize?*)

Kê ji te re got? (*Kim sana dedi?*)

Kê kî anî malê? (*Kim kimi eve getirdi?*)

Kî kê tîne malê? (*Kim kimi eve getiriyor?*)

Çi bexê dimêjîne? (*Kuzuyu ne emziriyor?*)

Mihê çi mêtand? (*Koyun neyi emzirdi?*)

Silêman çiyê te ye? (*Süleyman senin neyin olur?*)

Xatûn çiya kê ye? (*Xatûn kimin neyidir?*)

Hûn li ku ne? (*Siz neredesiniz?*)

Kîjan xweşik e? (*Hangisi güzeldir?*)

Kîjan birayê te ye? (*Hangisi kardeşindir?*)

Tu kîjanê dixwazî, sêvê yan porteqalê? (*Sen hangisini istiyorsun, elmay mı, portakalı mı?*)

Kîjan ji kîjanî zanatir e? (*Hangisi hangisinden daha bilgilidir?*)

Kîjan baş in; sêv yan porteqal? (*Hangileri daha iyidir; elmalar mı, portakallar mı?*)

Sêv jî baş in, porteqal jî, tu kîjanan(kîjana) dixwazî? (*Elmalar da portakallar da iyidir; sen hangilerini istiyorsun?*)

Soru zarflarıyla

Ew çi dipeyivin? (*Onlar ne konuşuyor?*)

Hûn bi çi hatin? (*Neyle geldiniz?*)

We bi çi awayî xwe xelas kir? (*Kendinizi nasıl kurtardınız?*)

Beq çawa avjeniyê dikin? (*Kurbağalar nasıl yüzer?*)

Hespê te di saetê de çiqasî dibeze? (*Atın saatte ne kadar hız yapıyor?*)

Ev derman divê bi çi re bê vexwarin? (*Bu ilaç neyle içilmeli?*)

Roj çi çax hiltê? (*Güneş ne zaman doğuyor?*)

Tu yê çi wextê bi rê kevî? (*Ne zaman yola çıkacaksın?*)

Ew wek çi dizûre? (*O ne gibi uluyor?*)

Ew mîna çi dimeşe? (*O ne gibi yürüyor?*)

Rovî bi qasî çi dibeze? (*Tilki ne kadar hızlı koşuyor?*)

Te ew di çi re derbas kir? (*Onu neden geçirdin?*)

Keçik li kê çûye, li diya xwe yan li bavê xwe? (*Kız kime benzemiş, annesine mi babasına mı?*)

Kurê pirê bi kê re çû? (*Ninenin oğlu kiminle gitti?*)

We emanet li gel kê danîn? (*Emanetleri kimin yanında bıraktınız?*)

Kurik wek kê dipeyive? (*Çocuk kimin gibi konuşuyor?*)

Te di sêgavê de bi qasî kê bazda? (*Üçadımda kimin kadar atladın?*)

Zelal li ku dixwîne? (*Zelal nerede okuyor?*)

Pez di ku re derbas bû? (*Sürü nereden geçti?*)

Çiya ji ku ve xweştir dixwiyê? (*Dağ nereden daha güzel görünüyor?*)

Hûn ji ku hatine? (*Nereden gelmişsiniz?*)

Bavê te li ku ma? (*Baban nerede kaldı?*)

Pêşmergan ji kîjan aliyê ve êriş kirin? (*Peşmergeler hangi yönden saldırdı?*)

Dijmin bi kîjan aliyê de vekîşiya? (*Düşman hangi yöne geri çekildi?*)

Em ê kengî xwe bigihînin gund? (*Ne zaman köye varacağız?*)

Vurgu yoluyla soru cümleleri yapma:

Herhangi bir soru edat, sıfat, zamir ya da zarfı sözcüğüne başvurmadan, sadece vurgu yoluyla soru cümleleri yapılabilir.

Örnek:

Bavê lêwik do bi tirênê çû eskeriyê. (*Çocuğun babası dün trenle askere gitti.*)

Bavê lêwik do bi tirênê çû eskeriyê? (*Çocuğun babası mı dün trenle askere gitti?*)

[Dikkat edilirse "bavê" sözcüğüne normel bir vurgudan daha fazla bir vurgu yapılmış olduğunu göstermek için sözcük hem daha siyah harflerle dizil-

miş hem de sözcüğün altı çizilmiştir. Eğer sözcüğün üzerine normal bir vurgu yapılırsa bu cümleyi soruya çevirmez sadece başkasının değil babasının askere gitmiş olduğunu belirtir.]

Bavê lêwik do bi tirênê çû eskeriyê? (Çocuğun mu babası dün trenle askere gitti?)

Bavê lêwik do bi tirênê çû eskeriyê? (Çocuğun babası dün mü trenle askere gitti?)

Bavê lêwik do bi tirênê çû eskeriyê? (Çocuğun babası dün trenle mi askere gitti?)

Bavê lêwik do bi tirênê çû eskeriyê? (Çocuğun babası dün trenle askere gitti mi?)

Bavê lêwik do bi tirênê çû eskeriyê? (Çocuğun babası dün trenle askere mi gitti?)

Kürtçede vurgu o kadar önemli ki soru kelimeleriyle yapılan cümlelerde de tam olarak ne sorduğumuzu göstermek için vurguya başvurmak zorundayız.

Örnek:

Ma beran ketiye pêşiya keriyê pêz?(Koç mu sürünün önüne düşmüş?)

Ma beran ketiye pêşiya keriyê pêz?(Koç sürünün önüne düşmüş mü?)

Ma beran ketiye pêşiya keriyê pêz?(Koç sürünün önüne mi düşmüş?)

Ma beran ketiye pêşiya keriyê pêz?(Koç sürünün mü önüne düşmüş?)

Xwene ez tenê deydarê xwediye xênî me? (Sanki ben yalnız mı ew sahibinin borçlusuyum?)

Xwene ez tenê deydarê xwediye xênî me? (Sanki ben yalnız ew sahibinin borçlusuyum?)

Xwene ez tenê deydarê xwediye xênî me? (Sanki ben yalnız ew sahibinin mi borçlusuyum?)

ÜNLEM CÜMLELERİ

Hayret, coşku, üzüntü v.b. taşkın duygular ifade eden cümleler ünlem cümleleridir.

Örnekler:

Min nizanîbû ev kitêb ew qas hêja ye! (Bu kitabın o kadar değerli olduğunu bilmiyordum!)

Peh çî hespekî beza ye! (Vay be, ne hızlı bir at!)

Xwedêwo, bê karên te çî xerîb in! (Tanrım ne garip işlerin var!)

Heyf ku tu kurê wî bavî yî! (Yazık ki o babanın oğlusun!)

Te em teqandin, de heydê bibêje! (Çatlattın bizi, hadi artık söyle!)

Bira be, ser çavan! (Olur, başüstüne!)

Hewar e! Hewar e! Gidî, gundîno xwe bigihînin, agir bi mala pîrê ketiye! (İmdat! İmdat! Amanın, köylüler yetişin ninenin evine ateş düşmüş!)

Xwelî li serê te be, ma tu jî insan î! (Yazıklar olsun, sen de adam mısın!)
De heydê, noş! (Hadi, şerefe!)
De bese ji derdê te, te ez kuştim! (Yeter senden çektiğim, öldürdün beni!)
Ka were ji xwe re derbên mêran bibîne! (Hele gel de yiğitlerin vuruşuna bak!)

Ma ew jî jin e, ma jin wiha ne! (O da kadın mı, kadınlar öyle mi!)
Wî, gunekê çi canûkek xweşik! (Uy, canım ne de güzel bir tay!)
Ûff, pir tûj e! (Uff, çok acı!)
Bipengize, ji cem min here! (Defol git yanımdan!)
Xwezî min ew roj bidîtaya! (Keşke o günleri göreydim!)

Ox! (Oh!)
Ax, axx! (Ah, ahh!)
Gum, gum! (Güm, güm!)
Vizzz! (Vizzz!)
Me, mee! (Me, mee!)
Fişşş!(Fışşş!)

YAPILARINA GÖRE CÜMLELER

Yapılarına göre cümleler basit ve bileşik olmak üzere ikiye ayrılır.

Basit Cümleler:

İçinde birtek bağımsız yargı bulunan cümlelere basit cümle denir.

Örnek:

Kurdistan welatê Kurdan e. (Kürdistan Kürtlerin ülkesidir.)

Kevirê havînê, bavêje pişt kulînê. (Ak akçe kara gün içindir anlamında. -

Ata sözü-)

Pelîn ji dibistanê tê. (Pelîn okuldan geliyor.)

Gundî çûne ser kergan(kergeyan). (Köylüler bağbozumuna gitmişler)

Dilê newêrek sînga gewr nabîne. (Korkak yürek beyaz göğsü görmez. -Ata

sözü-)

Xwezî bi wan rojên berê! (Ah o eski günler!)

Meçe ser avê! (Suyun üzerine gitme!)

Tu çawa yî? (Nasılsın?)

Tu kêrê li destê xwe nexî ha! (Eline bıçağı vurmayasın!)

Bileşik Cümleler.

Bir temel yargıyla yeteri kadar yan yargıdan oluşan cümlelere bileşik cümle denir.

Örnek:

Meriv diz be(yan yargı) şeverêş pîrr in(temel yargı).-Ata sözü- (İnsan hırsız olsa karanlık geceler çoktur.)

Di vegeê de(yan yargı) me riya xwe bi Miksê xist(temel yargı). (Bavê Cimşîd- Ronahî) (Dönüşte Mûks'e uğradık)

Riya ku diçû Şeqlawayê (yan yargı), piştî ku Geliyê Alî Begê li pey xwe dihişt(yan yargı), bi derbasbûna di nav Xelîfan re(yan yargı) fetlok bi fetlok hevraz hildikişiya(temel yargı). (Şeqlawaya giden yol, Ali Bey geçidini ardında bıraktıktan sonra Xelîfan'ı geçer geçmez büklüm büklüm yokuş yukarı uzanıyordu.)

Min digot qey(temel yargı) riya gund asfaltkiri ye(yan yargı). (Köy yolunun asfaltlanmış olduğunu sanıyordum.)

Ji ber ku kew nêçîrvên nabînin(yan yargı), dikin çîşteçîşt û nafirin (temel yargı). (Osman Sebrî- Ronahî) (Keklikler avcıyı göremediklerinden civıldar ve uçmazlar.)

Gava ku tu vê namê bixwîni(yan yargı) ez ê miribim(temel yargı). (Sen bu mektubu okuduğunda ben ölmüş olacağım.)

Heke careke din te ji min coxrafya bi Kurdmançî xwest(yan yargı), nema çih li min teng dibe(temel yargı). (Bavê Cimşîd- Ronahî) (Başka sefer Kürdistan'ın coğrafyasını bana sorduğunda artık sıkışıp kalmam.)

Min kir nekir(yan yargı) deng nebir xwe(temel yargı). (Ne yaptıysam duymazlıktan geldi.)

Ez bimrim jî(yan yargı) li pey te nayê(m temel yargı). (Ölsem de arkandan gelmem.)

Min dîna xwe dayê ku(yan yargı) hirçek ji şkeftê derket(temel yargı). (Bir de baktım ki mağaradan bir ayı çıktı.)

Bêguman(yan yargı) dest di ser destan re ye(temel yargı). (Kuşkusuz el elden üstündür.)

İçinde birden fazla temel yargı bulunan cümleleri bileşik cümlelerle karıştırmamak lazım. Böylesi cümlelere bileşik değil sıra ya da bağlı cümleler denir.

Örnek:

Sıra cümle:

Xelkê vî welatî di qeşayê de dijîn(temel yargı); cilên wan postên dehban in(temel yargı), hacetên mala wan ji çerm û hestiyê masiyan in(temel yargı). (Bavê Cimşîd- Ronahî) (Bu ülkenin insanları buzda yaşar, elbiseleri vahşi hayvan derilerindedir, ev eşyaları balık deri ve kemiklerindedir.)

Ez hilkişiyam serê zinarî(temel yargı) min berê xwe da deştê(temel yargı), min awirên xwe li asoya başûr birin û anîn(temel yargı), rojên derbasbûyî di aso de wek li ser perda sînemayê zîz bûn(temel yargı) û hêsir jî çavên min bariyan(temel yargı). (Kayanın üzerine çıktım, ovaya yönümü

döndüm, bakışlarımı güneyin ufuklarında dolaştırdım, geçmiş günler ufukta sinema perdesinde hareketlenir gibi canlandı ve gözlerimden yaşlar döküldü.)

Bağlı cümle:

Me xatir ji hev xwest(**temel yargı**) û em ji hev veqetiyani(**temel yargı**).
(Bavê Cimşid- Ronahî) (Birbirimize allaha ısmarladık dedik ve birbirimizden ayrıldık.)

Paşiyê ez li xwe haybûm(**temel yargı**) lê çi fêde êdî dereng bû(**temel yargı**). (Sonradan kendime geldim fakat ne fayda ki artık geç olmuştu.)

DİPNOTLAR

- (1)Şerefhan, Şerefname, Hasat Yatınları, 3. baskı 1990, İstanbul, M. Emin Bozarıslan'ın Arapçadan Türkçeye çevirisi, s. 20
- (2)Fuad Heme Xurşîd, Zimanî Kurdî, Dabeşbûnî dîyalektikanîy, Çapxaneyî Afaq Al Arabîya, Bağdat, 1985 s. 55
- (3)Şerefhan, Şerefname, Hasat Yayınları, 3. baskı 1990, İstanbul, M. Emin Bozarıslan'ın Arapçadan Türkçeye çevirisi, s. 20
- (4)Vocabulaire Kurde des dialectes de Hakiari et Revendi, Par A Jaba, Consul de Russie a Erzeroum, Erzeroum le 15 Mars 1858- Dr. Marif Xeznedar, Le Babet Mêjûyî Edabî Kurdîyewe, 1984, Bağdat s. 385'ten aktarma
- (5)Mehemed Emîn Hewramanî, Zarî Zimanî Kurdî le Terazûyî Berawir da, 1981, Bağdat, s. 52
- (6)Peter Lerch, Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchäldaer, Petersburg, 1857-1858 s. 72
- (7)Gotûwêjek le gel Doktor Kemal Fuad, beşî 2., Sirwe, hejmar 39, rêzberî 1368)
- (8)Mehemed Emîn Hewramanî, Zarî Zimanî Kurdî le Terazûyî Berawir da, 1981, Bağdat, s. 24
- (9)Mehemed Emîn Hewramanî, 1Zarî Zimanî Kurdî le Terazûyî Berawir da, 981, Bağdat, s. 6
- (10)Sadiq Bahaeddîn Amêdî, Rêzimana Kurdî, Kurmanciya Jêrî û Jorî ya Hevberkirî, çapa yekê, 1987 s. 34
- (11)Sadiq Bahaeddîn Amêdî, Rêzimana Kurdî, Kurmanciya Jêrî û Jorî ya Hevberkirî, çapa yekê, 1987, s. 27
- (12)Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınlar, 1992 s.24
- (13)a. g. e. s.24
- (14)a. g. e. s.95-96
- (15)a. g. e. s. 24-25
- (16)a. g. e. s. 28
- (17)Sadiq Bahaeddîn Amêdî, Rêzimana Kurdî, Kurmanciya Jêrî û Jorî ya Hevberkirî, çapa yekê, 1987, s. 33

(18)a. g. e. s. 29

(19)Gotûwêjek le gel Doktor Kemal Fuad, *beşî 2., Sirwe, hejmar 39, rêzberî*
1368

(20)Fuad Heme Xurşîd, *Bağdat, Zimanî Kurdî, dabeşbûnî cografyayîy*
dîyalêktekanîy, Çapxaneyî Afaq Arâbiya, 1985, s. 40

(21)Mehemed Emîn Hewramanî, *Zarî Zimanî Kurdî le Terazûyî Berawird*
da, 1981, Bağdat, s. 28-29

(22)Medya Güneşi, *yl: 2, sayı: 11, Eylöl '89, s. 39'da "Dilimiz Kürtçe" adlı*
makale

(23)Mehemed Emîn Hewramanî, *Zarî Zimanî Kurdî le Terazûyî Berawird*
da, 1981, Bağdat, s. 24

(24)a. g. e. s. 25

(25)Bkz. a. g. e. s. 25-26-27

(26)Gotûwêjek le gel Doktor Kemal Fuad, *beşî 2., Sirwe, hejmar 39, rêzberî*
1368

(27)Mehemed Emîn Hewramanî, *Zarî Zimanî Kurdî le Terazûyî Berawird*
da, 1981, Bağdat, s. 26-27

(28)Mehemed Emîn Hewramanî, *Kakeyî, Çapxaneyî Al Hawadis.*
Bağdat, 1984 s. 87

(29)Fuad Heme Xurşîd, *Zimanî Kurdî, dabeşbûnî cografyayîy*
dîyalêktekanîy, Bağdat, Çapxaneyî Afaq Arabiya, 1985, s. 60

(30)a. g. e. s. 62

(31)Dr. Marîf Xeznedar, *Le Babet Mêjûyî Edebîy Kurdîyewe, Bağdat, 1984*
s. 88-89

(32)Mehemed Emîn Hewramanî, *Kakeyî, Çapxaneyî Al Hawadis.*
Bağdat, 1984 s. 68

(33)Dr. Marîf Xeznedar, *Le Babet Mêjûyî Edebîy Kurdîyewe, Bağdat, 1984*
s. 87

(34)Malmîsanîj, *Dimilkî miyan di cîyayeya vatişan, Hêvî, kovara*
çandiya giştî, Paris, no:2, Gulan 1984, s. 86-87

Yararlanılan Kaynaklar

(Yazarların soyadı sırasına göre)

Amedî, Sadiq Bahaeddîn: Rêzimana Kurdî -Kirmanciya jorî û jêrî ya hevberkirî- çapa yekê, Wezaretî Fêrkirdinî Bala w Lêkolineweyî Zanyarî yî Zankoyî Selah'eddîn -1987-

Bedir-Xan, Dr. Kamuran Ali: Türkçe İzahlı Kürtçe Gramer, Özgürlük Yolu Yayınları, İkinci basım - Haziran 1986-

Bedir Han, Emir Celadet & Roger Lescot: Kürtçe Grameri (Kurmanci Lehçesi) Institut Kurde de Paris -1990-

Bedirxan, K[amûran Alî] - S[ait] Şivan: Zmanê Kurd/Kürt Dili, Kava Yayınları, birinci basım, -Nisan 1976-

Bedirxan, Mîr Celadet: Hawar

Bedirxan, Mîr Celadet: Ronahî, Berhevok: Çapxana Jîna Nû, Uppsala - Tîrmeh 1985-

Gökalp, Ziya: Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınlar, 1992 s

Hacî Marif, Dr. Ewreh'manî: Rêzimanî Kurdî -bergî yekem (Wûşesazî), beşî duwem -Cênaw- Bexda 1987

Hacî Marif, Dr. Ewreh'manî: Rêzimanî Kurdî -bergî yekem (Wûşesazî), beşî yekem -Naw- Çapxaneyî Korî Zanyariyî İraq, Bexda 1979

Heme Xurşîd, Fuad: Zimanî Kurdî, Dabeşbûnî diyalektîkanîy, Çapxaneyî Afaq Al Arabiya, Bağdat, 1985 s. 55)

Hewramanî, Mehemed Emîn: Kakeyî, Çapxaneyî Al Hawadis. Bağdat, 1984

Hewramanî, Mehemed Emîn: Zarî Zimanî Kurdî le Terazûyî Berawir da, 1981, Bağdat

Kurdo, Qanatê: Gramera Zmanê Kurdi (Kurmanci-Sorani), Weşanên Roja Nû, Stockholm -Heziran 1990-

Kurdo, Qanatê: Zimanê Kurdi/ Rêziman, Weşanên Komkar, Frankfurt/M - 1981-

Medya Güneşi: yıl: 2, sayı: 11, Eylül '89

Sirwe: hejmar 39, r zber  1368)

Şeref Han: Şerefname, Hasat Yatınları, 3. baskı 1990, İstanbul, M. Emin Bozarıslan'ın Arapçadan Türkçeye  evirisi.

Xeznedar, Dr. Marif: Le Babet M j y  Edab  Kurdîyewe, 1984, Bağdat